

ЛЕОНІД ФІЛЬШТЕЙН

**ФІНАНСИ, ГРОШІ,
БАНКІВСЬКИЙ КРЕДИТ**

Видання друге, поновлене та доповнене

**Кіровоград
2007**

Робота видається згідно з рішенням вченої Ради Кіровоградського національного технічного університету (протокол № 1 від 25 вересня 2006 р.)

ISBN 966-7531-35-X

Рецензенти:

Салига С.Я., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів (Запорізька державна інженерна академія);

Семенов Г.А., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства та маркетингу (Гуманітарний університет “Запорізький інститут державного та муніципального управління”);

Турило А.М., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів (Криворізький технічний університет)

Фільштейн Л.М.

Фінанси, гроші, банківський кредит: Видання друге, поповнене та доповнене. – Кіровоград: РВЛ КНТУ, 2007. – 209 с.

ISBN 966-7531-35-X

© Кіровоградський національний технічний університет
© Фільштейн Л.М.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Рідкісний випадок для цих наук.....	8
Фінансові, грошові, кредитні реформи.....	10
Фінанси.....	19
Функції фінансів.....	25
Фінансова система.....	29
Джерела фінансових ресурсів.....	31
Національний дохід.....	35
Фінансові ресурси матеріального виробництва.....	44
Фінанси малих господарюючих структур.....	59
Фінанси невиробничої сфери.....	65
Фінансова політика.....	67
Фінансовий механізм.....	71
Управління фінансами.....	76
Шляхи зміцнення фінансів.....	79
Механізм формування державних фінансів.....	81
Державний бюджет України.....	86
Доходи бюджетів.....	89
Видатки бюджетів.....	95
Спеціальні цільові фонди і резерви.....	102
Бюджети органів місцевого самоврядування.....	103
Місцеві податки та збори.....	115
Страхові фонди.....	115
Форми та види страхування.....	123
Грошовий обіг та кредит.....	125
Гроші.....	126
Грошова система.....	132
Грошові баланси.....	134
Валютні системи.....	139
Сфера валютних відносин.....	144
Цінні папери.....	146
Вексельний обіг.....	149
Необхідність і роль кредиту.....	150
Функції кредиту.....	153
Кредитна політика.....	155
Короткотермінові кредити.....	156
Довготермінові кредити.....	160

Планування кредиту.....	164
Банки України.....	166
Окремі операції банків.....	171
Державний кредит.....	176
Розрахунки.....	181
Форми розрахунків.....	183
Механізм розрахунків.....	186
Фінансовий контроль.....	187
Фінансовий контроль державної податкової служби.....	188
Державні контрольні-ревізійні структури.....	189
Фінансовий контроль Національного банку і фінансових органів.....	191
Фінансовий контроль незалежних аудиторських структур.....	192
Термінологічний словник.....	195
Список рекомендованої літератури.....	209

ВСТУП

“Фінанси”, “Гроші”, “Кредит” – самостійні науки. Мають свою сутність, структуру, мету та завдання. Виконують важливу роль в розвитку української держави. Ці науки тісно пов’язані між собою. Вони знаходяться в постійній взаємодії. Кожна з них виконує особливі функції, які доповнюють й розширюють можливості кожної з цих наук. Особливості даних наук.

Фінанси – наука, яка має в своїй основі дослідження та запровадження в практику теоретичних і прикладних проблем складних, багатогранних, широко розгалужених і водночас міцно пов’язаних між собою грошових відносин, які повинні ефективно функціонувати в умовах ринкової економіки, товарного виробництва та обслуговувати сферу товарно-грошових систем.

Фінанси є формою участі буквально у всіх сторонах вартісного формування сукупного продукту, розподілу його в вартісній формі та формування грошових доходів, фондів і резервів.

Первинний розподіл здійснюється в первинній ланці матеріального виробництва – на підприємствах, незалежно від форми власності, там, де практично формуються первинні, тобто децентралізовані доходи, фонди і резерви. Механізм розподілу передбачає виділення частки для формування цих, первинних доходів, фондів та резервів виробників матеріальних цінностей та послуг, а також централізованих, тобто загальнодержавних і регіонально-місцевих доходів, фондів і резервів.

Гроші. Економічна наука, яка розглядає гроші як систему, як елемент та засіб оцінки всіх сторін економічної діяльності, як механізм розрахункової системи в економіці.

Гроші представляються в даній ситуації товаром, але особливим, який виділився та піднявся над усіма товарами

в процесі розвитку товарного виробництва та товарного обміну для виконання особливої функції та ролі – всезагального еквіваленту в багатогранному обміні.

Відомо, що гроші виникли стихійно, коли стала потреба в участі в процесі товарного обміну. Роль грошей була б неможливою, якби вони не базувались на такому товарі, як золото. Золота основа підняла гроші до загального еквіваленту щодо оцінок всіх цінностей.

А в сучасній економіці – оцінки основного, обігового, трудового капіталів, товарних мас, послуг, різноманітних цінностей, цінних паперів. З допомогою грошей нині оцінюються також обсяги та ефективність виробництва, різні фінансові та облікові баланси, банківські активи та пасиви, бюджетні доходи та видатки, ведуться всі форми та види розрахунків тощо.

Кредит. Дослівно від латинської *creditum* – позичка, борг. Кредит виступає передумовою забезпечення безперервного обігу обігових коштів господарюючих суб'єктів та формування основного та обігового капіталів. Кредит має грошову і натуральну форми, будується на принципах обов'язкового повернення та плати за користування. Тому він є формою економічних відносин. Кредитна форма в основному виникла та розвинулася в умовах товарного виробництва і товарно-грошових відносин.

Первісні кредитні відносини були натуральними (зерно, худоба). Розвиток товарного виробництва і товарно-грошових відносин привели до появи та розвитку грошових кредитних відносин. В системі кредитних відносин діє система забезпечення повернення позичок.

Різні форми фінансових, грошових, кредитних відносин виникли задовго до розпаду первіснообщинного ладу. Історія свідчить, що спочатку з'явилися перші форми кредиту (натурального), за ним – перші ознаки грошей,

потім швидкими темпами розвинулись й перші форми функціонування фінансів.

Історичні архівні матеріали розкривають те, що в рабовласницькому і феодальному періодах грошовий обіг перших грошових засобів був обмеженим, що стримувало розвиток фінансових відносин. Справа в тому, що значна частина обігу будувалась на натуральних взаєморозрахунках, тобто будувались на натуральному обміні.

Лише, як свідчить історія, з розвитком капіталістичних відносин грошові відносини почали швидко поширюватись, оскільки невід'ємною формою обігу став обіг капіталу. Тим стимулювався процес появи конкретних форм грошового обігу, таких як а) металевий обіг, б) банкнотний обіг, в) паперово-грошовий обіг.

В подальшому, з розвитком капіталізму, фінансові та кредитні відносини знаходять своє найбільш повне використання. Фінансові стосунки в суспільстві почали стимулюватись потребою мати вже в первісних державних надбудовах централізовані фонди (грошові, натуральні), а також і резерви. Вони почали формуватись державними надбудовами для вирішення загальнодержавних функцій, а також для подальшого розподілу та перерозподілу.

А що стосується, так би мовити, нецентралізованих доходів, фондів та резервів, то вони були основою для вирішення фінансових потреб безпосередньо в первинній ланці матеріального виробництва, тобто в базових структурах матеріального виробництва та послуг.

Отже, фінанси, гроші та кредит як самостійні фінансово-економічні механізми функціонували разом, між собою тісно взаємодіючи. Використовуються їх механізми, як свідчить історія, разом, в різних інтерпретаціях. Підкреслюю, хоча ці три науки є цілком різними і цілком окремими. Так як мають свої предмети та

методи. Повторюсь, в даному випадку ми їх розглядаємо разом, так як і діють вони на практиці разом. Ці науки потрібно пізнавати та вивчати разом.

Достатньо відомо, коли, скажімо, розглядається питання фінансового стану окремого підприємства, чи території, держави, то аналізуються всі три складові фінансового процесу. І фінанси, і грошовий обіг, і, безумовно, кредит. Практика функціонування фінансів, грошей та кредиту показує, що найвища їх ефективність досягається лише в їх тісній взаємодії. Це досягається завдяки тому, що кожний механізм виконує свої чіткі функції.

РІДКІСНИЙ ВИПАДОК ДЛЯ ЦИХ НАУК

Так розпорядилась історія, що Україна майже не чекала як стала незалежною, самостійною державою. 24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла Постанову про проголошення незалежності нашої держави. Розпалась величезна “єдина” країна, де, на базі республік, почала формуватись фінансова, грошова та банківська кредитна системи незалежної, самостійної держави.

Українська фінансова, монетарна та кредитна науки зовсім не вели досліджень, тому їй не мали наукових концепцій по можливій негайній перебудові організації управління державою, як самостійної незалежної, зі своїми власними фінансовими, кредитними структурами, та ще їй з власною грошовою одиницею.

Практично “на ходу” створювались органи управління економікою, формувались фінансові, кредитні органи, розроблялась, друкувалась власна грошова маса.

Все це пристосовувались до управління окремим, цілком новим, державним утворенням. Одночасно

формувались необхідні державні структури. З залишених на території України частин, формувались армія, флот, міліція, служба безпеки, інші служби, також міністерства, відомства.

Велика робота проводилась по структуризації економіки, формуванню галузей національного господарства. Одночасно йшов процес приватизації. Не можна й не згадати вирішення питань територіальних.

І при цьому, на наш погляд, на одному з перших місць, стояли питання створення власної незалежної фінансової, грошової та кредитної систем. Та при цьому потрібно було реорганізувати вже не діючу радянську структуру управління фінансами, грошовим обігом, кредитом. Сформувати принципово нову систему банків з головним Національним банком України та націлити їх на освоєння ринкових систем господарювання.

І, безумовно, разом з тим сформувати систему бюджетів: державного та місцевих. А для цього – розробити принципово нові методологічні підходи та механізми формування первинних доходів господарюючих суб'єктів економіки, систему фінансово-економічних відносин, обліку, аналізу, аудиту, статистики. Потрібно було запровадити нові механізми збору, обробки, передачі інформації та її узагальнення.

Це й поставило перед нами завдання всебічно, в деяких випадках в історичному плані, розглянути основні питання фінансів, грошей та кредиту.

На наш погляд, механізмів вкрай потрібних для сучасного вивчення та використання, керуючись їх потребою для формування економічно незалежної держави.

ФІНАНСОВІ, ГРОШОВІ, КРЕДИТНІ РЕФОРМИ

Важливою складовою частиною фінансової, грошової, кредитної практики є реформи. Їх слід розглядати як один з найсильніших і вкрай необхідних механізмів виведення країни з кризового етану і стабілізації економіки.

Реформування цих важелів економіки стає вкрай необхідним у випадках: зміни державних устроїв; глибоких економічних криз фінансової системи; економічних потрясінь, коли ці механізми перестають виконувати свої функції; поглиблення дефіцитів бюджету й інфляційних процесів; падіння ролі грошей, розрахунків, кредиту.

Залежно від того, яке завдання намічається вирішити з допомогою грошових реформ, їх слід відрізнити таким чином: створення нових платіжних засобів; часткову заміну грошових платіжних засобів шляхом випуску грошей в обіг з новим найменуванням, або з заміною масштабу цін; стабілізація грошового обігу через механізм регулювання інфляції.

Реформи охоплюють повну перебудову фінансової системи, податків, платежів, збалансування бюджетів, нормалізацію в цілому системи грошових відносин. Реформи завжди супроводжуються реформами грошей, кредиту, страхування тощо.

До відомої кризи, яка охопила весь світ у XVIII столітті, реформи проводились лише з метою стабілізації валют. Це досягалось завдяки методам нуліфікації грошей, девальвації і ревальвації. Наприклад, наприкінці 18 століття у Франції була проведена нуліфікація, тобто державою були об'явлені недійсними всі гроші, які функціонували до цього, оскільки вони були обезцінені внаслідок глибокої інфляції. На зміну їм були випущені в

обіг металеві і розмінні гроші на золото. А прикладом ревальвації може служити грошова реформа у Великій Британії.

Під час війни Великої Британії і Франції 1797 року фунт стерлінгів перестав розмінюватись на золото і знецінився на 40 відсотків. Коли ж знецінення фунта стерлінгів досягло 20 відсотків, в Англії поновився розмін банкнот на золото за номіналом 1:1. Майже за таким методом проводили грошову реформу в США. Коли інфляція 1861–1865 років була поступово подолана, стало можливим частину паперових грошей вилучити з обігу. Курс їх по відношенню до золота підвищився до номіналу.

Офіційне зниження золотого вмісту – девальвація, застосована була в Німеччині у зв'язку зі знеціненням марки після першої світової війни в 1924 році. Обмін провадився в відношенні 1 нова = 1 трлн. старих марок. В Греції 1944 року 50 млрд. старих драхм було обмінено на 1 нову драхму. З 1922 по 1930 рік були проведені грошові реформи в Австрії, Німеччині, Польщі, Угорщині, Швеції, Японії.

Реформи були проведені і в Російській імперії, де періодичні кризи призвели до розлагодження фінансової системи. Можна відзначити реформи 1839–1843 і 1895–1897 років. Внаслідок першої реформи був встановлений срібляний монометалізм, грошовою одиницею став срібний карбованець (рубль) із вмістом чистого срібла в 4 золотники 21 долею. 1841 року були випущені нові грошові знаки – кредитні білети 50-рублевої вартості.

1895–1897 років було встановлено золотий монометалізм. 1895 року були дозволені угоди з золотом. Для п'ятирублевої золотої монети (напівімперіал) була встановлена ціна в 7,5 крб., для десяти рублевої (імперіал) – 15 крб. В якості державної російської монетної одиниці був прийнятий золотий рубль із вмістом чистого золота в

17,424 частки. Всі реформи супроводжувались заходами, на які покладалось завдання виведення з економічної кризи. І все ж криза, яка затягнулась, не привела до стабілізації фінансів і грошової системи.

Історії відомі різні підходи: покращення платіжних засобів, які знаходяться у обігу; заміна одних платіжних засобів іншими; заміна однієї системи банківської емісії іншою; перехід від паперово-грошового обігу до іншого різновиду валюти; обмін старих паперово-грошових знаків на нові.

Прикладом створення нових платіжних засобів може служити закон Англії 1695 року, який передбачав обов'язкову здачу всіх старих монет для перечеканювання в нові, повновагові. Або ще – реформа срібного талера в Німеччині 1871–1873 роках, його заміна на золоту марку.

У Росії 1841 року були випущені нові грошові знаки. В ряді країн було замінено старі паперові гроші на нові банкноти зі зміною їх золотометалевого вмісту: в Австрії – 1924, Чехословаччині – 1925, Італії, Бельгії, Польщі – 1927, Данії, Норвегії – 1928, Румунії – 1929, Японії – 1930 року. Нові грошові платіжні засоби були недовговічними, нестійкими і потерпіли крах.

Подібні реформи було проведено після Другої світової війни: в Бельгії – 1944, Франції, Данії, Голландії, Норвегії – 1945; Греції – 1944–1945, Японії – 1946, Австрії – 1947 року.

В XIX – на початку XX століть фінанси Росії відображали відсталість, реакційний характер держави. В видатках бюджету віддзеркалювались військово-поліцейський устрій, військова спрямованість, низький рівень життя людей. А в доходах двох бюджетів, звичайного і надзвичайного (тобто відкритого і закритого), доходи від винної монополії і непрямих податків складали 52,3 відсотка від їх загальної суми. До цього, у 1914 році був

припинений розмін кредитних білетів на золото, банки одержали право на безконтрольну емісію, випуск внутрішніх позик, що призвело до глибокої інфляції, товарно-грошові відносини прийшли у занепад. Безгрошові, товарообмінні операції, товарні “платежі” охопили всю країну.

Це стало наслідком проведення на початку ХХ сторіччя фінансових реформ. На ці реформи посилаються і тепер. В них шукають механізми подолання глибоких криз, які охопили радянський період, посилившись в період створення нових незалежних суверенних держав.

В основу фінансових реформ початку 20-х років було покладено денатуралізацію господарства, стимулювання виробництва товарної маси, розвиток товарно-грошових відносин, стримання емісії грошей, вилучення частки грошей з обігу, реформування бюджету, податкової системи, проведення грошової реформи. Одночасно реформувались: система страхування, кредитна система, механізм розрахунків. Водночас були випущені державні внутрішні позики. Внаслідок знецінення грошей було випущено (1923 року) натуральні (як перехідні) позики: дві хлібні (під жито) й одна – цукрова (цукор-рафінад). До реформ фінансів слід віднести створення спеціальних грошових фондів: кооперації, кредитування сільської бідноти, посилення пільг найбільш бідному селянству.

Особливу увагу привертає грошова реформа 1922–1924 років. Її слід розглядати як два паралельних етапи: перший – проведення двох деномінацій (1922, 1923 роки). За допомогою деномінацій було укрупнено грошову одиницю без її перейменування. При першій деномінації (випуск “Знаків 1922 року”) один карбованець нових грошей прирівнювався до 10000 карбованців старих. При другій (випуск “Знаків 1923 року”) – один карбованець нових грошей прирівнювався до 100 карбованців в “Знаках

1922 року”, або 1000000 карбованців у знаках до першої деномінації. Друкування цих знаків було припинено в 1924 році.

В кінці 1922 року практично паралельно було випущено в обіг червонці (10 карбованців). Вони забезпечувались золотом на 25 відсотків, а в останній частині – короткостроковими векселями і товарами, які “легко реалізовувались”. Червонці мали золоте отримання – 7,74234 грамів чистого золота.

Після Великої Вітчизняної війни накопичилась велика маса паперових грошей. Було проведено реформу 1947 р. Гроші зразка 1947 року обмінювались на 10 старих. Водночас було переоцінено вклади населення в ощадних касах: до 300 крб. – один за один (1 : 1), від 300 до 1000 – два за три (2 : 3), вище 1000 крб. – один за два (1 : 2).

Приклад. В ощадкасі у громадянина А на рахунок було 1500 крб. Внаслідок обміну: 300 крб. переоцінено (1: 1) – 300 крб., 700 крб. (від 300 до 1000) переоцінено (2:3) 466 крб., 500 крб. (більш 1000) переоцінено (1:2) = 250 крб. Разом – 1016 крб. Тобто, якщо громадянин, обмінюючи готівку в 1500 крб., одержував в обмінному пункті 150 крб., то переоцінка в ощадкасі залишала йому 1016 крб.

Також було переоцінено грошові кошти кооперативних організацій – у відношенні чотири за п'ять (4 : 5). Проводилась конверсія позик, реформа оптових цін і тарифів, переглядалися механізми нарахування і вилучення до бюджетів податків і зборів. Було відмінено військові податки і позики, а з грудня 1947 року – карткову систему.

1950 року грошову реформу 1947 року було підкріплено переводом карбованця на золоту базу, підвищенням його курсу по відношенню до курсу іноземних валют. До цього курс встановлювався на базі однієї з іноземних валют, яка мала зафіксований золотий

вміст, а не на базі золота.

Практика знає й такий підхід до обміну грошей, який передбачає не реформування їх, а лише заміну на нові. Приводом для цього є значне зростання грошового обігу, розмірів бюджетів, обсягу виробництва і національного доходу, що потребує великої маси паперових грошей і багатомільйонні розрахунки, що ставало гальмом в функціонуванні господарського і економічного механізму (обсяг взаєморозрахунків, вартість виробничих фондів, капітальних вкладень, платежів по оплаті праці сягає трильйонних кордонів).

Так, у 1961 році всі грошові знаки були обмінені у масштабі один до десяти (1:10), паралельно поділені всі вартості (основних і обігових виробничих фондів, ціни, тарифи, розміри оплати праці, пенсій, стипендій, платежів до бюджетів тощо) в цій же пропорції. Тобто була проведена не реформа фінансів, грошей, а змінено в цілому, в державі, масштаб цін. Це дозволило спростити облік, розрахунки, обіг, змінити золотий склад карбованця, але не посилює його значення в економіці.

Дуже часто реформи не досягали своєї мети. Так сталося в кінці 80-х років, коли частково були замінені окремі купюри (в січні 1991 року) грошей в 50 і 100 крб., а потім одно-, трьох- і п'ятикарбованцевих вартостей.

Глибока криза в останні роки стала наслідком загальної кризи системи - всього союзу, в який Україна входила. З розпадом системи, яка була побудована на безправ'ї окремих республік, на командно-планових, адміністративних методах управління, посилювались фінансові викривлення. Вони проявились у катастрофічному падінні виробництва, розбалансованості економіки, глибокому дефіциті товарної маси, розладі фінансової системи.

У сфері фінансів криза виявилась настільки

глибокою, що дефіцит доходів бюджету перевищив самі доходи. До найнижчого рівня впав курс карбованця, породивши бартер, тобто неспроможність карбованця обслуговувати товарообіг і розрахунки. Повністю паралізувала економіку гіперінфляція. Для виходу з кризового становища поряд з проведенням організаційних заходів Україна пішла шляхом проведення в своїй країні грошової реформи. Тут можна побачити два етапи.

Перший – введення купонно-грошової системи як тимчасового, державою негарантованого платіжного засобу. Другий – введення власної валюти – гривні, з усіма ознаками повноправних грошей.

Перший етап поділяється на дві складові частини. З початку 1991 року паралельно з діючими в обігу грошима (карбованцями колишнього Союзу) було введено купони одноразового користування з метою деякого утримання опустошення товарної маси. Друга частина – введення з січня 1992 року в обіг купоно-карбованців багаторазового використання. Ці знаки спочатку обслуговували лише готівковий обіг – систему оплати праці, виплат пенсій, стипендій і т. ін., залишаючи всі інші розрахунки в карбованцевій зоні. Потім купоно-карбованці охопили весь грошовий обіг країни і вийшли в розрахунках за її межі в перерахуванні по курсу (у співвідношенні).

Другий етап пов'язано з введенням, як сказано вище, гривні. Передбачалося вийти на міжнародні форми конвертованості. А це означає, що кожна іноземна чи вітчизняна фізична і юридична особа має право обмінювати будь-яку кількість національної валюти на одну з головних міжнародних резервних валют. Тобто на цьому етапі нова грошова одиниця – гривня вводилась поетапно і паралельно з діючою купоно-карбованцевою системою до повного витіснення з обігу останньої.

Особливе місце в Україні зайняла робота по

створенню власної грошової системи. Законом України “Про банки і банківську діяльність” від 20 березня 1991 року на національний банк було покладено завдання по здійсненню єдиної державної політики в галузі грошового обігу. Першим етапом стало введення у січні 1992 року купонів багаторазового використання. На них була покладена місія стримувати інфляційні процеси. Але за чотири роки готівковий обіг виріс у 1366 разів і досяг у 1995 році понад 4 квадрильйони карбованців. Все це стало поштовхом до введення повноцінної власної валюти.

Згідно Указу Президента України від 25 серпня 1996 року було проведено грошову реформу. З 2 по 16 вересня, за встановленим курсом 100000 карбованців обмінювались на 1 гривню. Було випущено в обіг банкноти номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 гривень та розміну монету вартістю 1, 2, 5, 10, 25, 50 копійок. Одночасно припинилась емісія українських карбованців. Згодом були випущені в обіг банкноти в 200, а потім і 500 гривень.

Стабілізація грошового обігу через механізм стримання інфляції постійно займає найважливіший напрямок в роботі банківської системи, і, як показує досвід, досягає своєї мети лише в системі науково обґрунтованого управління грошовим обігом в державі.

Кредитні реформи становлять важливу складову частину проведення фінансових і грошових реформ. Кредитна реформа – сукупність державних актів, націлених на зміну: складу і структури кредитної системи; форм кредиту; методів (механізму) кредитування.

Прикладами реформування кредиту можуть служити:

Кредитна реформа Англійського банку (1844 р.) на основі відповідного акту, згідно з яким він був перетворений у банк банків. Мета – посилення функції

фінансової підтримки приватних комерційних банків.

Кредитна реформа в Росії (1860 р.) призвела до ліквідації державних комерційного і земельного банків; було створено новий банк з метою поживлення торгівлі і зміцнення кредитної системи.

Кредитна реформа в США (1913 р.) проводилась з метою створення федеральної резервної системи концентрації розпорочених по всій країні кредитних ресурсів.

Після Другої світової війни (1939–1945 рр.) кредитні реформи було проведено в цілому ряді країн: Польща (1947), Чехословаччина (1948), Албанія (1949), Угорщина (1952). Внаслідок їх проведення було ліквідовано комерційний кредит. В деяких країнах націоналізувались центральні емісійні банки, а в Італії і Франції також було націоналізовано комерційні банки. Націоналізація банків була здійснена в Єгипті, Сирії, Замбії, Лівії, Алжирі і деяких інших країнах. В Єгипті 1961 року були націоналізовані всі приватні банки і страхові компанії. В Індії 1969 року націоналізовано 14 найбільших комерційних банків, а в 1971 році ще 42 приватні страхові компанії зі 106 діючих у країні.

Прикладом зміни форм кредиту і методів кредитування була кредитна реформа в колишньому СРСР (1930 р.). Реформою здійснено перехід до планування кредиту, комерційний кредит було замінено банківським, введено нові форми безготівкових розрахунків, посилено контроль банку за роботою підприємств, встановлено терміновість і цільовий характер кредиту за основу поділу обігових засобів на власні і запозичені. Разом з тим були організовані (1932 р.) чотири спеціальні банки: Промбанк, Всекомбанк, Соцзембанк, Цекомбанк.

Реформація кредитної системи в радянські часи

була проведена в 1954 році. Цією реформою було ліквідовано Сільгоспбанк і Цекомбанк, а Промбанк реорганізовано в Будбанк. Були перерозподілені функції банків.

Кредитну реформу в Україні проведено з перших днів набуття нею незалежності разом з побудовою власної банківської системи.

ФІНАНСИ

В період розбудови незалежної розвиненої української економіки фінанси почали обслуговувати всі сфери життєдіяльності суспільства. З допомогою фінансів почали формуватись централізовані грошові фонди, які використовуються для вирішення таких загальнодержавних проблем, як утримання державних надбудовних структур, фінансової підтримки матеріальної сфери виробництва, утримання установ по захисту зовнішніх і внутрішніх інтересів держави, здійснення заходів соціально-економічної політики.

Основним джерелом формування доходів, фондів і резервів нині є, безумовно, первинні валові доходи юридичних та фізичних осіб і в загальній їх сумі по країні – національний доход. Від їх постійного зростання залежить стабільність економіки, добробут народу.

Весь фінансовий процес віддзеркалюється в банках. Нині банки стали найважливішими інститутами централізації грошового капіталу, посередником у розрахунках, найбільшими кредиторами, акумуляторами вільних коштів бюджетів, підприємств, корпорацій, об'єднань, населення.

При цьому велика роль відводиться банкам та банківським системам. Вони – банки, за умов формування керованої ринкової економіки, виконують широкі функції:

акумулюють вільні кошти господарюючих органів, організацій, також тих, які фінансуються бюджетами, кошти громадських організацій і населення; виконують розрахункові операції; ведуть кредитне обслуговування суб'єктів господарської діяльності; здійснюють розрахунки з іноземними інвесторами і суб'єктами господарської діяльності; валютно-грошові операції; виконують операції з цінними паперами; різні інші кредитно-розрахункові операції, також касові операції зі своїми акціонерами і вкладниками.

В системі банків України ведучим є Національний банк. Лише на нього покладається функція бути центральним емісійно-касовим центром регулювання грошового обігу, валютно-грошової діяльності, кредитно-грошового обігу і обігу цінних паперів.

Національний банк є державним і цілком підпорядковується дії законодавчих актів, які приймаються законодавчими органами держави. Акціонерні, комерційні і приватні банки керуються в своїй діяльності законодавством держави і рішеннями Національного банку держави.

Що стосується фінансів, підкреслимо, то їх треба розглядати як систему всебічних грошових відносин, з допомогою яких здійснюється розподіл і перерозподіл національного продукту й національного доходу, утворюються необхідні децентралізовані й централізовані грошові доходи, фонди і резерви для використання на вирішення відтворювальних та соціально-економічних проблем, в цілому, для розбудови незалежної держави.

В деяких виданнях, в зарубіжних підручниках і посібниках фінанси формулюються як система "застосування різноманітних економічних прийомів для досягнення максимального достатку фірми або загальної вартості капіталу, вкладеного в справу". А національний

доход – як сумарний доход, отриманий сімейними господарствами, включаючи всю заробітну плату, ренту, процент, виплати і прибуток. Тобто фінанси формулюються як система, що дозволяє збільшувати розмір доходів і в цілому національного доходу на рівновелику суму, що інвестується у виробництво (сферу послуг тощо). Це співпадає з тією ж сутністю, про яку говорилося вище.

Тут необхідно особливо зазначити, що категорії “доходи”, “прибуток”, “резерви” – не нові. Вони виникли і прийшли до нас із глибини віків. Основою їх стало товарне виробництво, поява грошей і розвиток товарно-грошових відносин. Централізація частки доходів і створення спеціальних фондів та резервів (спочатку натуральних, а потім грошових) виникли разом з виникненням первісних форм держави. Головне тут – потреба в грошових ресурсах. Що стосується терміну “фінанси” як економічної категорії, то історіографія дає дані, які свідчать, що вперше цей термін був застосований на практиці в Італії в XIII–XV ст. Зокрема в Флоренції, Венеції, Генуї.

Тобто на той час, коли в великих центрах виникла торгівля, грошові розрахунки, банківська справа. Термін походить від французької. Дослівно “готівка”, “доход”, що відображає в собі грошові відносини в процесі функціонування економічних зв’язків: торгівлі, грошей, цінних паперів, формування доходів, фондів і резервів. Слід зауважити, що фахівцям з фінансів особливо важливо знати стан фінансів в Україні, шляхи їхнього розвитку та розбудови незалежної фінансової системи.

Протягом тисячоліть Україна, як видно із її економічної історії, ніколи не мала своєї незалежної фінансової системи і власного державного бюджету. В період дуже давньої економічної історії, Трипільської культури, відносини будувались на основі простого

товарообміну. В VI-VIII століттях в середньому Придніпров'ї зароджується, а в період IX-XII століть (ранньофеодальна Київська держава) починає діяти в умовах натурального господарства данина як "система формування доходів держави, великого князя і бояр".

Це ж видно в пізнішому періоді - розпаді Київської держави (XII - XIII ст.). В цей період Європа вже прийшла до використання системи фінансів, Україна ж була лише об'єктом експлуатації і пограбування. Не могла сформуватись фінансова система і в період навали на українські землі татаро-монголів, литовських, польських та інших іноземних загарбників (більше чотирьох століть), а також в часи панування Російської імперії (від середини XVII століття й аж до революції 1917 року). В таких умовах про фінанси і бюджет України - держави, і мови не могло бути.

Не краще склалася фінансова доля України і в період після революції 1917 року. Відомо, що аж до проголошення незалежності, фінанси і бюджет України були похідними від розмірів, які встановлювались союзним центром, адміністративною верхівкою централізованої держави.

Достатньо навести такі дані. В останні роки перед розпадом радянської системи національний дохід ще Радянської України складав до союзного 16,7 - 18,8 відсотків. А республіканський бюджет не перевищував 8,1 - 9,9 відсотка. Економіка республіки була в фінансовому плані практично додатком до економіки союзу. Це призвело до викривлення структури виробництва, особливо між пропорціями I і II підрозділів економіки та А і Б секторів промислового виробництва.

Це повністю ставило республіку в економічну залежність від центру. Якщо взяти для аналізу весь обсяг виробництва за одиницю, то пропорція між I і II підрозділами виробництва в народному господарстві в

період НЕПу складала в республіці 0,4 : 0,6, в повоєнний час (1940 рік) – 0,6 : 0,4, а перед оголошенням самостійності України – 0,8 : 0,2.

Окрім цього, як свідчить статистика, союзний бюджет формувався в основному за рахунок трьох республік – Росії, України, Білорусії. При цьому Україна (за кількістю населення втричі менша від Росії) вносила понад 100 млрд. крб., а Росія лише 120 млрд. Упродовж багатьох років центр відпускав Україні не більше 13 відсотків капітальних вкладень від загальної по Союзу величини. Якщо врахувати значний спад виробництва, відсутність необхідної кількості товарів народного споживання, то не важко уявити причину паралічу фінансів в сфері матеріального виробництва, гіперінфляції, значного дефіциту державного бюджету, всебічної валютної залежності від інших країн.

Тому для України, яка йде шляхом творення незалежної, демократичної і правової держави, формування фінансової системи і бюджету є одним з найважливіших чинників державотворення. Мова йде про створення ґрунтовної теорії і практики, фінансової науки в Україні.

Вище вже говорилося, що на фінансову науку покладено вивчення законів і закономірностей виникнення розвитку і функціонування системи грошових відносин. З допомогою знання цих відносин потрібно виробити ефективний механізм формування, використання доходів, фондів і резервів, забезпечити їх дієве функціонування.

Фінанси є одним з найважливіших розділів економічної науки. Вони обслуговують процес одержання і використання доходів, фондів і резервів, від чого залежить економічна міць і незалежність кожного суб'єкту економіки і всієї держави. До фінансів можна було б

віднести ціни, собівартість, гроші, кредит, оплату праці. Але ці категорії вивчаються іншими науками, такими як “Ціноутворення”, “Собівартість”, “Гроші”, “Кредит”, “Економіка праці”.

Однак фінанси не можна вивчати без тісного пов’язання їх з науками, які вивчають названі економічні категорії. Інколи кажуть про фінанси, що вони відбивають всі економічні відносини. Таке поширене трактування приховує головне: фінанси не можуть відбивати всі економічні відносини, наприклад, матеріальні, трудові, а лише грошові. Це зауваження дуже важливе для розвитку фінансової науки.

Зі сказаного видно, що предметом даної науки є система грошових відносин. Цією наукою визначаються і розробляються наукові рекомендації по: об’єктивній необхідності фінансів в сучасних формах функціонування самостійної, незалежної держави; функціях фінансів і їх ефективній дії, тобто механізму і розвитку всіх сфер виробництва, їх доходів, фондів і резервів; механізму розподілу суспільного продукту і національного доходу по вартості, збалансованого і в обґрунтованих пропорціях формування доходів, фондів і резервів; фінансовій політиці, фінансовій системі держави, управління фінансами і фінансовому плануванню; державних бюджетах країни і бюджетах самоврядування територій; системах формування доходів, податкових системах.

Також в системах видатків; формуванню доходів і видатків бюджетних підрозділів, підприємств і організацій, управління, армії, флоту, адміністративних органів, соціальної сфери; формуванню цільових фінансових фондів і резервів; створенню і розвитку страхових органів, формуванню їх доходів і видатків; питаннях державного і недержавного фінансового контролю; механізму реформування фінансового законодавства тощо.

ФУНКЦІ ФІНАНСІВ

В економіці використовуються різні економічні механізми: фінанси, гроші, кредит, ціни, собівартість тощо. Завдяки функціям різних механізмів досягається ефективний вплив на всі сторони розвитку різних сфер економіки. В загальній системі, якщо говорити лише про фінанси, то вони виконують дві головні функції: розподільну і контрольну.

Розподільна функція. На неї покладено формування в сфері матеріального виробництва первинних доходів, фондів і резервів. Здійснюється це на основі механізму розподілу продукту за вартістю. Кожна одиниця конкретного продукту, який вироблено, є споживчою вартістю, його товарною формою. В ній відбивається кількісна і якісна характеристика. Водночас вона є й вартістю, відображаючись в ціні товару. Тобто споживча вартість є носієм вартості. Після здійснення акту продажу товару виробникові повертається, “відірвавшись” від споживчої вартості, вартість товару в формі грошової виручки. Завдяки розподільчій функції можуть створюватись обґрунтовані, вивірені пропорції для продовження виробництва на розширеній основі і здійснення соціально-економічних заходів, доходи, фонди і резерви.

Такий розподіл вартості називається первинним. У його ході формуються грошові фонди (схема 1).

Розподіл вартості і утворення доходів, фондів і резервів здійснюється у всіх сферах і підрозділах національної економіки: промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, інших галузях матеріального виробництва.

Механізм дії розподільної функції фінансів

№ п/п	Грошові фонди, що формується внаслідок первинного розподілу	Цілі і напрями використання грошових фондів
1.	Інвестиційні та амортизаційні фонди	На відтворення основного капіталу, проведення заходів науково-технічного розвитку
2.	Фонди на створення та поповнення обігових коштів	Відтворення обігового капіталу
3.	Фонди на оплату та стимулювання праці	На оплату і стимулювання праці
4.	Страхові фонди	На відшкодування збитків від стихійного лиха, хвороб тощо
5.	Фонди на соціальні потреби	На вирішення проблем соціального значення
6.	Фонди на проведення наукових досліджень, підготовку кадрів тощо	На розвиток науки
7.	Частина доходів, що передається в централізовані грошові фонди, доходи і резерви (в формі податків і зобов'язань)	На формування системи бюджетів, спеціальних централізованих грошових фондів

Вторинний розподіл. Його називають ще й перерозподілом. Він здійснюється державними і місцевими органами самоврядування на основі створюваних централізованих фондів, доходів і резервів. Джерелом їх, як показано вище в схемі, є частина доходів всіх сфер матеріального виробництва, підприємств і організацій всіх форм власності, а також частина доходів населення. Вони надходять до централізованих фондів в формі податків і зобов'язань.

Розподіл передбачає чітко обгрунтовані пропорції, вивірені напрями по структурі, повне врахування реалій доходів. Створюються фонди для вирішення загальнодержавних, регіональних, місцевих проблем соціального забезпечення непрацевдатних, соціального захисту населення, проблем науки, освіти, культури, охорони здоров'я; загальнодержавних потреб утримання органів законодавчої влади, управління, суду, армії, флоту, міліції, державної безпеки тощо.

Контрольна функція. Під контрольною функцією фінансів слід розуміти механізм фінансового контролю стану і результатів руху грошових доходів, фондів і резервів, кінцевих наслідків фінансової діяльності в первинних ланках матеріального і нематеріального виробництва, а також в системах державних, регіональних і місцевих бюджетів і фондів. Механізм контрольної функції охоплює:

- правові акти законодавчих органів країни: закони, декрети, укази виконавчої влади про формування і використання доходів, фондів і резервів на всіх рівнях фінансової системи;

- механізм планування фінансів і методологія, методи і методика планування доходів, структура й склад планів доходів, видатків, резервів, структура і склад бюджетів.

Фінанси в своїй контрольній функції повинні діяти,

так би мовити, в автоматичному режимі. Це досягається шляхом виконання нормативних законодавчих актів, співставлення фінансових результатів з нормами і нормативами, виявлення розбіжностей. Ця функція повністю проявляється завдяки сучасним економіко-математичним методам, електронно-обчислювальній техніці, де можна всебічно врахувати новітні методологічні основи, методи і методики планування з одночасним аналізом і виявленням причин розбіжностей. Треба розрізняти контрольну функцію фінансів і функції органів фінансового контролю з участю контрольно-ревізійних структур. Останні є контролем подальшим.

Отже, підсумок. Фінанси виконують дві функції – розподільну і контрольну. Вони здійснюються одночасно в тісному зв'язку, створюючи фінансові умови для ефективного функціонування всього народного господарства, охоплюють формування бюджетів, кошторисів, розробку кошторисно-фінансових розрахунків, системи фінансових нормативів і норм, фінансових санкцій.

Законодавче, чітке визначення функціонування фінансів дає можливість здійснювати господарську і фінансову практику в рамках конкретних наперед і надовго визначених орієнтирів, досягати балансу в цілому в системі національної економіки. Механізм планування вносить організуючу основу з урахуванням цілей, основних напрямів фінансових можливостей.

Фінансові норми і нормативи, якщо вони науково обґрунтовані і відображають (де це потрібно) мінімальні, середні або максимально граничні величини, дозволяють ефективно формувати і економно використовувати доходи, фонди і резерви. Фінансові санкції передбачають фінансово-економічний механізм відповідальності кожного суб'єкта в складній системі фінансових відносин.

ФІНАНСОВА СИСТЕМА

Реформування фінансової системи є прерогативою держави в особі вищих органів державної влади. Держава формує в цілому фінансову систему, може її змінювати, вводити або виводити окремі структурні елементи, або ж змінювати кожний структурний елемент. Фінансова система складається з різних сфер і систем фінансових відносин, в яких формуються, розподіляються і використовуються грошові доходи, фонди і резерви. У вузькому розумінні “фінансова система” – це система органів, в яких реалізуються зазначені принципи. Всі ланки фінансової системи між собою пов’язані.

Фінансова система включає: найперше економічний базис фінансової системи – фінанси матеріальної сфери виробництва: державних підприємств та різних форм недержавних підприємств.

Підприємств і організацій комунальної власності, власниками яких є територіальні обласні, районні, міські, селищні, сільські органи влади та власники окремих таких підприємств.

Колективних підприємств, власниками яких є акціонери та орендарі, різні інші підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, господарські товариства, господарські об’єднання, інші громадські об’єднання.

Індивідуальних, приватних підприємств, власниками яких є громадяни України, іноземні громадяни і особи без громадянства.

Спільних підприємств, власниками яких є юридичні і фізичні особи, в тому числі змішані державно-кооперативні, державно-кооперативно-приватні, міжнародні об’єднання, акціонерні товариства, консорціуми.

Підприємств, власниками яких є громадські

організації тощо.

Зростання обсягів виробництва (послуг) у цій сфері, а від цього доходів фондів і резервів – головна умова створення міцної економічної основи держави.

По-друге – фінанси бірж, акціонерних, посередницьких товариств, торгівлі, транспорту, тобто сфери обігу і просування товарів до споживача.

По-третє – державний бюджет, що є ведучою ланкою фінансів держави. В ньому акумулюється частина доходів, що централізуються: всіх галузей, підприємств, організацій національної економіки: матеріального виробництва, сфери обігу і просування товарів до споживача, частина доходів банків, страхових органів і взагалі органів, які мають доходи.

Четверте – бюджети місцевих органів самоврядування. В них акумулюються частина доходів підприємств, розташованих на даній території, комунальної власності, приватних, побутових, торгівельних та інших підприємств, податки і збори від населення.

П'яте – бюджети соціального страхування. Вони формуються з частини доходів господарюючих органів, які включаються в собівартість продукції, що виробляється. Мета цих фондів – створювати цільові централізовані фонди соціальною забезпечення і соціального захисту працюючих.

Шосте – централізовані, державні і недержавні, фонди майнового і особистого страхування, що формуються зі страхових платежів господарюючих, кредитних органів і платежів приватних осіб. Вони призначаються для відшкодування збитків від стихійного лиха та на відшкодування працюючим по лікарняних бюлетенях.

Сьоме – фінанси банківсько-кредитної системи:

державних, комерційних, приватних банків, які формують свої грошові фонди. доходи і резерви, використовуючи кошти державних підприємств, приватний акціонерний капітал, паї і приватні внески. Доходи отримуються від різниці в процентах від зберігання коштів на рахунках і від кредитних операцій, розповсюдження цінних паперів, розрахункових операцій, дебіторсько-кредиторського обслуговування, від торгівлі валютними засобами тощо. Система банків зі складовими – національного банку, комерційних банків різних видів і форм власності, які засновано на акціонерних або дольових засадах юридичними і фізичними особами, ощадного банку, спеціалізованих комерційних банків.

Восьме – спеціальні фонди, що включаються і не включаються до бюджетів держави і регіональних органів самоврядування. Наприклад, фонди стабілізації економіки, інноваційний, конверсійний, пенсійний, національний фонд, підтримки підприємництва та Всеукраїнський благодійний культурно-науковий фонд імені Т.Г. Шевченка і т. ін.

Фінансова система ефективно може функціонувати лише на принципах: тісної взаємодії суб'єктів, в їх органічному доповненні одне одного; єдності на основі тісного “стикування” законодавчих фінансово-нормативних документів; взаємозалежності, яка ґрунтується на системі єдності фінансової системи.

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

Фінансові ресурси – грошові засоби, які створюються, використовуються і перебувають в розпорядженні всіх сфер матеріального і нематеріального виробництва, держави і регіональних органів самоврядування. Лише національний доход є джерелом фінансових ресурсів,

формування децентралізованих і централізованих доходів, фондів і резервів. Чим більшим є це джерело, тим багатша країна. Він є узагальнюючим результатом, концентрованою комплексною оцінкою функціонування економіки країни.

В національному доході синтезується:

- рівень розвитку продуктивних сил;
- економічна структура виробництва;
- зрушення, що відбулися в його структурі впродовж конкретного часу, який аналізується;
- вплив і темпи розширеного відтворення виробництва;
- стан і темпи формування грошових фондів, доходів і резервів на задоволення загальнодержавних і місцевих потреб.

Слід відрізнити два поняття національного доходу: національний доход створений та національний доход розподілений. Національний доход створений є результатом виробничої діяльності, а національний доход розподілений – це фонди, які утворились внаслідок розподілу створеного національного доходу.

Для окремого підприємства створений національний доход виступає в формі нової річної вартості (валових доходів), а для країни в цілому він є сумою цих вартостей всіх сфер матеріального виробництва, всіх форм власності. Тому лише зростання національного доходу може характеризувати і забезпечити поліпшення фінансового стану і фінансових можливостей окремих виробництв, галузей господарства і в цілому всієї країни. Розподілена вартість знаходиться в сумах централізованих і децентралізованих доходах, фондах, резервах.

Основним питанням про національний доход є механізм його створення і постійного зростання.

Розглянемо основи формування національного

доходу. Вивчення цього питання треба починати з пізнання основи вартості. Кожен товар, тобто кожна одиниця його має дві форми: споживної вартості і вартості.

Споживча вартість – спроможність товару задовольняти конкретні потреби. Вона є натуральною формою товару з його всіма якісними і споживчими характеристиками. Споживча вартість є носієм вартості. Вартість, так би мовити, є оболонкою товару – його ціною. Після того, як товар (споживча вартість) пішов на продаж, виробнику повертається вартість в формі грошей (виручки). Виручка, як ми вже вище говорили, йде в розподіл.

З отриманням виручки починається процес відшкодування в грошовій формі частин вартості:

а) основного капіталу (основних фондів) в сумі зносу основного капіталу;

б) повної вартості використаних матеріально-грошових ресурсів, що була використана на виробництво продукції.

В процесі виробництва створюється додаткова частина. Це є приріст вартості, який став наслідком людської праці (розумової, фізичної, нервової).

Приріст вартості виступає в економіці у двох формах. Одна (розрахункова) – це чиста продукція. Її розраховують в порівняльних цінах і використовують в якості кількісного показника і для розрахунків, наприклад, продуктивності праці. Друга – в поточних ринкових цінах реалізації. Це дає змогу вести облік реальних результатів виробництва, в подальшому розподіляти їх на фонди і резерви.

Якщо ми позначимо ціну одиниці продукції через C_i , перенесену вартість (знос основного капіталу, основних фондів, витрачені матеріально-грошові ресурси на

виробництво продукту) через A_i , а чистий продукт через $ЧП_i$, валовий дохід через $ВД_i$, то виразимо нову вартість у двох формах:

$$ЧП_i = Ц_i - A_i \text{ (ціни порівнянні),} \quad (1)$$

$$ВД_i = Ц_i - A_i \text{ (ціни поточні ринкові).} \quad (2)$$

Наприклад, якщо за вироблений товар відшкодовано в сумі 1 грн., а амортизація (знос) становила 0,2 грн., матеріальні витрати – 0,3 грн., то дохід становитиме 0,5 грн. Його називають чистою продукцією тому, що вся вартість ніби “очищена” від усіх використаних у процесі виробництва ресурсів. А новою вартістю називають тому, що працею створена додаткова вартість – нова. Загальний дохід товаровиробника складається в цілому з суми доходів окремих видів продукції (робіт, послуг).

Загальний дохід розподіляється на дві великі частини: фонд споживання і фонд накопичення (прибуток). З першого потім утворюються фонди: оплати та стимулювання праці, спеціальні соціальні фонди. Другий йде на формування первісних цільових грошових фондів і резервів; частина, як правило, направляється в вигляді різних податків і надходжень на формування загальнодержавних централізованих доходів, фондів і резервів, які держава перерозподіляє на окремі видатки: управління, захист державності, розвиток економіки, вирішення соціально-економічних проблем.

Скажімо, якщо вироблено 2 одиниці товару, то дохід збільшується в два рази, якщо 100 одиниць – в 100 разів. Якщо при цьому досягнута економія перенесеної вартості (досягається збільшенням виробництва на 1 грн. основних фондів і економією матеріальних і грошових засобів на одиницю продукції) на 0,1 грн., то й дохід ще збільшиться на 2 одиниці в 2 рази, а на 100 одиниць – в 100 разів.

Роботу по збільшенню національного доходу країни

треба починати з місць, де формуються первісні доходи. Він стрімко зростає, як показує міжнародна практика, в умовах технічного переоснащення виробництва, застосування прогресивних технологій, високого рівня організації виробництва і жорсткої економії витрат на його здійснення. Слід при цьому пам'ятати, що це потребує постійних інвестицій з того ж доходу.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХІД

Для посилення ролі національного доходу в українській економіці звернімось до історії цієї економічної категорії.

Поняття “дохід” прийшло до нас із глибин віків. Воно пройшло величезний, суперечливий шлях пізнання, відображаючи відповідні економічні відносини в різні віки, змінюючись разом з ними. Протягом довгого часу це поняття піддавалось дії економічних поглядів, які переважали на конкретному етапі в міру розвитку людства і накопичення знань, еволюції.

Писемні пам'ятки засвідчують, що вартість взагалі розглядалась нашими далекими предками в багатьох формах доходу. Поняття “дохід” вже фігурує в Кодексі законів вавілонського царя Хамурапі (1792–1750 рр. до н. е.). Там є такий запис: “Якщо людина надає свій сад для запліднення (пальм), то садівник, коли він тримає сад, повинен віддавати 2/3 садового доходу власнику саду, а 1/3 повинен брати собі...” (переклад наш). Тут, як видно, під доходом розуміється вся споживча вартість створеного продукту. Вже в античному світі Ксенофонт (444–355 рр. до н. е.), Платон (427–347 рр. до н. е.), Аристотель (384–322 рр. до н. е.), Катон (234–149 рр. до н. е.), Полібій (205–123 рр. до н. е.) роблять спробу пояснити процеси суспільного поділу праці і обміну, роль грошей. У політико-економічному

трактаті старогрецького філософа Ксенофонта “Про доходи” був запропонований план збільшення доходів Афінської держави на основі чистого доходу, котрий визначався як лишок створеного продукту над витратами на його виробництво.

В роботі “Політика” Аристотель створив теорію багатства. В знаменитому тримовному Розетському надписі (196 р. до н. е.), присвяченому царю Птоломею V Єпіфану, є важливі дані про економічне і політичне становище Єгипту на початку II ст. до н. е., де розглядаються доходи храмів і пожертвування, які кожен рік надавались в формі продовольства і грошей. Пізніше вживались теорії “справедливої ціни”, “плати за працю”, “справедливих доходів” тощо.

З прискоренням розвитку товарно-грошових відносин доходи все більше розглядаються в сфері обігу, де вони найбільше проявляються. Це послужило приводом для швидкого розвитку меркантилізму. Все більше стали випускатись грошові засоби, котрі потім повертались разом з додатковими грішми – прибутком. Вартість товару вираховувалась лише в грошах (золоті і сріблі), що дало змогу відтворити додаткову вартість у торгівельному балансі. Вже тоді Томас Мен висловив думку про те, що виробництво готових товарів приносить більший дохід, аніж видобуток і реалізація сировини. Він заявив, що багатство могло б бути незвичайною темою для захоплення і розквіту всього християнського світу, якби ми додали мистецтва до природи, у ставленні до неї краще застосували нашу працю.

Значний крок у розумінні доходу зробили представники англійської економічної школи, які вперше розглядали не дохід взагалі, а валовий дохід, як новостворену вартість. Слід назвати лише таких її представників: Вільям Петті (1623–1687), Франсуа Кене

(1694-1774), Адам Сміт (1723-1790), Давид Рікардо (1772-1823). Слід підкреслити, що саме В. Петті належить поняття “національний дохід”, як суми валових доходів сфери матеріального виробництва. А Адам Сміт писав, що в ціні хліба, наприклад, одна частина оплачує ренту землевласника, друга - заробітну плату, або утримання працівника і робочої худоби, які застосовані на виробництво цього хліба, а третя частина - прибуток фермера. Навколо цього були відомі дискусії, але питання доходу знаходило відображення в усіх працях англійських економістів.

Тому, мабуть, вперше в економічній практиці національний дохід був обчислений в Англії в 17 столітті, потім у Франції - у 18-ому, Росії - в кінці 18-го, США - в першій половині 19 ст. А чиста продукція в Японії - в 1902 році, Італії - в 1911, Болгарії - 1915, Югославії - 1927, Туреччині, Фінляндії, Чилі - 1935, Швеції, Мексиці, Бразилії, Індії, Перу - 1939 року. В цей час вперше було обчислено продуктивність праці - показник виробництва продукції (в натурі), а потім і вартісній величині на одного працюючого у сфері матеріального виробництва.

Україна до цього часу не мала реального показника національного доходу. Розрахунки, які є, не відображають дійсного стану доходів. Факторів багато: і вартісний, і податковий, і структурний. Щоб не бути голослівним, скажемо, що вперше після революції 1917 року розрахунки національного доходу було проведено за 1923-1924 рік в цілому по всій імперії. Тільки з 1950 року статистичні органи країни приступили до розрахунків його щорічно.

А по Україні, як і по інших республіках бувшої радянської держави, розрахунки були виконані вперше аж в 1957 році. Методологія йшла від централізації. Валова продукція промисловості республіки розраховувалась в цінах без податку з обороту; сільського господарства - в

приведених цінах (в колгоспах не розраховувалась навіть собівартість продукції); в сумі національного доходу, що використовувався на споживання і накопичення, не було враховано сальдо міжреспубліканського переміщення чистої продукції; сум, які виникали як різниця між обсягами розподіленого і використаного національного доходу і йшли через союзний бюджет; сум доходів населення, які одержані на території республіки і використані на територіях інших республік, і навпаки. Але тепер, коли Україна будує свою незалежну самостійну економіку, валовий доход має стати одним з найважливіших критеріїв господарської діяльності за конкретний період.

Ефективність господарювання можна вимірювати різними показниками, але один з них має бути узагальнюючим. Якщо виразити це через коефіцієнт економічності – $K_{ек}$, а валовий доход через – ВД, капітал (всі виробничі фонди в середньорічному виразі) через – Фв, а річний фонд оплати по праці через – Зп, то маємо:

$$K_{ек} = \text{ВД} : (\text{Фв} + \text{Зп}). \quad (3)$$

Ця формула відображає рівень ефективності. Якщо нас цікавить приріст, де $K_{ек1}$ – економічність наступного року, а $K_{ек0}$ – економічність базового, маємо $K_{ек0} < K_{ек1}$.

Не важко помітити, що цей показник має зростати з ростом національного доходу, відповідаючи чиннику, перш за все, економії засобів виробництва і ефективному використанню фонду оплати праці.

Науково обґрунтована методологія формування національного доходу, його розподілу на фонди споживання і нагромадження, визначення чітких кордонів формування фонду оплати праці, обґрунтована система використання фондів, пропорції між ними дозволяють швидкими темпами розвивати економіку держави та

поліпшувати якість і рівень життя населення. В залежності від зростання економіки в період переходу до економічно розвинутої держави, будуть зростати можливості формування всіх необхідних фінансових ресурсів.

Місце валової доданої вартості (валового доходу) у складі валового внутрішнього продукту представлено в схемі 2.

Схема 2

Склад валового продукту (випуску) за вартістю

Склад випуску (в цілому по країні) - С					Загальна сума випуску = Тз
Теж саме в галузі - С					
Теж саме на підприємстві - С					
Проміжне споживання = А		Валова додана вартість = В		Податки за виключення субсидій, пов'язаних з виробництвом = По	
Перенесена амортизація виробничих фондів = а	матеріальні грошові витрати = в	Оплата праці найманих працівників = Зп	Валовий прибуток, змішаний дохід = Пр		

Розрахунок валового доходу слід проводити за наступною формулою:

$$B = C - A, \quad (4)$$

де В - нова створена вартість, валовий дохід підприємства;

С - сума випуску виробництва продукції, послуг;

А - проміжне споживання.

Вартісна величина розподіленого валового доходу не може бути похідною. Вона складається об'єктивно, причому з врахуванням особливостей виробництва,

послуг індивідуально. При зміні об'єму виробництва, ринкових цін і цін на спожиті засоби виробництва відразу ж змінюється об'єм валового доходу і розподілених частин. А оскільки заробітна плата практично не може мати тенденції до зниження (навіть, з політичних причин), зміни, що відбуваються, знаходять віддзеркалення, перш за все, в прибутку.

Тому маса прибутку зростатиме лише з об'єктивні причин (їх потрібно знати і враховувати). Ріст фонду оплати праці, без зростання валового випуску, веде до зниження частки прибутку і, отже, до зниження виробничої рентабельності.

Та частина продукту, яка реалізується, завжди буде рівна тільки сумі цін реалізації, частина призначена для виробничого споживання – сумі цін придбання. Отриманий же як різниця валовий дохід буде знаходитись залежно від продуктивності праці, вартості валового продукту і зміни фонду відшкодування. Вдосконалення розподілу якраз і є умовою ліквідації негативних явищ, що виявляються у використанні діючих важелів менеджменту. І, перш за все, таких як заробітна плата, прибуток, форми економічного стимулювання та податкових механізмів.

При аналізі валового доходу нами обраний наступний, стосовно промислового підприємства, методологічний підхід його отримання і розподілу. По таких видах діяльності, як виробництво нової техніки і видів нових видів продукції машинобудування, проведення дослідів, досліджень, робіт загальнозаводських (фабричних) лабораторій, охороні праці, обслуговування та догляду за устаткуванням, поточного ремонту устаткування, експлуатації транспортних засобів, роботи з підготовки і підвищення кваліфікації працівників, оргнабору робочої сили, організації наукових конференцій, виставок, видання

заводських газет, ведення науково-дослідних робіт, що проводяться фахівцями НДР і КБ, всі витрати, на наш погляд, слід відносити на статті виробничого характеру. Окремо необхідно обліковувати грошові витрати, понесені підприємством в результаті допущень безгосподарності, недостач, втрат, псування продукції (за мінусом відшкодованих винними особами).

Таблиця 1

Сума валового прибутку у структурі ВВП 2000 - 2004 років

Показник	Період, рік				
	2000	2001	2002	2003	2004
Валовий прибуток, млрд. грн.	69,6	90,5	95,0	114,9	153,5
Відсоток до ВДВ	40,9	44,3	42,1	43,0	44,6

Дані показують ту ж саму тенденцію. Але аналіз показав, що відсотки не відповідають дійсності, так як у суми зарплати „схована” велика частки видачі заробітної плати в конвертах.

Між тим роки, після закінчення першого етапу приватизації, показали, що вже приватизовані підприємства, власники яких не дбали про доходи й певним чином про прибутки, ставали банкрутами. Частина підприємств, що ледь зводила фінансові результати, стали збитковими. А до 27 відс. їх числа мали рентабельність (до витрат), дуже високою, що досягала навіть 162 - 187 відс. Ми сумніваємось, чи є така статистична інформація достовірною? Але показники, які ми узяли для аналізу, були розраховані за опублікованою національною статистикою України матеріалами.

Розподіл створеного прибутку в сучасний період ще не має обґрунтованого підходу, методики чи системи. Але

відомо, що державні господарюючі органи вносять з прибутку до бюджетів податкові платежі, виділяють частку на відтворення основного та обігового капіталу, частку на соціальні потреби та суми на різні форми додаткової оплати праці в вигляді премій та дотацій. Незначна частка направляється на створення інших фондів.

На приватизованих підприємствах, окрім того, передбачається виплата акціонерам дивідендів по акціях (але не завжди). В багатьох випадках ще значні, але достатньо різні (строкаті по своїх величинах, суми збитків), які зменшують суми прибутків.

Особливо слід підкреслити обставини, що на окремих підприємствах, в даному разі на машинобудівних та металообробки, спостерігається велика диференціація прибутків, що в умовах оцінки діяльності підприємств, по рівню та темпах росту, створює найрізноманітніші передумови формування необхідних фондів та резервів, а інколи, навіть, приводить до несвоечасної сплати податків, порушення термінів й утворення недоїмок. Тут майже важко узагальнити в цілому по промисловості дійсний стан рентабельності до витрат, яка знаходиться в діапазоні від збитків до значної величини, про що й говорилось трохи вище.

Тому коли нами було зроблено спробу на прикладі чотирьох машинобудівних підприємств з'ясувати, в якій залежності перебувають показники емпіричного, розрахункового та фактичного рівня рентабельності, то вийшло, що вони не мають між собою жодних точок дотику. Тобто мова йде про чисто індивідуальні чинники досягнення цілі.

Тут потрібно розглянути загальні питання фінансової стабільності в нашій державі. Стан функціонування кожної господарської одиниці. В молодій

державі Україні проблема стабільності господарювання особливо загострена. На економічних наслідках діяльності позначилось те, що після виходу України з союзного простору, розподіл коштів загальносоюзної власності, видатків бюджетів на розвиток виробництва, загальносоюзних інвестиційних, пенсійних фондів, інших фінансових фондів, доходів, резервів не було проведено. Тому відносно матеріальної сфери виробництва ті кошти ніякого впливу не мали.

Не були задіяні, тобто розподілені, кредитні, страхові ресурси, активи, що централізувались раніше у загальносоюзних структурах. Були практично заблоковані зовнішньоекономічні розрахунки, неподілені борги, „заморожені” дебіторська і кредиторська заборгованість.

Це дає підстави говорити про те, що під ефективністю виробництва слід розуміти максимізацію валової доданої вартості по відношенню до витрат живої і уречевленої праці при оптимальному співвідношенні фонду споживання і фонду накопичення.

Коли застосований по всій промисловості чистий дохід виступає в своїй повній мірі, то стосовно окремого підприємства він диференційований, оскільки він містить в собі частину додаткового доходу у формі ренти, R , в результаті сприятливіших умов виробництва, що склалися (характер виробництва, природно-геологічні умови; потужність однозначних виробничих фондів, що зафіксували на певному етапі даний рівень технічного прогресу; відхилення індивідуальних витрат виробництва від середнього галузевого рівня, відсутність прямої пропорції між вартістю засобів виробництва і діючими ринковими цінами тощо).

В цілому, на прикладі зібраних нами матеріалів, помітна поки що негативна тенденція формування валової доданої вартості в порівнянні із зростанням

випуску продукції та послуг і в ній фонду відшкодування. Але, оскільки в різних галузях діють і різні чинники, що визначають розмір і темпи зростання нової створеної вартості, виникає необхідність в регулюванні рентних відносин з метою створення щодо всіх виробників більш – менш рівних умов у формуванні валової доданої вартості і в створенні необхідних умов для формування фондів плати праці й валового прибутку, що утворюється з нього.

Перехід до застосування ефективного менеджменту щодо організації сучасного виробництва, на базі формування зростаючої створеної нової вартості, що включає найважливіші вартісні атрибути ринкової економіки, дозволить підсилити механізм більш швидкого економічного розвитку.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ МАТЕРІАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

Всебічне функціонування фінансів знаходить своє віддзеркалення:

- в самому підприємстві;
- в його стосунках із фінансово-кредитними системами;
- в багатогранних зв'язках з постачальниками сировини, енергії, палива;
- будівельними, транспортними й іншими організаціями;
- споживачами готової продукції тощо.

Матеріальне виробництво по формі своїй складається з сукупності промислових, будівельних, сільськогосподарських та інших підприємств, які виробляють продукцію, що задовольняє виробничі, індивідуальні і соціальні потреби. Воно поділяється на два великих підрозділи: I – виробництво засобів виробництва; II – виробництво засобів споживання. Промислове

виробництво при цьому поділяється за цими ж ознаками на групи "А" і "Б".

Для того, щоб підприємство почало функціонувати, потрібен перший орієнтир – потреба в конкретному виді продукції, враховуючи обсяг і перспективу. Лише потім створюється підприємство необхідної потужності і при цьому первісний капітал, а згодом фінансові ресурси для постійного, безкризового і ефективного функціонування. Тобто потрібні інвестиції для створення підприємства і фінансові ресурси для здійснення виробничо-фінансової діяльності.

Інвесторами виступають держава, регіональні органи управління, якщо вони створюють державні, регіональні підприємства для задоволення загальнодержавних, міжгалузевих і регіональних потреб, а також кооперативи, приватні особи. Тому джерелами інвестування є бюджетні кошти, кошти кооперативів, акціонерів-засновників, приватних осіб, а при створенні спільних із закордонними фірмами підприємств – закордонні інвестори.

Основне місце в інвестиціях займають ресурси, які направляються на формування виробничого капіталу. Частина йде на утворення основних фондів – основного капіталу, а частина – обігових засобів, обігового капіталу. Все більшу частку в інвестиціях займає кредит.

Основні фонди поділяються на основні виробничі фонди і основні невиробничі фонди.

Основні виробничі фонди це – засоби праці, котрі функціонують у багатьох виробничих циклах, зберігаючи при цьому первісну натуральну форму і переносять свою вартість на готовий продукт окремими частинами, в міру зношування. До основних виробничих фондів відносяться будівлі, споруди, передавальні засоби, продуктивна худоба, силові машини, устаткування, робочі машини,

механізми, лабораторне устаткування, електронно-обчислювальна техніка, транспортні засоби, інструмент, виробничий інвентар тощо.

Основні невиробничі фонди – це об'єкти невиробничого призначення. Хоча вони і не функціонують у виробничому процесі, але створюють необхідні матеріально-побутові і культурні засоби для здоров'я людей і високопродуктивної праці.

В умовах, коли товарно-грошові відносини виступають у своїй повній ринковій формі, дуже важливо для фінансиста бачити спільність між двома формами існування основних фондів: натуральної і вартісної. Це означає, що треба бути особливо уважним при формуванні виробничих потужностей. Тут виступає на перший план проста формула: на одну вартісну одиницю капітальних вкладень треба створювати більшу потужність. Це веде в кінцевому результаті до зменшення суми амортизаційних відрахувань на одиницю продукції і зростання загального обсягу виробництва.

Обігові засоби – це частка виробничих фондів, котрі повністю споживаються в виробничому процесі і повністю переносять свою вартість на готовий продукт впродовж кожного виробничого циклу. Сюди відносяться: сировина, основні матеріали, покупні напівфабрикати; корми, насіннєвий і посадковий матеріал, молодняк тварин і тварини на відгодівлі; допоміжні матеріали, паливно-енергетичні ресурси, мінеральні добрива і хімікати, тара і тарні матеріали; запасні частини і ремонтні матеріали, малоцінні предмети, предмети, що швидко зношуються і т. ін.

В чітко відрегульованому виробництві і налагодженому матеріально-технічному постачанні, а також в умовах застосування прогресивних технологій

потреба в повсякденних матеріальних запасах мінімальна, а тому і потреба в обігових коштах також мінімальна. Для фінансиста дуже важливо створювати умови для реальної економії обігових коштів, які можуть бути, разом з економією інвестицій в основні фонди, використані на створення додаткових потужностей.

На діючому підприємстві забезпечується повний принцип самофінансування (з участю кредиту), де результатом фінансової діяльності є зростаючий доход, в його складі прибуток, і де формуються зростаючі фінансові доходи, фонди і резерви.

Безпосередньо на діючому підприємстві фінанси опосередковують повсякденні процеси виробництва продукції, її реалізації, відтворення основного і обігового капіталу, формування і відшкодування витрат на виробництво, розподіл і використання грошових доходів, фондів і резервів. Вони охоплюють сферу обігу і споживання (схема 3).

Як уже зазначалось вище, розподіл продукції за вартістю (первинний розподіл) здійснюється безпосередньо на підприємстві.

При розподілі утворюються грошові фонди, доходи і резерви. Нижче ми наводимо схему розподілу (схема 4).

Фінансові відносини виробничого підприємства

Ця схема в загальному вигляді показує, як розподіляється продукт по вартості. Кожний з елементів є джерелом, з якого формуються спеціальні грошові фонди і резерви. Головне тут – збалансування всіх фондів і резервів. Від цього залежить ефективне функціонування фінансів на підприємстві.

Механізм розподілу і функції валового доходу

№	Джерело формування	Методи формування
I.	Валовий продукт - С	
1.	<ul style="list-style-type: none"> - виручка від реалізації продукції (товари, роботи, послуги) - інші операційні доходи - фінансові надходження - інші 	<ul style="list-style-type: none"> - виручка формується за ринковими цінами (тимчасовими і постійними), цінами „франко”, що враховують транспортні витрати, для продукції що виготовляється індивідуальному і дрібносерійному виробництві розрахунок проводиться за договірними цінами, а для разової продукції - разовим цінам. - інші доходи, в залежності від їх надходження
2.	внутрішньогосподарський обіг	- регулюється безпосередньо в господарстві
3.	- незавершене виробництво	- враховується в частині різниці в залишках на початок і кінець виробничого періоду.
II.	Проміжне споживання = А	
1.	Матеріальні та грошові витрати = в	<ul style="list-style-type: none"> - сировина, основні матеріали, вироби (куплені), напівфабрикати, за вирахуванням відходів, сировини і основних матеріалів. - вартість матеріальних ресурсів, які визначають речовинний склад продукції, у розрахунках вони

	<p>приймаються за повною заготовчою вартістю, що включає оплату матеріалу за поточними цінами; націнки,</p> <ul style="list-style-type: none"> - залізничні тарифи з додатковими зборами, якщо вони не передбачені в ціні постачальників, - витрати по заготівлі сировини і матеріалів, по розвантаженню і доставці, - суми природних втрат сировини і матеріалів в дорозі і при транспортуванні, - вартість тари, - паливо і всі види енергії, куди входять всі витрати, пов'язані з їх отриманням і використанням. - матеріальні витрати, які йдуть на забезпечення експлуатації устаткування, - витрати на утримання та експлуатацію будівель, споруд, транспорту - матеріальні витрати по випробуваннях, дослідах, дослідженнях, раціоналізації і винахідництві, охороні праці, - витрати на ремонт інструменту, оснащення, малоцінних і швидкозношуваних предметів, - інші витрати непрямого порядку (окрім заробітної
--	---

		плати), а також недостачі і втрати від псування матеріальних цінностей та інші.
2.	Амортизаційні відрахування	- розраховується згідно з нормами зносу по групах основного виробничого капіталу
III.	Валова додана вартість (споживання)	- В (випуск мінус проміжне споживання)
1.	Фонд оплати праці найманних працівників	<p>- заробітна плата (основна) виробничого персоналу, визначається сумою діючих відрядних розцінок по всіх стадіях виробничого процесу і сумою тарифних ставок виробничого персоналу з погодиною оплатою праці, які зайняті на виготовленні продукції, послуг, з включенням доплат і премій, що включаються до фонду заробітної плати;</p> <p>- додаткова заробітна плата виробничого персоналу, що включається до фонду заробітної плати (входить оплата чергових і додаткових відпусток, компенсація за невикористану відпустку тощо);</p> <p>- основна і додаткова заробітна плата цехових інженерно-технічних працівників, службовців, молодшого обслуговуючого персоналу, учнів, допоміжних</p>

		робочих цехових лабораторій, комор, відділів технічного контролю; – основна і додаткова заробітна плата на утримання загального адміністративного персоналу
2.	Фонди економічного стимулювання (по різних системах)	У частині виплат премій, доплат, винагород, допомоги і спеціальних пільг
3.	Спеціальні фонди, що утворюються у складі невиробничих витрат собівартості (призначені для додаткової оплати праці)	Суми виплат із цих доходів
4.	Відрахування по соціальному страхуванню	Відрахування на соціальне страхування по нормативах за відповідними законодавчими актами
IV.	Валовий прибуток, змішаний дохід	Визначається як різниця між доданою вартістю й оплатою праці найманих працівників та податків за виключенням субсидій, пов'язаних з виробництвом
V.	Податки, за виключенням субсидій, пов'язаних з виробництвом	Згідно з діючим законодавством

Власники (державні та недержавні) господарюючих суб'єктів, використовуючи цей механізм, створюють систему менеджменту зростання валового доходу за рахунок кращого використання наявного державного, приватного або суспільно створеного капіталу. Валовий

дохід, отриманий понад нормально-середнього (нормативного, розрахункового), є додатковим валовим доходом, який створює додаткову заробітну плату і нові децентралізовані джерела фінансування. Вирахування спожитих засобів виробництва, A , за інших рівних умов буде тим меншим, чим вище будуть результати виробництва при даних параметрах виробничих фондів.

Економічний оптимум співвідношення спожитих засобів виробництва і валового доходу є об'єктом багаторічних дискусій дослідників. Розглядаючи співвідношення фонду відшкодування і валового доходу, деякі економісти акцентують увагу на існуванні закономірного зв'язку між зростанням фонду відшкодування і національним доходом. На їх думку, національний дохід знижується у складі сукупного продукту в поточних цінах і збільшується у фізичному об'ємі продукту, якщо його розраховувати в однакових цінах.

Безумовно, є й такі що дотримується абсолютно іншої позиції. Вони вважають, що національний дохід закономірно зростає в продукті, який має великі конкурентні можливості на споживчому ринку товарів та послуг.

Прихильники теорії відносного зниження валового доходу виходять із закону підвищення органічної будови виробництва і закону випереджаючого розвитку, що обумовлено підвищенням витрат основного та обігового капіталу. Ці прихильники відносного зростання валового доходу вважають, що дія закону випереджаючого розвитку сфери виробництва засобів виробництва не веде до більш прискореного зростання валового доходу в порівнянні із зростанням фізичного об'єму товарів та послуг. Основним їх аргументом є відмінність об'ємів валового доходу, який створено і валового доходу, який витрачено на різні

потреби.

Проте, на співвідношення темпів зростання валового доходу і засобів виробництва, впливають не тільки ці чинники. Великий вплив спричиняє різна динаміка матеріаломісткості продукції, якщо зростають ціни на сировину, енергоносії, транспортні потреби. Наприклад, збільшується загальній обсяг витрат, навіть, якщо витрати знаходяться під впливом нестійких питомих норм витрачання сировини, матеріалів, палива, енергії на одиницю продукції. Також під впливом структурних зрушень в виробництві.

На рівень матеріальних витрат на одиницю продукції має значний вплив зміна грошової оцінки продукції, а не лише матеріальних витрат. Під впливом же продуктивності живої праці ціни на продукцію в більшості випадків знижуються швидше, ніж оцінка матеріальних витрат. Навіть в окремі періоди підвищення цін (наприклад, на матеріали, енергоносії, транспортні тарифи), ціни на предмети праці зростали швидше, ніж ціни на продукцію, що відповідно, привело до підвищення в цілому матеріальних витрат, зокрема, в промисловості.

Це підтверджується проведеними нами численними спостереженнями і розрахунками. Зниження частки валового доходу в окремі роки пояснюється, крім сказаного, освоєнням нової української грошової одиниці – гривні, інтенсивним освоєнням нових галопуючих ринкових цін, а також величезними недоліками у використанні виробничого та трудового капіталів. Динаміка і пропорції випуску продукту та наданих послуг, заходів проміжного споживання та валової доданої вартості розкриває (у цінах відповідних років) випереджаючий темп зростання фонду відшкодування. Це видно з таблиці 2.

Таблиця 2

**Приріст вартості створеного продукту, структури
розподіленої валової доданої вартості в окремих галузях
національної економіки України за 5 років
(1995 – 2000 рр.)**

Галузі	Приріст, відсоток			Частка в валовій доданій вартості, відсоток (2004 р.)	
	Випуск продукції	Проміжне споживання	Валова додана вартість	Оплата праці найманих працівників	Валовий прибуток, змішаний дохід
В цілому по країні, в т.ч.:	2.92	2.96	2.78	49.9	48.1
Обробна промисловість	2.97	2.98	3.93	56.7	40.1
Сільське господарство	3.11	3.33	2.76	26.7	71.2
Будівництво	1.86	1.92	1.81	64.1	34.3
Торгівля, послуги	3.05	2.98	3.19	55,5	41,9

Розраховано за матеріалами національної статистики України за 1995–2000 р.

З таблиці видно, що в цілому економіка країни була в основному затратною. Проміжне споживання випереджує зростання випуску продукції та послуг, зменшуючи тим самим зростання валової доданої вартості. Ця тенденція спостерігається в усіх основних галузях економіки. Окрім підприємств, які надають послуги населенню. Характерно, що значна частина валової доданої вартості в цей період була направлена на підвищення рівня оплати праці окремим категоріям персоналу, в тому числі основна частина пішла на оплату праці володарям та керівникам підприємств. Це привело до зниження частки прибутків, що негативно вплинуло на технічне переоснащення виробництва, а також на запуск

підприємств, які припинили свою виробничу діяльність чи значно зменшили виробництво товарної продукції. Тенденція не змінилась і в наступних періодах (таблиця 3).

Таблиця 3

Інформація про приріст вартості створеного продукту, структури розподіленої валової доданої вартості в окремих галузях національної економіки України за 2001 - 2004 рр. (у ринкових цінах)

Галузі	Приріст, відсоток			Частка в валовій доданій вартості, відсоток (2004 р.)	
	Випуск продукції	Проміжне споживання	Валова додана вартість	Оплата праці найманих працівників	Валовий прибуток, змішаний доход
В цілому по країні, в т.ч.:	70,8	72,3	68,9	44,0	44,6
Обробна промисловість	92,0	89,6	100,9	56,0	41,4
Сільське господарство	29,3	31,2	26,9	59,8	48,5
Будівництво	101,3	101,2	101,3	57,1	41,8
Торгівля, послуги	93,4	93,1	93,6	38,1	58,6

Розраховано за матеріалами національної статистики України за 2001-2004 роки

Вивчення доходів окремих з них показало, що серед машинобудівних підприємств 22,6 відсотків їх загального числа отримували доходи до 0,12 гривні на гривню продукції і 41 відсотків в межах 0,12 - 0,19 гривні до 0,75. Серед взуттєвих підприємств приблизно 0,11 - 0,15. Досить широка диференціація відносно невисокого отриманого доходу спостерігається на меблевих, масложирових, більш висока - на кондитерських підприємствах.

Якщо ж розглянути розміри отримуваних доходів в розрахунку на одного працюючого промислово-виробничого персоналу, то вийде аналогічна картина.

Кожний з елементів продукту є джерелом, з якого формуються спеціальні грошові фонди і резерви. Головне тут – збалансування всіх фондів і резервів. Від цього залежить ефективне функціонування фінансів на підприємстві.

Кожне підприємство веде внутрішнє фінансове господарство і перебуває постійно в фінансовому зв'язку з усіма сферами національної економіки загальноекономічного профілю, бюджетом, податковою системою, банківськими, страховими, іншими органами фінансово-кредитного профілю.

Фінансові відносини дуже широкі за своїм характером. Нижче в схемі ілюструються фінансові відносини за характером (схема 6).

Оптимальна структура фінансових відносин забезпечує високу ефективність функціонування фінансів, чітку і ефективну роботу окремих елементів системи. Фінансист повинен постійно пам'ятати три основні правила, від додержання яких залежить рівень виробництва і темпи зростання доходів, фондів і резервів.

Перш за все, треба постійно дбати, щоб рівень випуску товарної продукції (мах ТП) досягав максимальної величини відносно максимальної потужності в цілому підприємства (мах П), тобто

$$\text{мах ТП} \approx \text{мах П.}$$

Друге, слід так вести господарство, щоб витрати на одну грошову одиницю товарної продукції постійно знижувались, а рентабельність (загальна – до середньорічної вартості капіталу і на одиницю собівартості продукції) – зростали.

Третє, потрібно стежити, аби питомі витрати перенесеної амортизації основного капіталу, матеріальних витрат, заробітної плати на одну грошову одиницю товарної продукції постійно знижувались.

Це лише основні правила. І ці правила передбачають не зростання цін, а постійне їх зниження, як по окремих видах готової продукції, так і на всі засоби виробництва.

Схема 6

Характер фінансових відносин підприємств (основних)

Внутривиробниче функціонування фінансів передбачає науково обґрунтований підхід до організації витрат на виробництво з орієнтацією на їх постійне зниження.

Вартісна величина валового доходу і сформованих фондів і резервів складається з суб'єктивних чинників (вільних цін) і об'єктивних чинників (стану фінансово-економічної роботи, економічного підходу до її формування і розподілу), тобто від системи дії розподільчої і контрольної функції фінансів.

ФІНАНСИ МАЛИХ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СТРУКТУР

В умовах повного освоєння ринкових методів господарювання важливою складовою частиною стають нові ринкові структури. Для початку слід накопичити первісний капітал, обігові кошти, визначити шляхи пошуку доходів.

Значне місце в цьому процесі займає передача в формі аукціонного продажу і створення за ініціативою акціонерів згідно з законами держави державної, колективної власності в руки нових власників. В останні роки почали утворюватись малі підприємства, акціонерні товариства, орендні, кооперативні підприємства, об'єднання. Водночас, поширився процес утворення перехідних форм господарських структур, комерціалізованих і корпоративних підприємств, які здійснюють свою господарську діяльність на повному господарському розрахунку, самоокупності і самофінансуванні.

Ці підприємства розширили сферу товарно-грошових відносин, стають активними структурами ринкової економіки, вносять докорінні зміни в фінансово-

кредитну систему країни, стають новим джерелом в формуванні доходів, фондів і резервів держави. Розглянемо окремі форми.

Малі підприємства. Вони виникли в кінці вісімдесятих років і засновувались на основі різних форм власності: державної, орендної, колективної, суспільної. Позитивна роль їх полягає в тому, що вони стали доповнюючою системою в збільшенні товарної маси на товарному ринку, доходів для формування бюджетів місцевих органів самоврядування і, водночас, деякою мірою, в розширенні конкуренції і зниженні ступеня безробіття. Їх організація, розвиток, ліквідація, регулювання доходів передбачені законодавством і управління покладено на органи самоуправління базового рівня.

Законодавством країни визначено критерії створення малих підприємств. Наприклад, чисельність таких підприємств у промисловості, будівництві було з самого початку встановлено до 200 працюючих, в науці і науковому обслуговуванні – до 100, в інших галузях виробничої сфери – до 50, в невиробничій сфері – до 25, в торгівлі – до 15 працюючих. Їх фінансова діяльність почала регулюватись Статутом. В ньому передбачається предмет і цілі діяльності, порядок утворення капіталу, доходу (прибутку), його розподіл, формування фонду оплати праці, балансів використання продукції і доходів, оплата праці, платежів до бюджетів, податки, порядок їх сплати, формування фонду розширеного відтворення. Разом з тим законодавством встановлюються умови одержання кредиту, пільг по податках і праці.

Перспектива розвитку малих підприємств залежатиме від вкладу їх у вирішення таких питань, як нарощування випуску товарів народного споживання, приріст доходності, їх платоспроможності темпів

оновлювання технологічних процесів.

Акціонерні товариства. Стали утворюватись внаслідок потреби в роздержавленні і приватизації промислових, будівельних, торгово-збутових і підприємств з іншими формами діяльності. Акціонування проводиться згідно з діючими законодавчими актами. Юридичною основою акціонування виступає угода двох, або більшої кількості юридичних і фізичних осіб – засновників, а матеріальною – об'єднаний первинний капітал, об'єднані виробничі фонди, грошові засоби інвесторів – засновників акціонерного товариства. Фінансовою основою є акції, облигації. Акція – від латинської розпорядження, дозвіл, претензія. Це цінний папір, що засвідчує частку власності в акціонерному капіталі. Доходами акціонерів є частка доходів акціонерних товариств, т. з. дивіденди. Вони змінюються залежно від успіхів акціонерного підприємства. Акціонерні товариства бувають двох видів: відкриті і закриті. У відкритих акції вільно продаються і купуються, у закритих – акції вільно не продаються. Від виду акціонерного товариства залежить частка в доходах. Якщо в першому випадку дивіденди залежать від суми акції і маси одержаного прибутку акціонерним товариством, то в другому – дивіденди наперед гарантуються і не ставляться в залежність від прибутку. Акції поділяються на іменні і пред'явника. Іменні часто-густо по сумі своїй значні; акції на пред'явника – одержує дивіденди той, хто ними володіє. Ті й інші можуть вільно продаватись і купуватись. Треба знати й те, що частина дивідендів буває привілейованими (фіксованими) і звичайними (в залежності від суми прибутку в даному році).

Акціонерні товариства можуть випускати цінні папери – облигації позик. За ними встановлюється відсоток на кожен рік, а в кінці строку позики повертається

запозичена сума.

Практика фінансових операцій з цими паперами вимагає їх захисту від підробки (папір, сітка, фарби, друк), а також передбачає обов'язкові умови випуску, продажу-купівлі, викупу, обумовлення заздалегідь вартості фондів, форм, реквізитів і т. і.

Орендні підприємства. Економічною основою їх є фінансові відносини між власником підприємства – орендодавцем і орендарем. Орендодавцями і орендарями можуть бути різні власники підприємств і організацій. В оренду передаються: земля і інші природні ресурси, передбачені діючим законодавством, підприємства; структурні підрозділи підприємств крім тих, що використовують посередницьку функцію для одержання доходів; окремі приміщення, споруди, устаткування, транспортні засоби, реманент, інструмент і т. ін.

Фінансова діяльність будується на самоокупності і самофінансуванні. Продукція і фінансові ресурси, які одержують орендарі внаслідок використання орендованого майна, є власністю орендарів. Розрахунки з орендодавцем здійснюються в формі орендної плати. Амортизаційні нарахування від вартості орендованого майна передаються власникові і на нього покладаються видатки на ремонт і відновлення, або залишаються в орендаря, який бере на себе зазначені видатки. Розрахунки з бюджетами веде орендар з одержаних ним доходів.

Орендна форма є перехідною при остаточному вирішенні питання про власність, або зберігає свою форму незалежно від зміни власності орендодавця.

Кооперативні підприємства. В системі кооперативного господарювання проходять великі якісні зміни. Ці зміни охоплюють, перш за все, кооперативні господарства, споживчу кооперацію, відновлюють на принципово новій економічній основі кооперативи в

галузі промисловості, а також охоплюють рух у створенні кооперативів у галузях шляхового, житлового будівництва, виробництва товарів народного споживання, роздрібній торгівлі і громадського харчування, побутового обслуговування, організації культурного дозвілля, медичної допомоги, надання правових, транспортно-експедиційних, науково-дослідних, проектних, конструкторських, спортивно-оздоровчих, заготівельних та інших послуг.

Кооперативи створюються засновниками на основі об'єднання власних засобів виробництва, інвестицій, пайових внесків. Всі засоби виробництва, в тому числі і земля в сільському господарстві, результати праці – вироблювана продукція, грошові доходи є їх груповою власністю. Функціонування здійснюється на суворому дотриманні законодавчих актів держави і на цій основі Статуту, виробленого і затвердженого засновниками. Засновники організують виробництво, визначають витрати на його здійснення, ведуть роботу щодо використання виробничого, людського, і фінансового потенціалу, розподіляють продукцію в натуральному виразі і за вартістю, створюючи свої децентралізовані доходи, фонди і резерви. Взаємозв'язок і взаємодія з державними органами управління регламентуються контрактною системою, а з фінансово-банківськими структурами по податках, платежах, внесках – згідно з законодавством; банками, страховими органами і фондами на основі взаємообумовлених договорів.

Біржі. Це ринкові утворення, які здійснюють посередницькі функції в ринково-економічних структурах. Міжнародна практика і сучасний процес переходу до ринку засвідчують функціонування таких біржових форм: товарних бірж, які опосередковують реалізацію засобів виробництва, матеріалів, сировини,

споживчих товарів за стандартами і сортаментом; бірж цінних паперів – акцій, облігацій; валютних, фондових бірж; бірж праці.

Зачатки товарної і валютної бірж можна віднести до XV– XVI століть. Зовнішня торгівля, вексельна торгівля, торгівельна інформація – Італія, Нідерланди. Великобританія. Зачатки фондових бірж – у XVIII столітті (США, Англія, Росія, Україна). На початку XX століття завдяки фондовим біржам Нью-Йорка і Лондона прискорились довгострокові вкладення капіталів у розвиток всіх сфер економіки держав, які сьогодні є високорозвиненими. Поява бірж породила такі фінансово-економічні категорії, як біржова котировка, курс, оборот, мито, прибуток, аукціон. Також слід знати, що біржі породили і такі категорії, як біржова криза, спекуляція, інтервенція.

Біржі засновуються на началах акціонерної, державно-кооперативно-акціонерної власності. А фінанси будуються таким чином, щоб забезпечити розрахунки по купівлі-продажу і організаційно-операційні видатки. Тому й доходами є різниця в цінах купівельних і реалізаційних за винятком організаційно-операційних видатків. Взаємозв'язок з бюджетом будується по зобов'язаннях у сплаті податків згідно з діючим законодавством; з банками, страховими органами, фондами і органами, серед яких біржі є посередниками – на основі контрактів і договорів.

Спільні підприємства. Підприємства створюються на основі об'єднання майна, інвестицій, пайових внесків. Такі підприємства можуть бути в усіх сферах економіки і засновуватись на основі різних форм власності, в тому числі і на змішаній власності. В нашій країні спільні підприємства створюються також з участю іноземного капіталу на основі господарсько-правового

співробітництва з іноземними партнерами, при якому створюється загальна виробнича база, виробляється загальний продукт і загальний дохід. Участь у капіталі, обсяг виробництва, вид продукту, частка в продукції і доходах обумовлюються контрактами і договорами. Взаємозв'язок з бюджетами, державними і місцевими органами влади будуються на зобов'язаннях у сплаті мита, податків, платежів і зборів згідно з діючим у країні законодавством; з банками, страховими органами і фондами – згідно з договорами.

ФІНАНСИ НЕВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ

До комплексу галузей і підприємств невиробничої сфери належать такі, які не виробляють продукції (товарів), а лише надають послуги. Від цього залежать методи формування доходів, фондів і резервів. Це й накладає особливості на функціонування фінансів.

Послуги, які задовольняють соціальні потреби людний і в цілому суспільства, є платні і безоплатні. Залежно від цього невиробничу сферу можна поділити на два підрозділи.

Перший – підприємства, які надають населенню платні послуги і від цього формують свої доходи, фонди і резерви. До цих відносяться незалежно від форм власності: підприємства побутового обслуговування (нетоварні види), житлово-комунальне господарство, пасажирський транспорт, зв'язок (обслуговування невиробничої діяльності).

Другий – організації соціально-культурної сфери, які в цілому фінансуються з бюджету (лише останнім часом, у зв'язку з переходом до ринкових відносин, окремі послуги стали платними). Сюди відносяться окремі заклади охорони здоров'я, фізичної культури, освіти,

культури, а також – мистецтво, наука і наукове обслуговування, громадські організації.

Фінанси цієї сфери будуються головним чином на бюджетній основі з урахуванням частки власних доходів. В основі організації фінансів лежить кошторисна система, яка передбачає визначення видатків і покриття їх часткою власних доходів, а в випадку нестачі – фінансових доповнень з інших джерел: бюджетів, цільових фондів, додаткових спонсорських сум підприємств матеріальної сфери виробництва. Кошторисна система, як правило, будується за такою схемою (схема 7).

Схема 7

Схема кошторису підприємства невиробничої сфери

Доходи			Видатки	
Види доходів	сума		Види видатків	сума

Кожен вид видатків повинен мати наукове обґрунтування з точки зору соціально-економічної необхідності, обсягу послуг, перспектив їх розвитку, повного задоволення населення з точки зору фінансової спроможності покриття всіх витрат по об'єктах фінансування і по джерелах одержання доходів.

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА

Фінансова політика виступає в якості механізму прогнозування найліпшого використання фінансової, грошової та кредитних систем держави. А в цілому це сукупність заходів, які забезпечують ефективне функціонування фінансів і фінансової системи, що стимулюють розвиток матеріального виробництва і створюють економічний ґрунт для здійснення державою функцій та завдань, покладених на неї.

Кожна держава, залежно від особливостей своєї економічної бази і розвитку, виробляє свою фінансову політику. Вона є складовою частиною економічної політики. Україна – не виняток. Постановою Верховної Ради, актом від 24 серпня 1991 року проголошено незалежність, яку 1 грудня 1991 року підтверджено народом на референдумі.

В Постанові сказано: “З моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, Закони, Постанови Уряду та інші акти законодавства республіки”. Для України використання своєї власної фінансової, грошової та кредитної систем є завданням особливо складним. Повторюсь, система створювалась в умовах викривленого, розбалансованого матеріального виробництва, падіння рівня добробуту людей, порушеннях фінансової, грошової, кредитної систем, в умовах, коли значна частина національного багатства, що належить Україні, залишилась поза її межами і взята під юрисдикцію інших держав.

В цих умовах проблему створення власної структури фінансів, грошей та кредиту можна було провести лише охопивши проблеми, які треба було вирішити негайно для закріплення перших досягнень незалежності; також вирішивши питання створення економічних умов

стабільного розвитку.

На першому етапі фінансова політика була спрямована на вихід з глибокої кризи, зупинення падіння рівня і цілеспрямоване нарощування матеріального виробництва, поліпшення структури, збалансування виробництва, матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Це дозволило припинити падіння національного доходу і поступово нарощувати обсяги доходів, фондів і резервів, поліпшити потреби матеріального виробництва в матеріальних і енергетичних ресурсах, а населення – в продуктах харчування і товарах промислового виробництва.

Державі це допомогло створити стійкі умови для закріплення досягнень незалежності, зміцнення бюджету, забезпечення фінансовими ресурсами соціальної сфери, утримання управління, армії, флоту, правоохоронних органів. Згодом перейти до стабільного функціонування фінансової системи.

Фінансова політика охоплює багато питань в економічній системі і включає як самостійні напрями: політику в галузі фінансів матеріальної сфери виробництва, інвестиційну політику, політику в галузі бюджетів, податкову політику, політику в галузі мита, інших зборів, політику фінансових пільг, планування, норм, нормативів тощо.

Розглядаючи фінансову політику, слід вивчити окремі блоки її. Умовно поділимо її на наступні блоки.

Перший блок фінансової політики включає вирішення проблем фінансово-економічної діяльності, ефективного функціонування фінансів підприємств і галузей народного господарства, незалежно від форм власності, проблем зростання виробництва чистої продукції, доходів, фондів і резервів, механізму їх планування, регулювання й управління, відносин з

бюджетами, податковими, банківськими, страховими органами. Значне місце в цьому блоці займають механізми розрахунків з постачальниками і споживачами продукції.

Політика в цьому блоці для країни повинна сприяти збалансуванню виробництва, нарощуванню його обсягів і значного росту національного доходу, створенню науково обґрунтованих взаємовідносин в розрахунках з близьким і далеким зарубіжжям, формуванням, розподілом і використанням валютних засобів.

Другий блок – бюджетна політика доходів і видатків державного і бюджетів місцевого самоврядування, їх збалансування, створення фондів стабілізації, дотацій і субвенцій для ефективного впливу на стан розвитку матеріальної і нематеріальної сфер, забезпечення потреб держави в проведенні ефективної соціально-економічної політики, утримання органів управління, армії, флоту, правоохоронних органів тощо.

Третій блок – інвестиційна політика, яка передбачає стимулювання інвестиційної діяльності за рахунок власних коштів, господарюючих органів, бюджетних вкладів, вкладів іноземних інвесторів в економіку України, кредитних коштів. Інвестиційна політика спрямовується на поживлення виробництва в тих галузях, які повинні ефективно працювати на ліквідацію дефіциту, збалансування товарної маси, поліпшення структури споживання.

Четвертий блок – податкова політика. Вона покликана створити не лише фіскальну, а регулюючу, стимулюючу довгостроково діючу систему податків, мита, зборів, а також систему пільг, розробку і впровадження системи ефективних зв'язків господарських органів з бюджетами. В цей блок включаються питання форм і методів роботи органів оподаткування, законодавчо-правове забезпечення податкової роботи. Це повинно

привести до стабільних фінансових зв'язків і фінансового регулювання економічних відносин.

П'ятий блок - політика в галузі фінансового планування і фінансування, використання балансового методу, сучасних економіко-математичних методів і електронно-обчислювальної техніки, прогресивних науково-, технічно- і економічно обґрунтованих фінансових норм та нормативів.

Водночас фінансова політика тісно пов'язана з політикою в галузі грошового обігу цін і ціноутворення, кредиту, розрахунків, участі в скороченні кредиторсько-дебіторської заборгованості, ефективного функціонування інших форм банківського обслуговування народного господарства, системи організації й оплати праці.

Особливо важливу роль фінансова політика повинна зіграти на другому етапі. Фінансова політика націлюється на забезпечення в Україні якісно нового стану функціонування матеріальної сфери виробництва, транспорту, торгівлі, посередницьких структур, високого рівня споживання, налагодження фінансово-економічних зв'язків з близьким і далеким зарубіжжям; збалансування доходів, фондів і резервів, збалансування державного і бюджетів місцевих органів самоврядування. Фінансова політика на цьому етапі забезпечує Україні стан повного економічного захисту, фінансової незалежності, високий рівень матеріального добробуту, культурного рівня життя всіх людей.

Уваги потребують також механізми функціонування фінансів, їх розподільчої і контрольної функцій, ролі в фінансовій підтримці:

- створених нових структур у промисловості і сільському господарстві, фермерстві, нових кооперативних утвореннях;
- соціальної сфери: соціального забезпечення,

охорони здоров'я, науки, народної освіти, культури; сферам, які безпосередньо обслуговують населення.

Фінансова політика на цьому етапі передбачає значний приріст національного доходу, доходів всіх господарських органів, інвестування повного оновлення виробництва, зміну старих технологій, застосування новітніх досягнень науково-технічного прогресу, збалансування виробництва особливо найважливіших ресурсів, в тому числі енергетичних, паливних, введення в дію нових власних родовищ нафти, газу, рідкісних і цінних металів, вивід України на достатні рубежі для задоволення своїх потреб в організації сільськогосподарського виробництва.

Фінансова політика повинна забезпечити повну стабілізацію роботи будівельного, транспортного комплексів, поліпшення архітектурного стану і благоустрою міст і сіл, вирішення проблеми забезпечення життєдіяльності і добробуту населення. Вона також передбачає суворий режим економії і значний приріст продуктивності праці.

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

Під фінансовим механізмом слід розуміти сукупність форм і методів, з допомогою яких забезпечується здійснення системи розподільчої, перерозподільної і контрольної функцій фінансів; створення, мобілізація і використання децентралізованих і централізованих грошових доходів, фондів і резервів. Фінансовий механізм – найважливіша частина господарського механізму. Складовими елементами фінансового механізму є: фінансові плани, показники, бюджети, інші баланси, норми, нормативи, податки, мито, платежі, пільги, ліміти, кошториси, валютні плани. Ці елементи фінансового

механізму стають дійовими, коли вони побудовані на всебічно обґрунтованій методології і коли розроблені ефективні методи функціонування й методики дії.

Фінансові плани охоплюють планування фінансової і валютної діяльності господарських органів незалежно від форм власності, плани капітальних вкладень і введення об'єктів в експлуатацію, плани-кошториси бюджетних органів, фінансові плани громадських організацій. Механізм їх дії і фінансового контролю складається з методів формування за розділами, системи показників, оціночних критеріїв кінцевої діяльності, порядку формування основних і обігових виробничих фондів, статутного капіталу.

Фінансові баланси охоплюють всі сторони діяльності. Для держави головними є баланс виробництва суспільного продукту і національного доходу, державного бюджету, як головного фінансового плану, бюджетів місцевих органів самоврядування, зведений валютний план (платіжний баланс). Механізм їх дії і фінансового контролю складається з методів складання, балансування, оцінки джерел формування, методів розподілу і використання.

Слід придати особливу увагу зростанню: середньорічної продуктивності виробничого капіталу (авансованого капіталу) в базовому і майбутньому періодах, в грошових одиницях; річним фондам оплати праці в базовому і майбутньому періодах, в грошових одиницях; обсягам випереджувального зростання валового доходу в базовому і майбутньому періодах, в грошових одиницях.

Таким же чином можна визначити загальну ефективність функціонування економіки по країні. Лише треба замінити чисельник: ВД на НД – національний дохід.

До фінансового механізму, як уже говорилось, входять такі елементи: **податки, мито, важелі, стимули, пільги і т. ін.** Ці елементи побудовані на взаємовпливові на фінансові результати. Формуючи під їхнім впливом централізовані фонди, доходи і резерви, створюються реальні фінансові умови як для здійснення ефективного управління, забезпечення обороноздатності держави і внутрішнього правопорядку, так і для створення спеціальних централізованих фондів інвестування загальнодержавних сфер виробництва й інтересів, виконання функцій в галузі соціально-економічній. Водночас комплексний податковий з пільговими елементами підхід є міцним механізмом впливу на розвиток виробництва стимулювання росту доходів і їх спрямування насамперед у русло прогресу, розширеного відтворення і поліпшення добробуту людей.

Водночас до фінансового механізму входять і такі елементи, як **дотація** (з латини – дар), **субвенція** (прийти на допомогу), **субсидія** (допомога, підтримка). Всі ці категорії об'єднуються одним загальним значенням. Це грошові засоби, з допомогою яких надається допомога тим, в кому зацікавлена держава, розвиток кого треба підтримати. Різниця між цими грошовими поняттями така.

Дотації – грошові засоби, які надаються з бюджету і позабюджетних коштів без повернення для покриття збитків підприємствам, територіальним органам при незбалансовані бюджетів, або на покриття різниці в цінах. Поступово, із збалансуванням доходів, фондів, резервів, бюджетів дотації стають мінімальними.

Субвенції – грошова допомога за формою прогресивніша від дотації.

Субвенції носять цільовий характер, використовуються лише для компенсації (допомоги) в

умовах недоодержання доходів. Вони надаються за суворо обумовленим призначенням і передбачають поліпшення фінансових результатів в майбутньому.

Субсидії лише тепер набирають силу. Призначаються для надання допомоги за рахунок бюджетів юридичним і фізичним особам.

Фінансові норми, нормативи, ліміти будуються в залежності від сфери дії – мінімальні, середні, максимальні величини. З їхньою допомогою регулюється створення, розподіл, перерозподіл і використання фінансових ресурсів. Вона групуються за видами фінансових ресурсів, виступають в формі витрат (нарахувань) на одиницю в грошовій величині (податок, збір, мито за дію, операцію), процентній величині (норми амортизації, рентабельності, податку до базової величини об'єкту), абсолютній величині (норматив власних обігових коштів, плати, норми видатків за окремими статтями фінансових кошторисів бюджетних установ) і т. і. Фінансові норми і нормативи поділяються на такі, які є директивними (затверджені Верховною Радою, Кабінетом міністрів) і розрахунковими, тобто такі, які розраховуються безпосередньо в господарських органах. Перші формуються як міжгалузеві і довгострокові, другі є індивідуальними.

Фінансові показники будуються на нормативній базі. Їх дія віддзеркалює в планах, розрахунках і звітах всю сукупність синтетичного і аналітичного функціонування, що впливає з різних сторін фінансової діяльності – формування, розподілу, перерозподілу і використання фінансових ресурсів: доходів, фондів, резервів. Останні віддзеркалюють собівартість, прибутковість або збитковість виробництва, економію або перевитрату фінансових ресурсів, дозволяють виявляти чинники, для одержання високої прибутковості фінансової діяльності,

тобто рентабельності.

В цілому по країні, завдяки фінансовим показникам, розкривається механізм формування національного доходу, до ходів і видатків бюджетів, загальна ефективність функціонування економіки. Наприклад, загальну ефективність фінансово-господарської діяльності можна побачити, якщо загальна рентабельність (R_3) визначена як відношення обсягу валового доходу (ВД) до авансованих виробничих ресурсів. В майбутньому періоді вона повинна бути більшою в порівнянні з базисним періодом:

$$R_3 = \frac{ВД^6}{\Phi_6^6 + \Phi_{оп}^6} < \frac{ВД^3}{\Phi_6^3 + \Phi_{оп}^3}.$$

Тут слід підкреслити, що фінансовий механізм не страхує нікого від фінансових потрясінь і навіть краху. Фінансовий механізм вимагає глибокого його знання і уміння ним користуватись у всіх випадках в умовах постійного ризику. Лише той господарник може досягати високої ефективності в фінансово-господарській діяльності, і лише та держава може створювати умови для ефективного функціонування фінансової системи, яка досконало володіє фінансовим механізмом, ризикує, обґрунтовуючи глибоким прогнозуванням, постійно дбає про високі фінансові результати.

Міжнародна практика показує, що фінансовий механізм може бути ефективним лише тоді, коли він законодавчо добре відпрацьований і діє довгостроково. До нього треба звикнути. Часті його законодавчі правки – найболючіший момент у використанні господарського механізму.

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ

Фінанси як сфера економічної діяльності постійно перебувають у сфері уваги систем управління. Управління фінансами в Україні здійснюється системами:

- законодавчої влади – Верховною Радою України;
- виконавчої влади – Кабінетом Міністрів України;
- Президентом України.

Безпосередньо оперативне управління фінансами покладено на Міністерство фінансів України і підзвітні йому регіональні й місцеві фінансові органи. Міністерству фінансів підзвітні податкова, державна контрольно-ревізійна служби України.

Міністерство фінансів, його регіональні і місцеві органи працюють в єдності з системою банків, страхових органів в центрі і на місцях.

Центральні органи державного управління розробляють і приймають державні акти в галузі фінансів, формують фінансові органи, регулюють фінансову діяльність, приймають державний бюджет і контролюють його виконання. На місцях розглядання, прийом і контроль за виконанням бюджету покладено на Ради народних депутатів і органи виконавчої влади. Чисельність і структури фінансового апарату затверджуються органами законодавчої і виконавчої влад.

На підприємствах, в концернах, консорціумах, об'єднаннях, кооперативах управління фінансами здійснюють створювані фінансові управління, фінансові відділи. Державним підприємствам чисельність і структура апарату затверджуються Кабінетом Міністрів України, на недержавних – органами самоуправління.

Основним органом управління Міністерством фінансів є його колегія, яка очолюється міністром. Основними підрозділами Міністерства є управління:

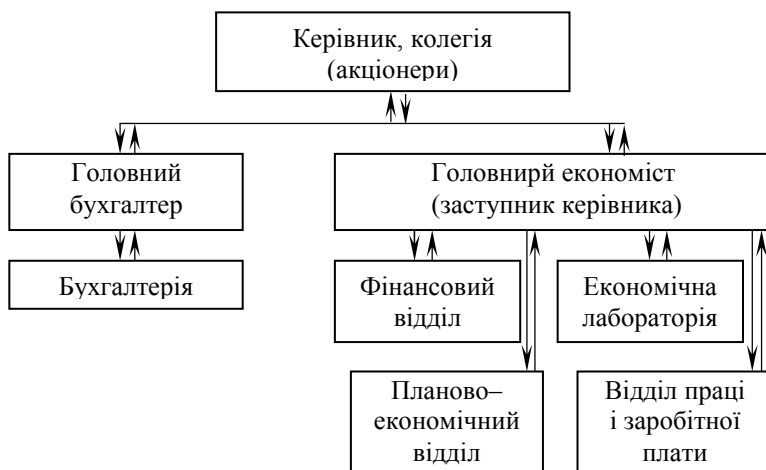
бюджетне, державних доходів, штатне, фінансування народного господарства і соціально-культурних заходів. В управліннях утворені відділи. Вони виконують функції фінансування, мобілізації доходів і контролю за витрачанням державних коштів.

В Криму структура міністерства фінансів майже повторює структуру країни, а в областях, містах, районах очолюють ці структури керівники. Державні контрольно-ревізійна і податкові служби очолюються начальниками, які затверджуються Кабінетом Міністрів України. Контрольно-ревізійне управління організовує і проводить ревізії виконання бюджетів, податкова служба України здійснює контроль виконання законів про податки, організовує їх повну сплату в установленими законом обсягах і строках.

На підприємствах, концернах, консорціумах, об'єднаннях, кооперативах організовуються фінансові служби і їх підпорядкування буває різним. Традиційно структура складається таким чином (схема 8).

Схема 8

Структура управління фінансами на підприємстві

На фінансовий відділ у цій структурі покладається функція фінансового планування, контролю за виконанням планів, складання кошторисів по капітальних вкладеннях, контроль за інвестиційною діяльністю, розробка місцевих фінансових нормативів, підтримка зв'язків з фінансовими, банківськими, страховими органами, здійснення операцій по сплаті податків, платежів, внесків, кредитних операцій, валютне планування і контроль за рухом валютних коштів. Фінансовий відділ очолює начальник.

Слід зауважити, що на всіх фінансистів, особливо керівних працівників (фінансових менеджерів), покладається функція ефективного використання грошових ресурсів, розробка пропозицій по їх інвестуванню в такі активи і проекти, котрі здатні принести високі доходи при мінімальному фінансовому ризику.

Комплексне управління фінансами здійснюється шляхом використання механізму планування. Здійснюється воно в усіх підрозділах народного господарства, охоплює сфери регулювання бюджетів, доходів, фондів, резервів, прибутку, рентабельності, основних і обігових коштів тощо.

Фінансове планування реалізується через систему фінансових планів. Вони будуються відповідно до різних ланок фінансової системи. Застосовуються такі фінансові плани:

- фінансові плани (баланси доходів і видатків) господарських органів і їх об'єднань незалежно від форми власності;

- кошториси господарських організацій, які фінансуються з бюджетів;

- кошториси установ охорони здоров'я, освіти, науки, культури, управління, оборони, правоохоронних

органів;

- фінансові плани громадських організацій;
- фінансові плани фінансових інституцій, банківських, страхових органів;
- бюджет соціального страхування;
- плани-кошториси цільових фондів і резервів.

Основні завдання фінансового планування – забезпечити досягнення передбачень управління. Їх можна об'єднати в три групи:

– обґрунтування обсягів і пошук децентралізованих і централізованих грошових засобів, необхідних для вирішення виробничих, невиробничих, територіальних і загальнодержавних проблем.

– забезпечення необхідних умов ефективного функціонування фінансів.

– досягнення в кінцевому результаті нових доходів, фондів і резервів.

ШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСІВ

Проблеми фінансової стабільності завжди присутні в фінансовій діяльності кожної держави. Але в молодій державі Україні вона особливо загострена, про що йшлося в попередніх розділах. Особливо на фінансах позначилось те, що після виходу України з союзного простору, розподілу коштів загальносоюзної власності, загальносоюзного бюджету, загальносоюзних інвестиційних, пенсійних фондів, інших фінансових фондів, доходів, резервів не зосталось.

Не були розподілені кредитні, страхові ресурси, активи, що централізувались у загальносоюзних структурах; заблоковані зовнішньоекономічні розрахунки, не поділені борги, “заморожені” дебіторська і кредиторська заборгованість.

Раптовий стрибок у темряву “вільних” цін без переоцінки національного багатства при значному падінні матеріального виробництва призвело до стихійного перерозподілу амортизаційного фонду на користь посередників, шаленого росту фонду споживання, зовсім непередбачених доходів банків, що поставило виробників у становище майже фінансового банкрутства, лишивши їх засобів фінансової підтримки і розвитку без власних фінансових ресурсів, і штовхнуло на новий стрибок цін.

В багатьох напрямках розвитку Україна опинилася в матеріально-технічній, економічній і фінансовій залежності від інших нових держав, які стали на шлях створення своїх власних економічних систем. Україна взяла на себе всю вагу формування ресурсів нових господарюючих органів, бюджету та кредитних ресурсів нових економічних утворень. Всі проблеми в системі були комплексними. Їх можна об'єднати в чотири групи.

Перша впливала з необхідності створення самостійної, незалежної фінансової системи, яка повинна ґрунтуватись на основі фінансово міцних суб'єктів матеріального виробництва, на новій нормативно-правовій основі, на глибокій і всебічній фінансовій підтримці виробника державою.

Друга - це повна перебудова структури виробництва, збалансування виробничих потужностей, вартісних пропорцій засобів виробництва, результатів грошових доходів, фондів і резервів; збалансування всебічних потреб держави, відтворення обґрунтованих пропорцій між I і II підрозділами матеріального виробництва.

Третя - створення і закріплення в господарському обороті власних платіжних засобів - власної валюти, яка б стала конвертованою і конкурентноспроможною у внутрішніх і зовнішніх розрахунках.

Четверта – проблема бюджетів. Не взагалі бюджетів і фіскальних форм формування їх доходів без урахування фінансового стану виробника, а проблема ефективних систем і механізмів фінансового взаємозв'язку суб'єктів, де формуються джерела доходів і бюджету, об'єктів оподаткування, ставок, пільг і т. і. Тобто мова повинна йти в напрямку взаємовигідності, взаємостабілізації і взаємозбільшення доходів, фондів і резервів. І, поряд з цим, проблема видатків: де, кого і як фінансує держава, і де, хто і як самостійно піклується за свій фінансовий стан.

Об'єктом особливої уваги для видаткової частини бюджету є фінансування найважливіших напрямів формування і розвитку матеріальної основи виробництва, перебудови його структури; соціальний захист населення, життєздатність якого безпосередньо лежить на боці піклування держави.

До особливої уваги з боку бюджетів відносяться освіта, культура, охорона здоров'я, захист (внутрішній і зовнішній) держави.

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Одним з найважливіших елементів існування незалежної держави є її фінансова незалежність і фінансова стабільність. Для цього існують бюджети і бюджетні системи. Завдяки бюджетам формуються доходи і видатки держави, регіональних і місцевих органів самоврядування. Стан бюджетів характеризує економічне здоров'я держави, його регіональних і місцевих структур.

Бюджетний устрій держави відображає організацію і принципи побудови бюджетної системи. Її структури, взаємозв'язок між окремими ланками. Фундаментом бюджетного устрою є законодавство України, яке регламентує компетенцію центральних органів

управління, регіональних і місцевих органів самоврядування по складанню, затвердженню і виконанню державного та місцевих бюджетів, розподілу доходів і видатків, т. ін. Бюджетний устрій безпосередньо залежить від державного устрою.

Виходячи з цього, будується бюджетна система, яка є сукупністю всіх бюджетів. Бюджетна система побудована на принципі двох рівнів: вищий – державний бюджет; нижчий – бюджети місцевих органів самоврядування. Значне місце в бюджетах займає соціальний захист населення.

Між бюджетами існує взаємозв'язок і взаємозалежність. Ступінь права окремих бюджетів у галузі формування доходів і здійснення видатків встановлюється законодавством України. Слід розрізняти такі бюджетні терміни:

бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим (АРК) та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду;

бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;

бюджетна система України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права;

бюджетний процес – регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України;

видатки бюджету – кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним

бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум;

витрати бюджету – видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу;

державний борг – загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань, включаючи боргові зобов'язання держави, що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору;

дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами;

дотація вирівнювання – міжбюджетний трансферт на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує;

доходи бюджету – усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти);

залишок бюджетних коштів – обсяг коштів на рахунках відповідного бюджету та розпорядників коштів цього бюджету на кінець дня;

запозичення – операції, пов'язані з отриманням бюджетом коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких виникають зобов'язання держави, АРК чи місцевого самоврядування перед кредиторами;

кошик доходів бюджетів місцевого самоврядування – податки і збори (обов'язкові платежі), що закріплені на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів;

коефіцієнт вирівнювання – коефіцієнт, що

застосовується при розрахунку обсягу дотації вирівнювання та коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів, з метою зміцнення доходної бази бюджетів місцевого самоврядування;

міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого;

місцеві бюджети – бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування;

надходження до бюджету – доходи бюджету та кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування;

фінансовий норматив бюджетної забезпеченості – гарантований державою в межах наявних бюджетних ресурсів рівень фінансового забезпечення повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевого самоврядування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів;

органи стягнення – податкові, митні та інші державні органи, яким відповідно до закону надано право стягнення до бюджету податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших надходжень;

платіж – погашення зобов'язання, що виникло в поточному або попередніх бюджетних періодах;

проект бюджету – проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, який є невід'ємною частиною проекту закону про державний бюджет або проекту рішення відповідної ради про місцевий бюджет;

профіцит бюджету – перевищення доходів бюджету над його видатками;

субвенції – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції;

фінансування бюджету – надходження та витрати у зв'язку із зміною обсягу боргу, а також зміною залишку готівкових коштів по бюджету, які використовуються для покриття різниці між доходами і видатками бюджету.

Основні принципи побудови бюджетної системи:

– принцип єдності бюджетної системи на основі єдиних правової бази, грошової системи, регулювання бюджетних відносин, бюджетної класифікації, порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку та звітності;

– принцип збалансованості витрат бюджету обсягу надходжень до нього;

– принцип самостійності на основі закріплення за бюджетами відповідних джерел доходів, права відповідних органів державної влади та самоврядування на визначення напрямів їх використання;

– принцип повноти включення до складу бюджетів всіх надходжень та витрат, що здійснюються у відповідності до нормативно-правових актів органів влади та самоврядування;

– принцип обґрунтованості, формування на реалістичних показниках економічного та соціального розвитку, розрахунках надходжень і витрат у відповідності до затверджених методик та правил;

– принцип ефективності, прагнення досягти запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

- принцип субсидіарності – максимально можливого наближення процесу надання суспільних послуг до безпосередніх споживачів;
- принцип цільового використання бюджетних коштів;
- принцип справедливості і неупередженості в процесі розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;
- принцип публічності і прозорості;
- принцип відповідальності учасників бюджетного процесу.

ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ

Для здійснення державних функцій кожна держава створює централізований грошовий фонд – державний бюджет.

Централізований грошовий фонд держави – бюджет формується шляхом акумуляції частки доходів усіх сфер матеріального і нематеріального виробництва, які внаслідок фінансово-господарської діяльності зводять результати діяльності з перевищенням надходжень над витратами, формують чистий дохід – прибутки. Частка їх у формі податків, платежів і зборів надходить в єдиний бюджет держави.

У бюджеті концентрується значна частина національного доходу. Через бюджет держава впливає на весь процес його розподілу і перерозподілу, утворення грошових доходів і накопичень, відтворення виробництва, забезпечення оптимальних народногосподарських пропорцій між часткою національного доходу, що використовується в централізованому порядку, і часткою, яка залишається в розпорядженні галузей національної економіки для використання в децентралізованому порядку.

Державний бюджет перебуває в органічному зв'язку з грошовою і кредитною системами, касовими надходженнями і видатками банків, страхових органів, цільових фондів і резервів.

В законі про Державний бюджет України передбачається порядок формування доходної і видаткової частин. Передбачаються загальні їх обсяги, порядок формування доходів і видатків АРК, бюджетів областей, міст, районів по всіх видах доходів, розміри їх централізації і регулюючі доходи.

Доходи державного бюджету і місцевих бюджетів, як уже говорилося, мають чітку класифікацію, розділи грошових надходжень. Встановлюється порядок одержання доходів, механізм їх формування, строки надходжень, відповідальність. Взаємовідносини між бюджетом і органами, які сплачують податки, платежі, і збори, регламентуються законодавством України.

Видатки пов'язані необхідністю і обсягом їх. Це досягається розрахунками потреби, ефективністю використання. Основна частина направляється на потреби розширеного відтворення матеріального виробництва, транспорту, послуг, торгівлі; потреби соціальної сфери: народної освіти, науки, культури, охорони здоров'я; на утримання всіх атрибутів держави: органів державного управління, армії, прикордонних військ, флоту, зовнішньоекономічних відносин, внутрішніх справ, безпеки, митної служби тощо.

При формуванні бюджету виникають питання про бюджетну різницю, бюджетний дефіцит, бюджетний резерв.

Бюджетна різниця – різниця між доходами і видатками або навпаки. Перша – відіграє роль стабільності бюджету, друга – це бюджетний дефіцит.

Бюджетний дефіцит – це перевищення видатків над

доходами, що буває лише в умовах гострої кризи. Бюджетний дефіцит, головним чином, повинен покриватись новими доходами, лише в окремих випадках – позичками банків.

Бюджетний резерв – це спеціальні грошові фонди і резерви, які резервуються для забезпечення фінансовими ресурсами безперебійного функціонування економіки.

Бюджет, як механізм державотворення і ефективного функціонування держави, передбачає етапи: формування, затвердження і виконання. Найскладніша робота – формування бюджету. Тут відшукується оптимальний і стимулюючий варіант одержання доходів господарських органів. Потрібно застосовувати варіанти, які стимулюють розвиток фінансово-господарської сфери і, водночас, одержання в централізований Фонд такого обсягу надходжень, який забезпечує повне покриття всіх видатків держави. Затвердження бюджету охоплює всі його чинники.

Кожний бюджет має бути збалансованим. Як правило, доходи мають перевищувати видатки. Якщо такого перевищення немає, то вирішується питання про організацію виробництва, яке б дало нові доходи; скорочення витрат на виробництво, можливість виявлення нових доходів.

В окремих випадках вирішується питання про одержання тимчасових позичок банків. Разом з тим, розшукуються можливості скорочення витрат по напрямках найменш болісних для економіки, введення суворого режиму економії.

Бюджетна різниця в бюджетному балансі відіграє роль резерву, механізму стабільності, гарантованості.

ДОХОДИ БЮДЖЕТІВ

Основою формування доходів бюджетів є система грошових надходжень багатьма каналами. Від того, наскільки ця система обґрунтовано побудована, залежить ефективне функціонування господарського, соціально-економічного комплексів, збалансування бюджетів держави і місцевих органів самоврядування.

Система надходжень до бюджетів має таку класифікацію:

- податкові і неподаткові надходження;
- доходи від операцій з капіталом;
- трансферти;
- цільові фонди.

У сукупності податкові і неподаткові надходження складають поточні, а у сумі з доходами від операцій з капіталом – сукупні доходи.

При цьому податковими надходженнями визнаються передбачені податковими законами України загальнодержавні та місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі.

Неподаткові надходження – доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу, надходження від штрафів та фінансових санкцій, інші неподаткові надходження.

Доходи від операцій з капіталом охоплюють реалізацію основного капіталу, державних запасів, землі та нематеріальних активів і включають: надходження від продажу основного капіталу, надходження від реалізації державних запасів товарів, надходження від продажу землі та нематеріальних активів, податки на фінансові операції та операції з капіталом.

Трансферти – кошти від інших органів державної

влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній або безповоротній основі.

Державні цільові фонди - фонди, створені відповідно до законів України, які формуються за рахунок визначених законами України податків, зборів (обов'язкових платежів) юридичних осіб незалежно від форм власності та фізичних осіб. Це, насамперед:

- збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення;

- Пенсійний фонд України;

- збір на обов'язкове соціальне страхування до Фонду соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності;

- збір на обов'язкове соціальне страхування України на випадок безробіття до Фонду загальнообов'язкового соціального страхування України на випадок безробіття;

- платежі до Фонду України соціального захисту інвалідів;

- збір за забруднення навколишнього природного середовища.

Виконання бюджету охоплює весь комплекс бюджетної роботи: складання, розгляд, затвердження бюджетів, їх виконання і контроль за виконанням, розгляд звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України. Забезпечення ритмічного надходження грошових засобів до бюджету і раціональне використання бюджетних ресурсів пов'язане з постійною роботою пошуку резервів в самій системі фінансування (ліквідація об'єктів, які можна взагалі скоротити, і які мають бути переведені на самофінансування і сплату податків).

Перший бюджет суверенної України формувався в складних економічних умовах в 1992 році. В умовах

великого спаду виробництва промислової продукції, товарів народного споживання, темпів сільськогосподарського виробництва, при чому в умовах росту цін на всі види продукції. Затверджені перші варіанти бюджету формувались з врахуванням старих та вільних цін, перераховувались декілька разів. Дефіцит бюджету складав понад 1,3 - 1,5 трильйона крб. Значна частина була покрита кредитами банків.

Під тиском цілого ряду чинників перші бюджети не могли бути дійовими та ефективними. Лише внаслідок фінансової, грошової та кредитної реформ на протязі наступних десяти-тринадцяти років бюджети України почали набирати необхідних, навіть обґрунтованих, бюджетних форм.

Бюджет (схема 9) має такий вигляд.

Схема 9

Приклад обсягів бюджетів України 2005-2007 років

Рік	Показник	Сума, млрд. грн.	Показник	Сума, млрд. грн.
2006	Доходи, в т.ч.:	124,9	Видатки, в т.ч.:	137,1
	-загального фонду бюджету	96,5	-загального фонду бюджету	108,3
	-спеціального фонду	28,4	-спеціального фонду	28,8
2007	Доходи, в т.ч.:	147,9	Видатки, в т.ч.:	161,8
	-загального фонду бюджету	116,2	-загального фонду бюджету	130,1
	-спеціального фонду	31,7	-спеціального фонду	31,7
2006	Граничний розмір профіциту	-	Граничний розмір дефіциту	12,9
2007		-		15,7

Як можна бачити, маємо різницю - дефіцит, який є різницею між отриманими та поверненими кредитами, як із загального, так і зі спеціального фонду Держбюджету.

Структура доходів Державного бюджету – це частка в доходах окремих згрупованих ідентичних доходів. Нині склад і структура доходів бюджету України переживає період становлення. Основні доходи склались в такій системі. Наведемо приклад (таблиця 4).

Таблиця 4

Окремі податкові та неподаткові надходження

Основні надходження (% до розміру окремих статей доходної частини зведеного бюджету України) від підприємств	Рік			
	1995	1997	2003	2005
Податкові надходження, в т.ч.:	x	x	86,5	86,2
Податок на додану вартість	21,9	29,3	32,9	42,9
Податок на прибуток підприємств	23,5	20,6	34,6	29,8
Акцизний збір	4,1	8,6	13,7	10,1
Інші надходження (плата за землю)	50,5	45,5	5,3	3,4
Неподаткові надходження, в т.ч.:				
Доходи від власності та підприємницької діяльності	x	x	13,5	13,8
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Загальний фонд бюджету включає:

- всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду;
- всі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету;
- фінансування загального фонду бюджету.

Спеціальний фонд бюджету включає:

- бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень;
- гранти або дарунки (у вартісному обрахунку), одержані розпорядниками бюджетних коштів на

конкретну мету;

– різницю між доходами і видатками спеціального фонду бюджету.

Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається законом про Державний бюджет України. Ними ж визначаються джерела формування спеціального фонду.

Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України чи рішення відповідної ради. Платежі за рахунок спеціального фонду здійснюються в межах коштів, що надійшли до цього фонду на відповідну мету.

Створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається.

Структура доходів, як видно, переживає процес удосконалення та подальшого формування. В складі і значенні податків, як видно, збільшується частка податків як на додану вартість, так і на прибуток підприємств і організацій. Збільшуються частка акцизного збору та державного мита, уточнюються надходження від зовнішньоекономічної діяльності. Цей процес закономірний для молоді держави. Він буде йти в напрямку удосконалення складу і структури доходів бюджету.

Вивчаючи доходи підприємств і організацій, потрібно чітко сформулювати поняття стосовно податків.

Суб'єкт оподаткування – це юридична або фізична особа, що сплачує податок. За загальним правилом суб'єктом є платник – підприємство, організація, фізична особа, що здійснюють фінансово-господарську діяльність і

одержують доходи, прибутки.

Об'єкт оподаткування – прибуток, доход, який встановлюється залежно від роду діяльності та об'єкту, що оподатковується.

Ставка податку – розмір податку, що зафіксовано законодавством.

Пільги – прибуток, доход або їх частка, які не оподатковуються згідно з законодавством.

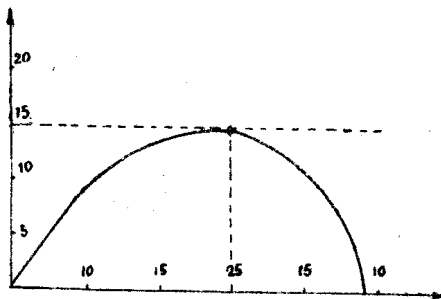
Особливого значення набуває питання про розміри податків. Часто буває так, що для забезпечення бюджету грошовими надходженнями керуються лише потребами бюджету в грошових засобах. І тому часто встановлюються непомірні суми податків. Тим самим стримується розвиток виробництва.

Тут потрібно розв'язувати задачу на оптимум: пошук обґрунтованої пропорції частки, яка повинна забезпечити розвиток виробництва (тобто вирішувати питання його стимулювання) і частки, яка потрібна для формування доходів державного бюджету.

Графік 1

Гранична норма розміру податку

Розмір податку,
в відсотках

Розмір прибутку(рентабельності), у відсотках

Схема показує, що податок, який є часткою прибутку (доходу), має граничний розмір. Досягнувши верхньої межі податку, можна отримати зворотній ефект. Замість зростання рентабельності навпаки, – намітиться її падіння. А причиною стане спад виробництва (або іншої діяльності) і зростання в видатках суб'єкту доходів розміру умовно постійних витрат.

Світовий досвід застосування фіскальних систем показує, що зменшення податкових ставок взагалі і зменшення їх в порівнянні зі зростаючими прибутками, посилення пільгових умов формування прибутків дозволяє використовувати можливості росту останніх і зростанню бюджетних надходжень.

Доходи Державного бюджету України включають:

– доходи (за винятком тих, що згідно з відповідними статтями Бюджетного кодексу України закріплені за місцевими бюджетами), що отримуються відповідно до законодавства про податки, збори і обов'язкові платежі та Закону України “Про основи соціальної захищеності інвалідів”, а також від плати за послуги, що надаються бюджетними установами, які утримуються за рахунок Державного бюджету України, та інших визначених законодавством джерел, включаючи кошти від продажу активів, що належать державі або підприємствам, установам та організаціям, а також проценти і дивіденди, нараховані на частку майна, що належить державі в майні господарських товариств;

– гранти і дарунки у вартісному обрахунку;

– міжбюджетні трансферти з місцевих бюджетів.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТІВ

Видатки державного бюджету є лише часткою видатків держави на вирішення виробничих та

соціально- економічних проблем України. Значна частка видатків на ці потреби використовуються в первинній ланці економіки, тобто йде з фінансових ресурсів державних, господарчих, фінансово-кредитних і громадських органів і об'єднань. Бюджетні видатки, які розглядаються тут, за видами на здійснення окремих повноважень, поділяються наступним чином:

а) видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, які не можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню;

б) видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності – максимально можливого наближення надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

в) видатки на реалізацію прав та обов'язків громадського самоврядування, які мають місцевий характер та визначені законами України.

Розмежування видів видатків, визначених пунктами б) і в) між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача. Відповідно до цих критеріїв види видатків поділяються на такі групи:

- перша група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів;

- друга група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних

соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України;

- третя група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України.

Видатки першої групи здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Видатки другої групи здійснюються з бюджетів міст республіканського АРКрим та міст обласного значення, а також районних бюджетів.

Видатки третьої групи здійснюються з бюджету АРК та обласних бюджетів.

З бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп.

До видатків, що здійснюються з Державного бюджету України, належать видатки на:

- державне управління:
 - законодавчу владу;
 - виконавчу владу;
 - Президента України;
- судову владу;
- міжнародну діяльність;
- фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;
 - національну оборону;
 - правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави;
- освіти:
 - а) загальну середню освіту;
 - спеціалізовані школи (в тому числі школи-

інтернати), засновані на державній формі власності;

загальноосвітні школи соціальної реабілітації;

б) професійно-технічну освіту (навчальні та інші заклади освіти, засновані на державній формі власності);

в) вищі навчальні заклади, засновані на державній формі власності;

г) післядипломну освіту (крім закладів і заходів, визначених окремим положенням статті стосовно видатків з бюджету АРК та обласних бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів);

г) позашкільні навчальні заклади та заходи з позашкільної роботи з дітьми, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

д) інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

- охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (багатопрофільні лікарні та поліклініки, що виконують специфічні загальнодержавні функції, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

б) спеціалізовану, високоспеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (клініки науково-дослідних інститутів, спеціалізовані лікарні, центри, лепрозорії, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, спеціалізовані медико-

санітарні частини, спеціалізовані поліклініки, спеціалізовані стоматологічні поліклініки, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) санаторно-реабілітаційну допомогу (загальнодержавні санаторії для хворих на туберкульоз, загальнодержавні спеціалізовані санаторії для дітей та підлітків, спеціалізовані санаторії для ветеранів Великої Вітчизняної війни);

г) санітарно-епідеміологічний нагляд (санітарно-епідеміологічні станції, дезінфекційні станції, заходи боротьби з епідеміями);

г) інші програми в галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

- соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) державні спеціальні пенсійні програми (пенсії військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби та членам їх сімей, пенсії військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, пенсії, призначені за іншими пенсійними програмами);

б) державні програми соціальної допомоги (грошову допомогу біженцям; компенсації на медикаменти; програма протезування програми і заходи із соціального захисту інвалідів, у тому числі програми і заходи Фонду України соціального захисту інвалідів відшкодування збитків, заподіяних

громадянам; заходи, пов'язані з поверненням в Україну кримськотатарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України; щорічна разова грошова допомога ветеранам Великої Вітчизняної війни; довічна стипендія для учасників бойових дій; кошти, що передаються до Фонду соціального страхування на випадок безробіття; часткове покриття витрат на виплату заборгованості з регресних позовів шахтарів);

в) державну підтримку громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус всеукраїнських;

г) державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

ґ) державну підтримку молодіжних громадських організацій на виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

д) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

- культуру і мистецтво:

а) державні культурно-освітні програми (національні та державні бібліотеки, музеї і виставки національного значення, заповідники національного значення, міжнародні культурні зв'язки, державні культурно-освітні заходи);

б) державні театральні-видовищні програми (національні театри, національні філармонії, національні та державні музичні колективи і ансамблі та інші заклади і заходи мистецтва згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

- в) державну підтримку громадських організацій культури і мистецтва, що мають статус національних;
- г) державні програми розвитку кінематографії;
- г) державну архівну справу;
- державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидавання, інформаційних агентств;
- фізичну культуру і спорт:
 - а) державні програми підготовки резерву та складу національних команд та забезпечення їх участі у змаганнях державного і міжнародного значення (утримання центральних спортивних шкіл вищої спортивної майстерності, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, формування національних команд, проведення навчально-тренувальних зборів і змагань державного значення з традиційних та нетрадиційних видів спорту; підготовка і участь національних збірних команд в олімпійських та параолімпійських іграх, у тому числі фінансова підтримка баз олімпійської підготовки);
 - б) державні програми з інвалідного спорту та реабілітації (центр "Інваспорт", участь у міжнародних змаганнях з інвалідного спорту, навчально-тренувальні збори до них);
 - в) державні програми фізкультурно-спортивної спрямованості;
- державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;
- програми реставрації пам'яток архітектури державного значення;
- державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та

інформатики;

- державні інвестиційні проекти;
- державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;
- створення та поповнення державних запасів і резервів;
- обслуговування державного боргу;
- проведення виборів та референдумів;
- інші програми, які мають виключно державне значення.

Особливістю видатків бюджету України є те, що нині вкрай необхідно виділяти з недостатніх грошових засобів спеціальні кошти для ведення витрат, пов'язаних з ліквідацією Чорнобильської катастрофи, та на здійснення соціального захисту населення, яке постраждало від цієї катастрофи.

СПЕЦІАЛЬНІ ЦІЛЬОВІ ФОНДИ І РЕЗЕРВИ

Як було показано вище, фінансова система України включає значні спеціальні фінансові фонди та резерви. Тобто, в Україні існують окремим розділом формування, які концентрують в себе спеціальні грошові фонди і резерви. Вони існують у двох формах: одні з них включаються до Державного бюджету України (наприклад, частка доходів "Від приватизації майна", "Структурної перебудови економіки", або повного надходження до "Фонду для здійснення заходів по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення"). Інші функціонують як самостійні фонди (наприклад, Фонд соціального

страхування, Пенсійний фонд України, Централізований фонд соціального страхування, фонд Української державної страхової комерційної організації, Державний фонд сприяння зайнятості населення). В залежності від необхідності, перш за все, пов'язаної з посиленням контролю, ці фонди можуть бути включеними або відокремленими від Державного і місцевих бюджетів.

В Україні функціонують, окрім зазначених, інші самостійні грошові фонди і резерви. Створені установи, які згідно з законами України або Статутами організацій розпоряджаються ними. Наведемо приклади: Дитячий фонд України, Літературний фонд України, Журналістський фонд України, Республіканський фонд "Відродження України", Український державний фонд підтримки селянських (фермерських) господарств, фонди "Інвалідів Чорнобиля", допомоги потерпілим від аварії на Чорнобильській АЕС, Український фонд культури, Фонд добра, Фонд кінематографії, Художній фонд України тощо.

Фінансовими джерелами формування цих фондів є частка доходів господарських, банківських, збутових органів і приватних осіб. Використовуються ці фонди і резерви на благодійні, екологічні, оздоровчі, культурно-освітні цілі. До спеціальних цільових фондів і резервів можна віднести також державні та місцеві позабюджетні фонди охорони навколишнього природного середовища.

В подальшому, нам здається, різноманітність і обсяг фондів буде поширюватись, удосконалюватись і рости.

БЮДЖЕТИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Значне місце в фінансовій системі України відводиться місцевим фінансам і головним чином основному фінансовому плану – бюджетам. До бюджетів

місцевих органів самоврядування відносяться бюджети АРК, всіх областей і районів України, бюджети районів у містах та бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

За окремими бюджетами закріплюються податки і збори.

До доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, належать такі податки і збори (обов'язкові платежі):

- прибутковий податок з громадян у наступній частині:

- до доходів бюджетів міст Києва і Севастополя зараховується 100 відсотків загального обсягу прибуткового податку з громадян, що справляється на території цих міст.

- до доходів бюджетів міст республіканського (в Автономній Республіці Крим) та обласного значення зараховується 75 відсотків від загального обсягу прибуткового податку з громадян, що справляється на території цих міст.

- до доходів бюджетів міст районного значення, сіл, селищ чи їх об'єднань зараховується 25 відсотків від загального обсягу прибуткового податку з громадян, що справляється на цій території;

(з 1 січня 2004 року до статті 65 внесено зміни згідно із Законом України від 10.07.2003 р. № 1086-ІУ)

- державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам;

- плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних рад;

- плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що справляється виконавчими органами відповідних рад;

- плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності (за винятком плати за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів (автозаправними станціями, заправними пунктами), що справляється виконавчими органами відповідних рад;

- надходження адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;

- єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва у частині, що належить відповідним бюджетам.

Склад доходів бюджету АРК, обласних та районних бюджетів, які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів:

- 25 відсотків прибуткового податку з громадян, що справляється на відповідній території;

- 25 відсотків плати за землю, що справляється на території Автономної Республіки Крим та відповідної області;

- плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою міністрів Автономної Республіки Крим та обласними державними адміністраціями.

Для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад доходи районних бюджетів, які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, формуються за рахунок:

- 50 відсотків прибуткового податку з громадян, що

справляється на території сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;

- 15 відсотків плати за землю, що сплачується на території сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;

- плати за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються районними державними адміністраціями;

- плати за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що справляється районними державними адміністраціями;

- надходження адміністративних штрафів, що накладаються районними державними адміністраціями або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями.

До доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

- місцеві податки і збори, що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування;

- 100 відсотків плати за землю – для бюджетів міст Києва та Севастополя; 75 відсотків плати за землю – для бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення; 60 відсотків плати за землю – для бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;

- податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів у частині, що зараховується до відповідного бюджету;

- надходження сум відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами;

- податок на промисел, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

- надходження дивідендів, нарахованих на акції

(частки, паї) господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади;

- плата за забруднення навколишнього природного середовища у частині, що зараховується до відповідного бюджету;

- кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебуває у комунальній власності;

- фіксований сільськогосподарський податок у частині, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

- плата за оренду майнових комплексів, що знаходяться у комунальній власності;

- надходження від місцевих грошово-речових лотерей;

- плата за гарантії щодо виконання бюджетних зобов'язань;

- гранти та дарунки у вартісному обрахунку;

- власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів відповідного бюджету;

- податок на прибуток підприємств комунальної власності;

- платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;

- інші надходження, передбачені законом.

Тенденція формування місцевих бюджетів все більше йде в напрямку передачі їм значної частки функцій, які ще виконуються державним бюджетом України.

Значна частина в складі видатків направляється на забезпечення програм стабілізації економіки в окремих регіонах, на витрати по забезпеченню державних резервів і резервного грошового фонду, мобілізаційній підготовці галузей національної економіки, на створення та

підтримку державної валюти тощо.

Але треба постійно пам'ятати, що склад і структура видатків бюджету не є раз і назавжди даною. Вони постійно змінюються під впливом нових чинників.

До видатків, що **враховуються** при визначенні обсягу **міжбюджетних трансфертів**, і здійснюються з:

бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань, належать видатки на:

- органи місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районного значення;

- освіту:

- дошкільну освіту;

- загальну середню освіту (школи-дитячі садки);

- первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (дільничні лікарні, медичні амбулаторії, фельдшерсько-акушерські та фельдшерські пункти);

- сільські, селищні та міські палаци культури, клуби та бібліотеки.

районних бюджетів та бюджетів міст республіканського АРК і міст обласного значення, належать видатки на:

- державне управління:

- органи місцевого самоврядування міст республіканського АРК і міст обласного значення;

- органи місцевого самоврядування районного значення;

- освіту:

- дошкільну освіту (у містах республіканського АРК та міст обласного значення);

- загальну середню освіту: загальноосвітні навчальні заклади, у тому числі: школи-дитячі садки (для міст республіканського АРК

- обласного значення), спеціалізовані школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, вечірні (змінні) школи;
- заклади освіти для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені піклування батьків, дитячі будинки (у разі, якщо не менше 70 відсотків кількості учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені піклування батьків, дитячих будинків формується на території відповідного міста чи району), дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї, допомога на дітей, які перебувають під опікою і піклуванням;
 - інші державні освітні програми;
- охорону здоров'я:
- первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні широкого профілю, пологові будинки, станції швидкої та невідкладної медичної допомоги, поліклініки і амбулаторії, загальні стоматологічні поліклініки);
 - програми медико-санітарної освіти (міські та районні центри здоров'я і заходи по санітарній освіті);
- соціальний захист та соціальне забезпечення:
- державні програми соціального забезпечення: притулки для неповнолітніх (у разі, якщо не менше 70 відсотків кількості дітей, які перебувають в цих закладах, формується на території відповідного міста чи району), територіальні центри і відділення соціальної

допомоги на дому;

- державні програми соціального захисту: пільги ветеранам війни і праці, допомога сім'ям з дітьми, додаткові виплати насеченню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг; компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян;
- державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;
- районні та міські програми і заходи щодо реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

- державні культурно-освітні та театральновидовищні програми (театри, бібліотеки, музеї, виставки, палаци і будинки культури, школи естетичного виховання дітей);

- державні програми розвитку фізичної культури і спорту: утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл всіх типів (крім шкіл республіканського АРК і обласного значення), заходи з фізичної культури і спорту та фінансова підтримка організацій фізкультурно-спортивної спрямованості і спортивних споруд місцевого значення.

з бюджету Автономної Республіки Крим і обласних бюджетів, належать видатки на:

- державне управління:
 - представницьку і виконавчу владу АРК;
 - обласні ради;
- освіти:
 - загальну середню освіту для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного

- та (або) розумового розвитку, санаторні школи-інтернати; загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки;
- заклади професійно-технічної освіти, що перебувають у власності АРК і виконують державне замовлення;
 - вищу освіту (вищі заклади освіти I, II, III та IV рівнів акредитації, що перебувають у власності АРК та спільній власності територіальних громад);
 - післядипломну освіту (інститути післядипломної освіти вчителів та центри і заходи з підвищення кваліфікації державних службовців місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, постійно діючі курси (центри) підвищення кваліфікації працівників соціально-культурної сфери та агропромислового комплексу, що знаходяться у комунальній власності);
 - інші державні освітні програми;
- охорону здоров'я:
- первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні республіканського АРК та обласного значення);
 - спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (спеціалізовані лікарні, поліклініки, включаючи стоматологічні, центри, диспансери, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, будинки дитини, станції переливання крові);
 - санаторно-курортну допомогу (санаторії для

- хворих на туберкульоз, санаторії для дітей та підлітків, санаторії медичної реабілітації);
- інші державні програми медичної та санітарної допомоги (медико-соціальні експертні комісії, бюро судмедекспертизи, центри медичної статистики, бази спецмедпостачання, центри здоров'я і заходи санітарної освіти, інші програми і заходи);
 - соціальний захист та соціальне забезпечення:
 - державні програми соціального захисту та соціального забезпечення: допомога по догляду за інвалідами I чи II групи внаслідок психічного розладу; адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; виплати компенсації реабілітованим; дитячі будинки-інтернати; навчання та трудове влаштування інвалідів; будинки-інтернати для престарілих і інвалідів; будинки-інтернати для дітей-інвалідів; центри по нарахуванню пенсій; притулки для неповнолітніх;
 - республіканські АРК і обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;
 - інші державні соціальні програми;
 - культуру і мистецтво:
 - державні культурно-освітні програми (республіканські АРК та обласні бібліотеки, музеї та виставки);
 - державні театральні-видовищні програми (філармонії, музичні колективи і ансамблі, театри, палаци і будинки культури АРК і обласного значення, інші заклади та заходи у галузі мистецтва);
 - інші державні культурно-мистецькі

- програми;
- фізичну культуру і спорт:
 - державні програми з розвитку фізичної культури і спорту (навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл усіх типів республіканського АРК та обласного значення, заходи з фізичної культури і спорту республіканського АРК та обласного значення);
 - державні програми з інвалідного спорту і реабілітації (республіканський АРК та обласні центри з інвалідного спорту і дитячо-юнацькі спортивні школи інвалідів та спеціалізовані спортивні школи параолімпійського резерву; проведення навчально-тренувальних зборів і змагань з інвалідного спорту республіканського АРК та обласного значення).

В ході реалізації бюджетного процесу можливими є випадки здійснення міжбюджетних трансфертів, які можуть надаватись або у напрямі “від центру до місць ” – у вигляді дотацій вирівнювання, субвенцій, або у напрямі “від місць – нагору або горизонтально” – шляхом передачі коштів до Державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів, інших дотацій.

До видатків місцевих бюджетів, що **не враховуються** при визначенні обсягу **міжбюджетних трансфертів**, належать видатки на:

- місцеву пожежну охорону;
- позашкільну освіту;
- соціальний захист та соціальне забезпечення:
 - а) програми місцевого значення стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;
 - б) місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення;

- місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів;
- культурно-мистецькі програми місцевого значення;
- програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації місцевого значення;
- місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту;
- типове проектування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури місцевого значення;
- транспорт, дорожнє господарство:
 - регулювання цін на послуги метрополітену за рішеннями органів місцевого самоврядування;
 - експлуатацію дорожньої системи місцевого значення (в тому числі роботи, що проводяться спеціалізованими монтажньо-експлуатаційними підрозділами);
 - будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення;
- заходи з організації рятування на водах;
- обслуговування боргу органів місцевого самоврядування;
- програми природоохоронних заходів місцевого значення;
- управління комунальним майном;
- регулювання земельних відносин;
- інші програми, затверджені відповідною радою згідно із законом.

Органи місцевого самоврядування мають право самостійно визначати напрями використання коштів своїх бюджетів, збільшувати у межах наявних коштів норми видатків на фінансування охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти, культури, фізичної культури і

спорту, органів внутрішніх справ, охорони природи, визначати додаткові пільги і допомогу окремим категоріям населення.

МІСЦЕВІ ПОДАТКИ ТА ЗБОРИ

До місцевих податків і зборів належать: збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства; єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через державний кордон України; митні збори; збір за використання радіочастотного ресурсу України; збори до фонду гарантування вкладів фізичних осіб; збір у вигляді надбавки до тарифу на електричну та теплову енергію; державне мито; збір на проведення гастрольних заходів.

Органи місцевого самоврядування самостійно встановлюють і визначають порядок сплати місцевих податків і зборів відповідно до переліку і в межах установлених граничних розмірів ставок.

Місцеві податки і збори перераховуються до бюджетів місцевого самоврядування в порядку, визначеному Радами народних депутатів, якими вони встановлюються. Стягнення не внесених в установлений термін місцевих податків і зборів здійснюється згідно з чинним законодавством.

СТРАХОВІ ФОНДИ

Процес функціонування суспільства пов'язаний з системою страхування, тобто з відносинами по захисту майнових і особистих інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що утворюються шляхом сплати страхових платежів, страхових внесків, страхових премій.

Попередження втрат і відшкодування утраченого – функція страхових фондів і органів, які їх створюють. Страхові фонди, а в даному разі, страхові грошові фонди, забезпечують стійке функціонування економіки, нормальний розвиток продуктивних сил держави. Нині наука поширює можливості попередження стихійного, майже непередбаченого лиха. Але відшкодування і попередження найбільш ефективні, коли створюються спеціальні фонди, які називаються страховими фондами.

Страхові випадки виникають внаслідок хвороби, пожежі, засухи, градобою, повені, пошкодження майна, крадіжок і т. і. Тому об'єктами страхування є інтереси, пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю, пенсійним забезпеченням страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування); з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або майну громадянина, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності). Поняття страхування.

Страховик – юридичні особи, які створюються у формі акціонерних, повних або товариств з додатковою відповідальністю для здійснення страхової діяльності і які одержують у встановленому порядку в Україні ліцензії.

Страхувальник – юридичні і дієздатні громадяни, які укладають із страховиками договори страхування, або є страхувальниками відповідно з законодавством України.

Страховий випадок – випадок або сукупність випадків, при появі яких страховик зобов'язаний виконати своє зобов'язання перед страхувальником – виплатити страхове відшкодування,

Страхова оцінка – вартість застрахованого об'єкту згідно з Договором страхування.

Валюта страхування – сума в українських грошових

одинацях, або ВКВ, в яких здійснюються платежі.

Страхова сума – це страхове відшкодування, яке виплачується резидентові згідно з договором при появі страхового випадку. Виплачується тією валютою, якою робились внески.

Договір страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку виплатити страхову суму або відшкодувати завданий збиток у межах страхової суми.

Для укладання договору страхування страхувальник подає страховикові письмову заяву за формою, встановленою страховиком, або іншим чином заявляє про свій намір укласти договір страхування. Факт укладання договору страхування посвідчується страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом). Договір страхування вступає в силу з моменту внесення страхового платежу, якщо інше не передбачено умовами страхування.

Страховик зобов'язаний: ознайомити страхувальника з умовами страхування; негайно, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасної виплати страхової суми або страхового відшкодування страхувальнику; при настанні страхового випадку здійснити виплату страхової суми або страхового відшкодування у передбачений договором термін.

Страховик несе майнову відповідальність за несвоєчасну виплату страхової суми (страхового відшкодування) шляхом сплати страхувальнику неустойки (штрафу, пені), розмір якої визначається умовами страхування або за згодою сторін; відшкодувати збитки, завдані страхувальникові при настанні страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору.

Страховальник зобов'язаний своєчасно вносити страхові платежі. При укладанні договору страхування надати інформацію страховикові про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-яку зміну страхового ризику; повідомити страховика про інші діючі договори страхування щодо цього об'єкта страхування.

В законодавстві про страхування регулюються відносини, спрямовані на утворення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

Страховиками визнаються юридичні особи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств з додатковою відповідальністю згідно з Законом України "Про господарські товариства" з урахуванням особливостей, передбачених цим документом, для здійснення страхової діяльності в Україні, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення цієї діяльності.

Предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестраховання і фінансова діяльність у межах, визначених цим Законом. Іншими видами діяльності страховик може займатись лише у випадках, передбачених законодавством України.

Юридичні особи, що не відповідають вимогам цієї статті, не можуть займатися страховою діяльністю. Страховальниками визнаються юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали із страховиками договори страхування або є страховальниками відповідно до актів законодавства України.

Страховальники можуть укладати із страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих осіб).

Страховальники мають право при укладанні

договорів страхування призначати громадян або юридичних осіб для отримання страхових сум (страхового відшкодування), а також замінювати їх до настання страхового випадку. Умови і порядок проведення добровільного страхування визначаються Правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог цього. Конкретні умови страхування визначаються при укладанні договору страхування.

Якщо майно застраховане у кількох страховиків і загальна страхова сума перевищує дійсну вартість майна, то страхове відшкодування, що виплачується усіма страховиками, не може перевищувати дійсної вартості майна. При цьому кожний страховик здійснює виплату пропорційно розмірові страхової суми за укладеним ним договором страхування.

Страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) - плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором добровільного страхування або з умовами обов'язкового страхування. Страхові тарифи при добровільній формі страхування обчислюються страховиком самостійно. Конкретний розмір страхового тарифу визначається в договорі страхування за згодою сторін. Актами законодавства України про обов'язкове страхування встановлюються максимальні розміри страхових тарифів та мінімальні розміри страхових сум.

Страховики можуть утворювати спілки, асоціації та інші об'єднання для координації своєї діяльності, захисту інтересів своїх членів та здійснення спільних програм, якщо їх утворення не суперечить законодавству України, Ці об'єднання не можуть безпосередньо займатися страховою діяльністю. Об'єднання страховиків діють на підставі статутів і набувають прав юридичної особи після їх державної реєстрації. Державна реєстрація об'єднань

страховиків проводиться в порядку, передбаченому для реєстрації страховиків.

Страховики, яким дозволено займатися страхуванням відповідальності власників транспортних засобів за шкоду, заподіяну третім особам та за умовами передбаченими міжнародними договорами України щодо вказаного виду страхування, зобов'язані утворити Моторне (транспортне) страхове бюро, яке є юридичною особою, що утримується за рахунок коштів страховиків.

Обов'язкове страхування здійснюється на підставі актів законодавства України (види, умови і порядок проведення обов'язкового страхування визначаються відповідними актами законодавства України). При цьому страхувальник є вільним у виборі страховика, якщо інше не передбачено актами законодавства.

Законом встановлено, що страховий випадок – подія, передбачувана договором страхування або законодавством, що відбулась, і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі.

Страхова сума – грошова сума, в межах якої страховий орган, відповідно до умов страхування, зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку, а також сума, що виплачується за особистим страхуванням. Виплати страхових сум за договорами особистого страхування здійснюються незалежно від суми, яку має отримав одержувач за державним соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням, і суми, що має бути йому сплачена на відшкодування збитків.

При страхуванні майна страхова сума встановлюється в межах вартості майна за цінами і тарифами, що діють на момент укладання договору, якщо інше не обумовлено договором страхування або умовами

обов'язкового страхування.

Страхове відшкодування – грошова сума, яка виплачується страховиком за умовами майнового страхування при настанні страхового випадку. Страхове відшкодування не може перевищувати розмір прямого збитку, якого зазнав страхувальник. Непрямі збитки вважаються застрахованими, якщо це передбачено договором страхування.

Громадяни та юридичні особи з метою страхового захисту своїх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування в порядку і на умовах, визначених Положенням про товариство взаємного страхування, що затверджується Кабінетом Міністрів України, законодавством на підставі заяви страхувальника і страхового акта (аварійного сертифіката).

Страховий акт складається страховиком або уповноваженою ним особою. У разі необхідності страховик може робити запити про відомості, пов'язані із страховим випадком, до правоохоронних органів, банків, медичних закладів та інших підприємств, установ і організацій, що володіють інформацією про обставини страхового випадку, а також може самостійно з'ясувати причини та обставини страхового випадку.

Підприємства, установи і організації зобов'язані надсилати відповідь страховикові на запит про відомості, пов'язані із страховим випадком, у тому числі і дані, що стосуються страхових платежів з цих видів страхування та доходів, одержаних від розміщення тимчасово вільних коштів. Страхові резерви утворюються у тій валюті, в якій страховики несуть відповідальність за своїми страховими зобов'язаннями. Резерви з страхування життя формуються окремо від резервів з ризикових видів страхування.

Страховики можуть утворювати резерви для фінансування заходів щодо запобігання нещасним

випадкам, втратам та пошкодженням застрахованого майна також шляхом відрахувань від страхових платежів у межах, передбачених частиною першою цієї статті.

Страховики повинні розміщувати страхові резерви, інші тимчасово вільні кошти з урахуванням безпечності, прибутковості та ліквідності. Прибуток від страхової діяльності визначається як різниця між доходами від страхової діяльності та собівартістю страхових послуг.

До доходів від страхової діяльності належать: страхові платежі (страхові внески, страхові премії) за договорами страхування та перестраховування; комісійні винагороди за перестраховування; частка від страхових сум та страхових відшкодувань, сплачена перестраховувальниками; повернуті суми спеціальних страхових резервів попередніх періодів; інші доходи від страхової діяльності.

Витратами страховика, крім витрат на проведення страхування, є виплата страхових сум і страхового відшкодування, відрахування у страхові резерви і на запобіжні заходи.

Об'єктом оподаткування страховиків є прибуток, одержаний від страхової, перестраховувальної і фінансової діяльності, що може здійснюватися в межах, визначених цим Законом. Прибуток страховика, що залишається після сплати податків (чистий прибуток), є його власністю, і порядок його використання встановлюється страховиком самостійно.

З метою додаткового забезпечення страхових зобов'язань страховики можуть на добровільних засадах створити фонд страхових гарантій, який є юридичною особою. Державна реєстрація Фонду здійснюється в порядку, передбаченому для державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності. Орган, що здійснює реєстрацію Фонду, в десятиденний термін з дня реєстрації

повідомляє про це Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю.

Джерелами утворення Фонду страхових гарантій є добровільні відрахування від страхових резервів, сформованих страховиками, що діють в Україні, а також доходи від розміщення цих коштів. Розмір відрахувань до Фонду страхових гарантій і порядок використання коштів цього Фонду встановлюються страховиками, які беруть в ньому участь.

ФОРМИ ТА ВИДИ СТРАХУВАННЯ

Страхування може бути добровільним або обов'язковим.

Добровільне страхування здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок проведення добровільного страхування визначаються Правилами страхування, що встановлюються страховиком відповідно до законодавства України. Конкретні умови страхування визначаються при укладанні договору страхування. Добровільне страхування не може бути обов'язковою передумовою при реалізації інших правовідносин, не пов'язаних з страхуванням.

Обов'язкове страхування здійснюється на підставі актів законодавства України. Види, умови і порядок проведення обов'язкового страхування визначаються відповідними актами. Страхувальник є вільним у виборі страховика.

Відповідно до установчих документів та одержаної ліцензії страховики можуть здійснювати такі види страхування:

особисте:

страхування життя;

страхування від нещасних випадків;
медичне страхування.

майнове:

страхування засобів наземного транспорту;
страхування засобів повітряного транспорту;
страхування засобів водного транспорту;

страхування вантажів;

страхування інших видів майна; страхування
фінансових ризиків;

відповідальності:

страхування цивільної відповідальності власників
транспортних засобів;

страхування інших видів відповідальності;

перестрахування.

Слід підкреслити, що нині страхова система стала більш динамічною, тобто мова йде про те, що з кожним днем вона вдосконалюється, з'являються нові форми та нові умови здійснення страхової справи.

В роботі страхових органів та послуг приймають участь страхові агенти і страхові брокери.

Страхові агенти – громадяни або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності: укладання договорів страхування, одержання страхових платежів, виконання робіт, пов'язаних із виплатами страхових сум і страхового відшкодування. Страхові агенти діють в інтересах страховика за комісійну винагороду на підставі договору із страховиком.

Страхові брокери – громадяни або юридичні особи, що зареєстровані в установленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють посередницьку діяльність на страховому ринку від свого імені на підставі доручень страхувальника або страховика.

Страхові брокери зобов'язані повідомляти Комітет у

справах нагляду за страховою діяльністю про наміри здійснювати посередницьку діяльність на страховому ринку за десять днів до початку цієї діяльності, а також надіслати копію свідоцтва про їх реєстрацію як суб'єктів підприємницької діяльності.

Страхова діяльність перебуває під державним контролем. Державний нагляд здійснюється з метою дотримання законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання нештатоспроможності страховиків та захисту інтересів страхувальників.

Державний нагляд покладено на Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю, що діє відповідно до Положення, затвердженого Кабінетом Міністрів України. Функціями Комітету є ведення єдиного державного реєстру страховиків; видача ліцензій на проведення страхової діяльності; контроль за платоспроможністю страховиків щодо виконання їхніх страхових зобов'язань перед страхувальниками; встановлення правил формування, розміщення та обліку страхових резервів; розробка нормативних і методичних документів з питань страхової діяльності, що віднесена цим Декретом до компетенції Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю.

ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

Ці науки досліджують закони і закономірності функціонування грошей, кредиту, кредитно-грошової системи в цілому. Також вивчають систему функціонування банків з їх багатогранним грошово-кредитним обслуговуванням усіх суб'єктів (виробничих, невиробничих, громадських, населення), які функціонують у системі національної економіки країни,

механізми дії грошово-кредитних елементів, можливості їх використання для найбільш ефективного функціонування економіки.

Методом цих наук є діалектико-системний підхід до вивчення законів і закономірностей функціонування грошей, кредиту, запровадження розрахунків, цінних паперів; вироблення ефективних економічних механізмів їх дії. Науково обґрунтована взаємодія фінансів грошей та кредиту є нині головним елементом вивчення. Наслідки його розкривають шляхи до побудови системи дійсно європейського типу.

ГРОШІ

Як вже зазначалося вище, гроші виникли стихійно, багато тисяч років тому. Вони виділились із товарного світу як особливий товар, що став надтоваром. Тобто відбулось, як про це пишуть історики, роздвоєння товарного світу на Т (товар) і Г (гроші). Це роздвоєння стало законом товарного виробництва, товарно-грошових відносин, які існують і діють по цей день.

З допомогою грошей вирішуються протиріччя між споживчою вартістю і вартістю товару, між конкретною і абсолютною працею в товаро-еквівалентному обміні. Монетарна теорія йде від раннього меркантилізму, від теорії “грошового балансу”, яка обґрунтувала політику, направлену на збільшення грошового балансу. Ранньому меркантилізму ще не були відомі безпосередні зв'язки між торгівлею і грошовим обігом.

Пізній меркантилізм (друга половина 16-17 ст.) характеризується тим, що в цей період успішно розвивається торгівельний капітал. На перший план виступає система ефективного “торгівельного балансу”, а фіскальна економічна політика змінюється політикою, в

основі якої лежать ефективні монетарні результати.

Гроші, як засіб опосередкування виробництва і обміну, мають не лише давню, але й багату історію. Вважається, що готівкові гроші в давнину появились у Китаї: перші монети були застосовані як засіб платежу в VII ст. до н.е. в давньому Лідійському царстві. А перші паперові гроші – у VIII ст. нашої ери. Папір уперше було винайдено приблизно в 100-му році нашого літочислення.

В Київській Русі спочатку появилась гривня – грошова і вагова одиниця. Цей термін іде від терміну “гривня” – металевої прикраси, яка носилась на шії. Гривня як гроші має два значення. Перше: гривня \approx 1 кун (грошова одиниця Київської Русі). Назва йде від хутра куниці. Це хутро використовувалось у торгівлі слов'ян з арабським Сходом. З IX ст., у зв'язку з проникненням на нашу територію срібної східної монети дирхеми, куна стала розрахунковою грошовою одиницею. Друге: в XII ст. гривня – злиток срібла. Найбільшого поширення дістали бруски срібла вагою 200 гр. З часом термін “гривня” розповсюдився на частину “карбованця”, “рубля”. Частиною останнього став “гривеник” – десятикопійкова частина 100-копійчаного карбованця-рубля.

Термін “рубль” виник пізніше, у XIII ст. Вперше застосовано в Новгороді. “Рублем” стала називатись половина розрубленої гривні. З 1534 року, з утворенням в Росії єдиної монетної системи, рубль стає основною грошовою одиницею. Один рубль ділиться на 2 полтини, 4 півполтини, 100 копійок, 400 “полушок”. А “гривеник” випускався з 1701 року в сріблі (вага близька 2,8 гр.) 83 проби. У XVIII-XIX ст. та в часи після революції 1917 року аж до 1931 року чеканились 10-копійчані монети епізодично з міді, срібла, нікелю.

Термін “карбованець” іде від “карб”, тих самих однозначних російських понять “рубль” – рубати. “Карб”

- це зарубка, насічка, чеканка. Як свідчать дані, терміни “карб” - “карбованець” появились разом з необхідністю поділу гривні на частки для зручностей грошових розрахунків.

Таким чином, необхідність грошей, по-перше, пов'язана з товарним виробництвом, рухом товарів і потребою в загальному еквівалентному посереднику. По-друге, товар і гроші стали невід'ємними один від одного (споживча вартість і вартість). По-третє, виникає потреба в узагальненні обсягу товарних мас і їх збалансуванні з кількістю грошей; По-четверте, складання балансів (товарних у державі, міждержавних, розрахункових, доходів і видатків, бухгалтерських бюджетів) неможливі без наявності грошової системи.

Виходячи з цього, можна сформулювати сутність грошей. Повторюсь, гроші - це особливий товар, узагальнюючий еквівалент, форма оцінки вартості всіх інших товарів. У практиці застосування грошей вони виступають у готівковій і безготівковій формах. Структура їх обігу вимагає глибокого вивчення і застосування такого оптимального підходу, який створює найефективнішу систему їх функціонування. Сутність і роль грошей знаходить віддзеркалення в їх функція.

Міра вартості та масштаб цін - ця функція дає можливість виразити вартість різноманітних товарів (робіт, послуг) як якісно однакових і кількісно рівних. Мова йде про грошову форму вартості товару, яка віддзеркалюється в його ціні, що створює можливість еквівалентного обліку з посередництвом грошей, тобто як масштабу цін. В якості узагальненої форми власності гроші служать механізмом обліку національного багатства, витрат на виробництво продукту, національного доходу, обліку результатів.

Засіб платежу. Ця функція доповнює першу: завдяки

грошам здійснюються акції купівлі-продажу товару (послуг). В цій же функції гроші виступають посередником і в безтоварному обміні, а саме: при вишлаті заробітної плати, інших форм оплати по праці, при оплаті фінансових зобов'язань, при купівлі і продажу цінних паперів (Г-Г), при здійсненні кредитних операцій. В цій же функції гроші виступають у своїй валютній формі - в міжнародних економічних стосунках, міжнародних двосторонніх розрахунках.

Засіб обігу. Призначення цієї функції - гроші є посередником при обміні: Т-Г; Г-Т; тобто гроші приймають участь в повному обігу Т-Г-Т; вартість проходить стадію продажу товару Т-Г, обмін товару на гроші; потім стадію купівлі товару Г-Т, обмін грошей на товар. Наприклад, у системі виробничій спочатку створюються виробничі фонди (Г-ФВ), а при реалізації продукції гроші повертаються (П-Г).

Засіб накопичення і заощаджень. Гроші тимчасово накопичуються для використання їх на спеціальні цілі: нові капіталовкладення, розширення підприємств і організацій, технічну реконструкцію і оновлення виробництва, інші цілі. В цій функції гроші виступають у формі загального накопичення (засобів виробництва, цінностей, золотих запасів, валютних засобів).

Кредитні гроші - створення акціонерного, банківського капіталу, спеціальних страхових фондів. Кредит використовується для надання тимчасової фінансової допомоги в створенні основного і обігового капіталу, відтворення виробничого капіталу, надання тимчасових позичок, створення фондів на випадок стихійного лиха. Гроші в цій функції виступають і як цінні папери, які випускаються банками (банківські білети - банкноти, боргові зобов'язання - векселі).

Світові гроші - на світовому ринку гроші скидають

свою національну форму і виступають у формі: а) узагальнюючого засобу платежу; б) узагальнюючого засобу купівлі–продажу; в) узагальнюючого світового матеріального багатства, яке перерозподіляється через систему валютних паритетів внаслідок існування міжнародного поділу праці.

Ефективне функціонування грошей можливе лише в умовах стабільної економіки; обґрунтованої структури матеріального виробництва, перш за все, співвідношень між підрозділами матеріального виробництва; збалансованості державного і місцевого бюджетів; співвідношення товарної маси (послуг) населенню і кількості грошової маси в обігу; конвертованості національної валюти.

Організація готівкового обігу і управління обігом готівкових грошей здійснюється на основі таких принципів, як встановлення науково обґрунтованих обсягів кількості грошових мас, які потрібні для обслуговування готівково–грошового обігу; застосування науково обґрунтованої системи управління емісійними процесами; застосування науково обґрунтованих механізмів управління грошово–валютними операціями.

Особливу увагу привертає нині система конвертованості національної валюти. Тому слід чітко визначити деякі термінологічні поняття.

Конвертованість. Міжнародний валютний фонд (МВФ) визначає це поняття як валюта, котра може використовуватись без обмежень у будь–яких операціях, тобто без обмежень може бути поміняна на іншу валюту.

Обіговість. Це одна з властивостей національної конвертованої валюти, спроможність обмінюватись на всякі інші валюти.

Твердість. Це ознака, що характеризує валюту зі сторони курсу (усталеності). Практика показує, що

твердість не завжди буває величиною усталеною.

Грошовий обіг пронизує і охоплює всі сфери діяльності ринкових структур: виробництво, обмін, споживання, банки, біржі; сфери побуту, надходження товарів до споживача; бюджетні, позабюджетні стосунки.

Ми вже говорили, що грошовий обіг передбачає дві сфери: безготівковий і готівковий. Вони між собою тісно пов'язані, переплітаються, реалізуються через механізм взаємозаміни однієї форми іншою. Але вони підвладні економічному закону: обґрунтованій пропорційності, де безготівковий обіг має займати домінуючу частку. Разом вони утворюють єдиний грошовий обіг. Загальний закон грошового обігу є закон кількості необхідних для обігу грошей.

Різниця між готівковим і безготівковим обігами полягає в тому, що готівкові гроші вільно функціонують у ринковій сфері. Безготівкові гроші знаходяться на рахунках банків і підкоряються дії законів і правил. Вони знаходять віддзеркалення в Законах Верховної Ради, Указах Уряду і постановах Національного банку.

Грошовий обіг в цілому підкоряється економічним законам: кількості грошей, потрібних для обслуговування обігу; реальній вартості грошових знаків; конвертованості, стійкості і твердості валют; системам кредитного, фінансового функціонування; внутрішніх і зовнішніх розрахунків; платіжнеспроможного попиту.

Одне з найважливіших питань – питання про кількість готівкових грошей, необхідних для обслуговування грошового обігу. Головними чинниками є: товарні маси, послуги; широта товарно-грошових операцій, стійкість цін. Застосування готівкових грошей має бути віднесено лише до тієї сфери обігу, де без них обійтись неможливо. Це одне з умов стабільності готівково-грошового обігу, попередження негативних

інфляційних явищ. Виходячи з цього, застосування готівки має бути науково обґрунтоване і обмежене.

Що стосується безготівкового обігу, то він має охопити всі взаєморозрахункові відносини з постачальниками всіх засобів виробництва; споживачами продукції, послуг, робіт; бюджетами по всіх видах платежів, фінансування (окрім деяких зборів); страховими органами; банками по касових, кредитних операціях, цінних паперах (окрім деяких готівкових відносин по заробітній платі, витрат на відрядження тощо); бюджетними установами і органами, що фінансуються з бюджетів (окрім деяких доходів і видатків); будівельними, транспортними, комунальними, проектними організаціями, науковими, дослідними організаціями, конструкторськими бюро тощо.

Готівковий обіг слід звести до мінімуму, започаткувавши безготівкові розрахунки по платежах населенню і платежах, податках і внесках, які нині супроводжуються готівково--грошовими операціями сучасними картковими безготівковими методами. То вже проблема, яка сьогодні стає "гарячою" і вимагає негайного вирішення в економічному, технічному, соціальному планах.

Грошовий обіг не слід плутати з кругообігом грошей. Грошовий обіг, як показано вище, значно ширше поняття і значно ширша сфера, ніж поняття кругообіг грошей.

Система грошового обігу взаємодіє з усіма економічними механізмами, узгоджується з балансами фінансовими, матеріальними, трудовими. Такий підхід забезпечує ефективне функціонування грошового обігу.

ГРОШОВА СИСТЕМА

Під поняттям "грошова система" слід розуміти форми організації грошового обігу. Найбільш часто

зустрічаються грошові системи, які утворюються і регулюються даною державою. В грошову систему країни включаються встановлені в законодавчому порядку:

- назва грошової одиниці, співвідношення своєї валюти до іноземних валют;
- золотий зміст своєї валюти;
- валютний курс і режим зовнішньо-валютного обігу;
- види грошових знаків, обов'язкових для прийому по всій території країни;
- порядок випуску, вилучення з обігу і обміну грошей;
- умови грошового обігу, порядок і умови конвертації;
- структура готівково-грошового і безготівково-грошового обігу;
- ліміти вільної грошової готівки в касах суб'єктів усіх сфер фінансово-кредитної діяльності;
- методи банківського, фінансового, податкового і аудитного контролю.

Кожна країна визначає для себе грошову систему, в тому числі валютний метал, грошову одиницю, порядок чеканки монет і емісії грошових знаків, золотий (або інший) зміст.

Як правило, у кожній країні знаходяться в обігу:

- білети національного (державного) банку – банкноти;
- казначейські білети банку;
- розмінна монета.

Білети банку (банкноти) мають забезпечуватись золотом, коштовними металами й іншими активами, що є гарантом конвертованості валют. Казначейським білетом гарантуються обов'язковий прийом і обмін на будь-які товари і цінності. Розмінні монети – вільно мають

обмінюватись на білети Національного (державного) банку.

Теорією і практикою діючих грошових систем доведено, що переповнення каналів грошового обігу надлишковою готівкою веде до обезцінення грошей. Тому найважливішою складовою частиною системи є механізм встановлення обсягу і кількості готівкових грошей в обігу для його обслуговування.

Кількість грошей, необхідних для обслуговування обігу, залежить від таких найважливіших чинників:

- обсягу реалізації товарів, послуг у відповідних цінах, за відрахуванням обсягу безготівкових розрахунків;

- обсягу використання банками різних форм безготівкового обслуговування населення;

- обсягу використання в сфері обслуговування населення (торгівля, транспорт, зв'язок, комунальні платежі) різних форм безготівкового обслуговування населення;

- питомої ваги – частки виплат населенню готівковими грошима заробітної плати, гонорарів, вигащів, премій;

- швидкості обігу грошових знаків (чим більша швидкість, тим менша потреба в готівкових засобах).

Ефективне функціонування грошової системи передбачає запровадження механізму планування і прогнозування. Об'єктами планування і прогнозування є, окрім визначення обсягу і структури грошового обігу, маси грошей в обігу, також складання балансів грошових доходів і видатків.

ГРОШОВІ БАЛАНСИ

Баланс грошових доходів і видатків населення є одним з найважливіших елементів балансування економіки держави. Завдяки йому балансуються

(урівноважуються) доходи і видатки в грошовій формі.

Джерелом грошових надходжень населення є:

- грошові надходження у вигляді заробітної плати, доплат, премій підприємств, організацій, установ незалежно від форми діяльності і сфері власності;

- грошова виручка від продажу товарів власного виробництва, сільського господарства, надання послуг і т.і. (на ринку, заготівельним організаціям і т.і.);

- надходження від різних фондів у вигляді пенсій, страхових надходжень, сум допомоги;

- грошові надходження у вигляді стипендій, додаткових виплат;

- надходження від фінансово-кредитної системи: суми вигравшів по позиках, дивіденди від цінних паперів, проценти від вкладів;

- натуральні надходження, оцінені в поточних цінах.

Видатки населення класифікуються таким чином:

- придбання товарів, видатки на здійснення послуг;

- видатки на користування різними видами транспорту і на послуги зв'язку;

- видатки комунального характеру: плата за квартиру, опалення, освітлення, інші комунальні послуги;

- видатки на культурні потреби: відвідування музеїв, кіно, театрів, різних масових заходів (стадіонів, басейнів, спортивних заходів);

- плата за утримання і навчання дітей у дошкільних, шкільних закладах і закладах освіти;

- плата за медичне обслуговування (в частині послуг, які надаються платно);

- придбання путівок в оздоровчі заклади;

- обов'язкові і добровільні платежі фінансовим, страховим органам; витрати на придбання цінних паперів, купівлю валюти;

- добровільні внески в різні благодійні фонди і в

фонди громадських організацій;

– придбання облігацій позик, лотерей;

– внески на поповнення особистих заощаджень в ощадних банках;

– інші.

Враховуючи те, що основні потоки готівково-грошової маси ідуть через банки, останні розробляють касові баланси (плани). В ньому відображаються джерела надходження готівкових коштів у каси банків і напрямки, цілі і розміри їх видачі. В цьому балансі слід особливо підкреслити, що відображаються безготівкові розрахунки всіх суб'єктів господарсько-фінансової діяльності. З допомогою касового плану вирішується питання випуску чи вилучення готівки з обігу. Цей баланс (план) має два розділи: надходження і видачі. Нижче приводимо основні статті за схемою 10.

Схема 10

Касовий баланс

Надходження	Видачі
Надходження від торгівельної виручки	Видача на оплату праці (всі види)
Надходження від усіх видів транспорту	Видача на господарські потреби, видатків на відрядження
Надходження податкових платежів і зборів	Видача готівки з кас банку (вкладів, кредитів)
Надходження від ЖКГ, побутового обслуговування	Видача готівкою фінансовим, страховим органам
Надходження готівки на рахунки різних суб'єктів господарювання	Видача грошового підкріплення іншим банкам, органам зв'язку
Надходження від органів культури, освіти, охорони здоров'я	Виплата пенсій
Надходження від продажу цінних паперів, валюти, позик	Видача підкріплення заготівельним органам
Інші	Інші
Разом	Разом
Перевищення видач над надходженням (випуск готівки в обіг)	Перевищення надходжень над видачею (вилучення готівки з обігу)

Обсяг перевищення емісії готівки над вилученням, тобто емісійне сальдо, встановлюється як різниця між сумою надходжень і видач готівкових грошей.

Необхідно всебічно формувати касовий баланс таким чином, щоб стримувати емісію. А це, як видно зі схеми, досягається лише розвитком структур, які збільшують надходження до кас банку готівкових грошей. Враховуючи при цьому, що видатки мають бути повністю забезпечені.

В системі практичної роботи з готівково-грошовою масою виникають суто касові питання. В системі банку діють дві каси: а) обігова; б) резервна. Обігова каса регулюється щоденно, тому виникає потреба в операціях: підкріплення і вилучення готівки з обігової каси, як понадлімітної частки. Резервна каса є практично сховищем резервної маси готівкових грошей, цінних паперів та коштовностей і використовується в особливих випадках – потреби в додатковій емісії.

З метою збалансованого використання резервних фондів практика знає так званого використання ліміту готівки для обігової каси: обґрунтований залишок на початок-кінець операційного дня, функція якого є створення умов для збалансованої касової роботи.

Понадлімітна частка готівки в кінці кожного операційного дня вилучається з обігової каси. У випадку перевищення видач у порівнянні з надходженнями виникає потреба в “підкріпленні” обігової каси – тобто емісії готівкових грошей. Кожен акт емісії повинен вирішуватись правлінням Національного (центрального) банку. Лише за його дозволом слід здійснювати підкріплення обігу з резервної каси.

Вилучення з обороту понадлімітної готівкової маси грошей здійснюється самим банком. Ця операція називається вилучення готівки з обігу. Основою для цього є ліміт, про який щойно говорилось.

Міграція грошей. Під міграцією слід розуміти переміщення грошових готівкових мас з однієї на іншу територію. В практиці роботи з готівкою в касі банку міграція завдає великих клопотів, особливо в умовах, коли товарна насиченість дуже строката. Тобто, людина отримує свої доходи в одному місці, а реалізує в іншому. Часто-густо банки, розташовані поблизу великих промислових центрів, працюють на підкріпленні.

Тому вивчати і враховувати міграційні процеси вкрай необхідно. Без знань міграції керувати процесами грошового обігу неможливо. Процес цей дуже складний, але в практиці банків вже вироблено деякі підходи. Для вивчення міграції використовуються дані:

- тенденції роботи з акредитивами ощадного банку;
- рух поштових переказів в органах зв'язку;
- приїзд громадян в місцевість відпочинку, виїзд з даної місцевості в зони відпочинку;
- щорічні статистичні спостереження (дослідження) збільшення-зменшення населення; спостереження фінансових, страхових органів;
- територіальне тяжіння населення (обласний, районний центр);
- розміщення основних установ торгівлі, побуту, культурно-освітніх закладів і т. і.

Найбільш точні результати міграції грошей прогнозуються з допомогою спеціальних статистичних методів, соціологічних узагальнень, наукових досліджень.

Для встановлення дійсної потреби в готівкових грошах неабияку роль відіграють розрахунки обігу їх; тобто визначення розрахунковими методами кількості оборотів, які здійснюють готівкові гроші (K_0) і швидкості в обігу, в днях (T_d). Прискорення обігу - це той самий механізм, який дозволяє зменшити кількість готівкових грошей в обігу. Для цього треба знати два вимірники: суму

надходжень готівкових грошей впродовж року в банк (Σ_n) і кількість грошової готівки, що знаходилась упродовж цього ж року в обігу (M_0). Розрахунки ведуться за формулами:

Кількість оборотів:

$$K_0 = \Sigma_n / M_0.$$

Швидкість одного обороту:

$$T_d = 360 / K_0.$$

Припустимо, що сума надходжень в банк готівкових грошей за рік складає 50 (млрд., млн.) грошових одиниць (грн., долл., рублів). А в обігу впродовж цього ж року знаходилось 500 (млрд., млн.) грошових одиниць. Тоді готівкова грошова маса здійснила за рік оборотів (K_0)

$$K_0 = 500 : 50 = 10 \text{ (об.)}$$

Тепер розрахуємо швидкість обороту (T_d) в днях. Приймаємо рік $M_0 = 360$ днів, тоді:

$$T_d = 360 / 10 = 36 \text{ (днів)}.$$

Маємо швидкість одного обороту 36 днів.

ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

Всебічний розвиток міжнародних валютних, розрахункових і кредитних взаємин стали наслідком, історичною необхідністю створення національних і міжнародних валютних систем.

Валютна система – це сукупність економічних відносин з допомогою яких здійснюється міждержавний платіжний обіг, створюються й використовуються національні валютні ресурси, вкрай необхідні для розвитку власних економік. Національні валютні системи створюються і регулюються юридично національним законодавством з повним урахуванням норм міжнародного права.

Національні валютні системи включають:

- наявність національної валюти;
- наявність золотих і валютних резервів;
- встановлений валютний паритет і режим валютного курсу;
- умови обертання валют;
- порядок міжнародних валютних розрахунків;
- валютне регулювання;
- статус національних установ, яким доручено державою валютне регулювання;
- ринок золота тощо.

Поняття валюти походить від лат. valeo – коштую, тобто валюта – грошова одиниця (франк, фунт стерлінгів, карбованець, рубль, гривня, долар, євро) держави, групи країн, грошові знаки держав; кредитні, платіжні документи, які виражені в іноземних грошових одиницях і які застосовуються в міжнародних розрахунках.

Залежно від режиму використання валюта може бути: повністю обіговою (вільно обіговою), частково обіговою (частково конвертованою), необіговою (неконвертованою, замкнутою в країнах, де діють різні обмеження).

Відомо також, що в світі склалися різні валютні зони (валютні групи) держав.

Найбільшою була відома стерлінгова зона (валютна група на чолі з Великобританією) – практично діяла з початку 2-ої світової війни до 1972 р.

Другою була доларова зона, валютна група на чолі з США (включаючи Північну, Центральну і Південну Америку) – існувала в 30–70 роках минулого століття.

Зона французького франка – валютна група на чолі з Францією. Сюди входили Західно-Африканський валютний союз і зона емісії Банку держав Центральної Африки.

Деякий час існувала зона так званого переказного

рубля (СРСР і країни Східної Європи). Ця зона розпалась з падінням радянської системи.

Тепер валюти держав (в основному долар, європейська валюта євро) займають все більше місця в розрахунках через падіння престижу національних валют ряду країн. А держави, які мають власні валюти, все більше в розрахунках орієнтуються на долар та євро.

Валютні кредити – різновид міжнародного кредиту, який надається згідно з міжнародними угодами в грошовому обчисленні в валюті конкретної держави (в національній валюті) або в таких одиницях:

СДР – Special Drawing Rights – SDR – спеціальних прав позичення в Міжнародному валютному фонді (МВФ). СДР міжнародні резервні і платіжні засоби, які призначені для регулювання сальдо платіжних балансів, поповнення офіційних резервів і розрахунків з МВФ, порівнювання вартості національних валют. СДР наділяються країни-члени МВФ, які заявили про своє бажання стати членами системи СДР.

Спочатку одиниця СДР була встановлена в розмірі 0,888671 г чистого золота, що дорівнювало золотому вмісту одного долара США. З лютого 1978 р. – 1,20635 дол.

В лютому 1994 року співвідношення СДР до долара США: СДР – 1,3780 дол.

ЕКЮ – European Currency Unit – ECU – регіональна міжнародна розрахункова одиниця. Вона використовувалась членами Європейської валютної системи – ЄВС. ЕКЮ створено в 1979 році, як умова розвитку Західноєвропейської валютної інтеграції. ЕКЮ не має емісії, забезпечується наполовину золотом і доларами і наполовину національними валютами. ЕКЮ використовувалось у вигляді записів в рахунки центральних банків країн – членів ЄВС в Європейському фонді валютного співробітництва.

Валюті операції поділяються на поточні і операції, пов'язані з рухом капіталу.

До поточних валютних операцій відносяться операції по купівлі-продажу валютних цінностей, товарів, послуг, перекази грошових засобів за кордон; перекази дивідендів, процентів, доходів від заощаджень тощо.

До операцій, пов'язаних з рухом капіталів відносяться інвестиції, в тому числі на купівлю-продаж цінних паперів; надання кредитів, залучення грошових засобів на вклади; інші фінансові операції.

Слід розрізняти терміни: "резидент" – особа даної країни й іноземці, які постійно проживають у даній державі, в т.ч. й ті, хто тимчасово живе за кордоном; "нерезиденти" – особи даної країни й іноземці, які не проживають у цій країні, в т.ч. й ті, хто тимчасово знаходиться в даній країні.

Міжнародні розрахунки в валюті стали переважаючими. Для цього: операції по валюті закріплюються законодавством за банками, а розрахункові, кредитні – в валюті; за спеціалізованим банківським органом; в розрахунках перевага віддається акредитивним формам, або передоплаті; в окремі періоди застосовується кліринг; в основі діє валютний курс

Валютний курс – це оцінка іноземної валюти в валюті даної держави. Він встановлюється на основі золотого паритету, тобто співвідношення двох грошових одиниць за кількісним вмістом в них чистого золота.

У США, наприклад, діяла до 1972 року встановлена ще в 1934 році ціна золота – 35 дол. за 31,1035 г чистого золота (потрійна унція), тому 1 дол. мав

$$1 \text{ дол.} = 31,1035 \text{ г} / 35 = 0,888671 \text{ г}$$

чистого золота.

У грудні 1971 року долар було девальвовано на 7,89 відсотка. Ціна на золото підвищилась до 38 дол. за унцію.

Таким чином золотий паритет склав:

$$1 \text{ дол.} = 31,1035 \text{ г} / 38 = 0,818513 \text{ г.}$$

За статутом МВФ курси валют держав, які входять до цього фонду, не могли відхилятися від паритету на $\pm 1\%$, а з 1971 р. на $\pm 2,25\%$.

Співвідношення двох національних одиниць оцінювалось, наприклад, так:

фунт стерлінгів – 2,1328 г чистого золота;

французький франк 0,160 г, тобто в ф. ст. чистого золота в 133 разе більше, ніж у франку, тому паритетний курс:

$$\text{Парит. курс} = 2,1328 / 0,160 = 13,33 \text{ фр.франка}$$

Кожна країна повинна мати своє золоте забезпечення, тобто золотий запас – резерв платіжних засобів. Встановлюється золотий стандарт вільного обміну банкнот на золото. Це гарантія конвертованості національної валюти.

Але для вимірювання середньозваженого курсу одної валюти по відношенню до іншої застосовують метод валютної корзини (фінансовий жаргон, термін цей увійшов у широку валютну практику).

Валютна корзина – кількість валют в наборі, їх склад і розмір валютних компонентів встановлюються вільно в залежності від мети застосування середньозваженого курсу.

Періодична оцінка іноземної валюти у валюті національній носить назву котировка. Котировка проводиться періодично. Окрім того, банківські структури організують аукціони продажу валют. За даними котировки і продажу банки купують і продають валюту.

Нині в Україні діють банки з достатньо великим статутним фондом.

СФЕРА ВАЛЮТНИХ ВІДНОСИН

З кожним днем поширюється сфера валютних відносин. По-перше, перехід до ринкової економіки, по-друге – поширення зв'язків з дальнім зарубіжжям, третє – поява цілого ряду нових держав з колишніх республік бувшого Союзу – ближнього зарубіжжя.

Сферою валютних відносин є:

- міжнародна торгівля;
- науково-технічний обмін;
- обмін у галузі культури, освіти, охорони здоров'я;
- стосунки в галузі охорони навколишнього природного середовища;
- стосунки в галузі вирішення соціальних проблем;
- участь в міжнародних організаціях, фінансово-банківських структурах;
- туризм міжнародний тощо.

У валютних міжнародних відносинах слід бачити різницю між поняттями:

- грошовий ринок;
- ринок капіталів.

Грошовий ринок дозволяє суб'єктам фінансово-господарської діяльності отримувати за свої товари, послуги і внаслідок інших форм обміну покупні і грошові засоби за рахунок зовнішніх джерел. Одночасно дає можливість використовувати свої валютні ресурси для придбання товарів, необхідних для розвитку своєї сфери діяльності. Те ж саме можна віднести і до вирішення загальнодержавних проблем: наповнення бюджету, збільшення кредитних ресурсів тощо.

Ринок капіталів. Міжнародний ринок капіталів використовується для поповнення основного капіталу, фінансування і кредитування будівництва і здійснення різних видів реконструкцій. Цей ринок взаємообмінний.

Тобто зарубіжні фірми можуть вкладати свої інвестиції в економіку даної країни і навпаки.

Основні показники міжнародного кредиту: умови, форма, сума, термін, валюта, ставка. Традиційною формою таких кредитів є вексельна, відкритий рахунок, акредитивна, облігаційна позика. Новими формами стали відкриття ліній, про що вже говорилось вище.

Факторинг – повторимось (з англ. агент, посередник). Різновид торговельно-комісійної операції, яка поєднується з кредитуванням обігового капіталу клієнта.

Лізинг – довгострокова оренда машин, устаткування, транспортних споруд тощо.

Взагалі, міжнародний кредит – рух позичкового капіталу в сфері міжнародних економічних відносин. В даній країні створюються спеціальні структури планування, управління валютними операціями.

Валютний план – валютний баланс у валюті даної країни і в розрахунках інвалютних.

Поняття валютна каса відображає валютний резерв, котрий використовується в валютних розрахунках. В банках даної країни зберігається незначна частка валютних засобів. В основному зберігання валют доцільніше в іноземних банках, оскільки там залишки валюти збільшуються на прибуток (процент) у валюті іноземній.

Валютне регулювання – одна з форм регулювання міжнародних економічних відносин, ведення розрахунків, одержання і повернення позичок, також процентів – різниці між оплаченими і одержаними.

Валютні цінності. До валютних цінностей відносяться:

Іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів і монет; грошові знаки

іноземних держав, що підлягають обміну і не обмінені.

Цінні папери – платіжні документи: чеки, векселі, акредитиви й інші фондові цінності – акції, облігації і т. ін. в іноземній валюті.

Коштовні метали – золото, срібло, платина і метали платинової групи: паладій, іридій, родій, рутеній і осмій в будь-якому вигляді і стані, окрім ювелірних та інших побутових виробів з цих металів і лому таких виробів.

Коштовні камені – в сирому і обробленому вигляді; алмази, діаманти, рубіни, смарагд, сапфір, перли, окрім ювелірних та інших побутових виробів з цих каменів і лому таких виробів.

Валюта даної країни – білети національних банків, державні казначейські білети і монети, в т.ч. з коштовних металів, а також засоби на вкладах у банківських установах.

ЦІННІ ПАПЕРИ

Цінні папери – це грошові документи, які посвідчують право власності або позикові відносини володаря їх до суб'єктів (юридичних, фізичних), які випустили в обіг цінні папери. Тобто це свідоцтва про участь в капіталі акціонерного товариства або надання позики, разом з тим, це довгострокове зобов'язання емітентів виплачувати власникам цінних паперів доходи у вигляді дивідендів або процентів.

До цінних паперів відносяться акції, облігації, казначейські зобов'язання держави, ощадні сертифікати, векселі. Деякі характеристики цінних паперів.

Акції – цінні папери, що випускаються акціонерними товариствами, підприємствами і організаціями, комерційними банками, кооперативами, іншими підприємствами і організаціями різних форм власності. Вони називаються емітентами. Акції можуть бути двох

видів – іменні і на пред'явника і двох форм по отриманню доходів – привілейовані і непривілейовані.

Кожна акція має необхідні реквізити: фірмове найменування емітента, його місцезнаходження, порядковий номер, дату випуску, категорію, номінальну вартість, ім'я власника (для іменної), розмір статутного фонду, строки виплати дивідендів, необхідні ПІДПИСИ керівників організації, яка випустила їх в обіг.

Акції є посвідченням на право власності, правовий документ – гарантія на забезпечення всіма видами майна емітента в частині вартості акції.

Щорічний доход по акціях є дивіденди. Вони виплачуються акціонерам з прибутків. За привілейованими акціями дивідендів виплачують у наперед встановленому фінансовому проценті до вартості акції, решта – залежно від наслідків фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства.

Облігації – цінні папери, що посвідчують номінальну суму, запозичену емітентом. Облігація є юридичним, майновим підтвердженням зобов'язань на відшкодування суми в чітко встановлені терміни і сплатою фіксованого проценту (або іншими відшкодуваннями, які передбачаються угодами). По закінченню терміну позики власникові облігації відшкодовуються повна запозичена сума в грошовому виразі або виконуються інші зобов'язання, взяті на себе емітентом.

Облігації також випускаються іменні і на пред'явника. А терміни, на які вони випускаються, форми і розміри відшкодування (проценти, інші види) узгоджуються договірними угодами між позичкодавцями й емітентами.

Казначейські зобов'язання – вид державних цінних паперів, що розповсюджуються серед населення на добровільній основі. Вони є свідоцтвом внесення грошових

коштів і дають право на одержання фіксованого доходу впродовж строку володіння цими паперами. Довгострокові казначейські зобов'язання випускаються на різні терміни, найчастіше на пред'явника.

Вперше такі зобов'язання були випущені 1877 року в формі казначейських векселів на 3, 6, 12 місяців (в Англії на 91 день). Векселі купонів не мали, доход визначався різницею між номіналом, по якому вони погашались, і продажною ціною.

В наших умовах така форма цінних паперів може застосовуватись у довгостроковому державному кредиті на 5 - 25 років з виплатою доходу з наступного року після продажу цінних паперів, а після закінчення терміну їх дії казначейські білети повинні викуплятись.

Ощадні сертифікати - письмове свідоцтво кредитного органу про депонування грошових засобів, тобто документ, який засвідчує право вкладника на одержання депозиту і процентів, коли закінчиться строк дії. Вони випускаються як іменні, так і на пред'явника. Іменні сертифікати не можуть продаватись.

Ощадні сертифікати мають такі ж реквізити, як і акції. За ними встановлюється щорічний дохід у формі проценту. Якщо володар сертифікату звертається за поверненням суми, внесеної під сертифікат достроково, то йому виплачується дохід у формі проценту понижений. Це обумовлюється угодою при купівлі сертифікату.

Вексель - цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця заплатити володарю векселя чітко означену суму грошей до встановленого строку. Вексель, в якому строк платежу не вказано, підлягає сплаті по пред'явленню.

ВЕКСЕЛЬНИЙ ОБІГ

Вексель широко застосовується в обігу. Він є різновидом кредитних грошей. Застосовуються два види векселів: простий і переказний. Зобов'язання сплатити потрібну суму до встановленого строку називається простим векселем. Діє так званий переказний вексель (тратта). Він застосовується для виконання наказу володаря векселя (трасата), що адресується платникові (трасату) про сплату вказаної у векселі суми третій особі, тобто першому володареві векселя (ремотенту). Трасант в цій операції стає боржником по векселю тільки після того, як акцептує вексель, тобто дасть згоду на його оплату.

Батьківщиною вексельної системи стала Італія (XII-XIII ст.). Перший вексель пов'язаний з боржником розпискою. Спочатку боргові зобов'язання були довіреними, а потім переросли в юридичні зобов'язання. А перші вексельні закони йдуть від англійського закону про переказний вексель 1882 року.

У 1930 році була прийнята Женевська вексельна конвенція. Але у вексельній практиці різних країн є особливості і є загальні положення: форми векселів, способи зазначення строку платежів, значення і терміни протестів, позовної давнини тощо.

Простий вексель має такі реквізити: найменування "вексель"; обіцянка про сплату визначеної суми, строк платежу; місце, де повинен бути здійснений платіж; найменування того, кому чи за наказом кого повинен бути здійснений платіж; дата і місце складання векселя; підпис того, хто видає вексель.

Переказний же вексель, окрім зазначених реквізитів, повинен мати ще положення про сплату визначеної суми третій особі, про платника (трасанта і трасата).

Через векселі можна вести різноманітні кредитні

розрахунки. Вони регулюються спеціальними законами. Вексельний обіг пов'язаний з цілим рядом елементів вексельної термінології.

Вексельна мітка. Один з реквізитів переказного векселя: найменування “вексель” повинно бути виконано мовою, якою складено вексель.

Вексельне законодавство. Сукупність юридичних норм, які регулюють вексельні відносини.

Вексельні брокери. Посередники у вексельних операціях.

Вексельні операції банків. Операції, з допомогою яких банки розміщують ресурси, які є в їх розпорядженні. Банківські інвестиції, які вкладені в цінні папери.

Вексельний кредит – купівля банком або спеціалізованим кредитним органом векселів до закінчення терміну їх дії. Кредитний орган, що авансує володареві акції гроші, виконує цю операцію за плату (т.з. обліковий процент – дисконт). Це прискорює обіг капіталу.

НЕОБХІДНІСТЬ І РОЛЬ КРЕДИТУ

Кредит є формою тимчасової допомоги в грошовій або натуральній формі юридичній або фізичній особі на умовах повернення і виплати процентів. Той, хто надає позичку є позичкодавцем, а той, хто її позичає на термін, є позичальником. Грошовий обіг вимагає неперервності.

В грошовому обігу бувають розриви. В цій роботі розглядається лише грошовий банківський кредит. Нагадаймо те, що товарно-грошовий обіг функціонує в системі постійної зміни форм вартості.

На першій стадії гроші Г витрачаються на придбання товару Т, де товаром виступає Рс – робоча сила, Зв – засоби діяльності, без яких неможливо розпочати виробництво.

На другій стадії виробляється продукт, який має ціну. Продукт в ціні має надбавку, тобто додатковий продукт. Іншими словами, цей додатковий продукт є новою вартістю, доходом, $T + t$, відмінний від авансованого.

Товар $T + t$ реалізується, отримуються гроші $G + g$, тобто з доходом $- g$.

Розриви (часткова відсутність грошей або часткова відсутність грошей) мають місце на всіх стадіях обігу.

Безперервність грошового обігу пов'язана з формуванням та відтворенням виробничого потенціалу: на початку формування виробничих запасів $P_c + Z_v$, в процесі виробництва (В), на виробництво (стадія В), в період реалізації продукції, в процесі всіх розрахункових операцій.

У цих розривах бере участь кредит, позички на різні цілі. Основні чинники, які вимагають участі кредиту в системі товарно-грошових відносин:

- потреба в додаткових грошових засобах для формування основних виробничих потужностей, поверх власних накопичень;

- потреба в додаткових грошових засобах на формування обігових коштів, поверх сформованих власних обігових коштів;

- тимчасова (або сезонна) потреба в грошових засобах у зв'язку з великою тривалістю виробничого процесу, коли одержання грошей відсувається до майбутнього отримання надходжень від реалізації готового товару;

- коли потреба в грошах настає між періодами готовності продукції, її відвантаженням аж до оплати споживачем;

- коли в довготривалому виробництві виникає потреба в позичці для ритмічного функціонування

виробництва і своєчасної виплати заробітної плати тощо.

Як бачимо, кредит виступає та приймає участь в товарно-грошовому обігу, на усіх стадіях і всіх сферах фінансово-господарської діяльності: промисловості, сільському господарстві, будівництва, транспорту, торгівлі, а також у банківській (акціонерній, кооперативній), фінансовій, страховій, виступаючи в розривах (відсутності власних коштів) як позичка, тобто в системі фінансових та кредитних відносин.

Але при цьому слід враховувати, що кредит не повинен покривати нестачу всіх грошових засобів, яких не вистачає, а лише тих, які створюють необхідні умови для ефективного функціонування позички. Кредит має бути застосованим лише тоді, коли повністю використані внутрішні можливості:

- самофінансування - за рахунок власних доходів, фондів і резервів;

- бюджетних - пряме фінансування на відтворення, формування основних і обігових коштів;

- інших інвестиційних, акціонерних коштів.

Кредит функціонує ефективно у відрегульованій системі господарювання. Кредитні відносини виникають між:

- банками всіх форм власності і суб'єктами кредитування всіх форм власності;

- банками і населенням;

- банками і банками;

- банками і бюджетами, страховими органами;

- банками і спеціальними фондами тощо.

Виходячи з цього, кредит - економічна категорія і механізм забезпечення ефективної дії позичкового фонду (капіталу), з допомогою якого досягаються високі наслідки функціонування економіки.

Кредит - міцний механізм економічного управління

розвитку економіки кожного суб'єкта кредитування і держави в цілому.

Економічним центром організації кредитної діяльності є банки. Вони створюють позичковий фонд (капітал). Позичковий фонд створюється за рахунок:

- грошових засобів, резервів і цільових фондів господарюючих органів усіх форм власності;
- грошових засобів, резервів і цільових фондів громадських організацій, спілок;
- грошових засобів, резервів і цільових фондів бюджетів;
- грошових засобів населення.

Разом з цим створюються власні фонди банків, а також грошові знаки, що знаходяться в обігу.

Позичкові фонди використовуються на засадах повернення з оплатою за користування у вигляді банківського проценту. Останній визначається обсягом, характером, терміном і вимогами та видами кредиту.

В теперішній час в основному застосовується грошовий кредит. Лише в незначних частках застосовується інші форми кредиту.

ФУНКЦІЇ КРЕДИТУ

Кредит, як фінансовий та економічний механізм, виконує три функції.

Перша - перерозподільна. Вона впливає з механізму використання кредитних джерел для фінансування короткотермінових і довготермінових потреб із застосуванням кредитних форм. Завдячуючи кредитним формам, перерозподіляються тимчасово вільні грошові засоби (доходи, капітали), які знаходяться на рахунках (в розпорядженні) банків.

В цій функції акумульовані грошові засоби

створюють банківський позичковий капітал. Кредит сприяє:

- формуванню і оновленню виробничого потенціалу;
- прискоренню обігу грошових коштів;
- підвищенню ефективності господарської діяльності.

Друга - заміщення готівкових грошей. Кредит дозволяє застосовувати паперові гроші замість золотих. Тому емісія грошових знаків має кредитний характер. Тобто, функція проявляється в заміні дійсних грошей кредитними грошима. В цій функції кредит регулює емісію в залежності від товарообігу.

Третя - прискорення розвитку і накопичення багатства та капіталу, що впливає з першої функції. За рахунок тимчасово вільних коштів вкладників прискорюється розвиток суб'єктів за рахунок кредиту.

Роль кредиту. В умовах ефективного, цілеспрямованого і економічно обґрунтованого функціонування кредиту стає можливим успішно розвивати економіку, регулювати напрями, прискорювати рух фінансових ресурсів всіх суб'єктів господарювання в державі. Обсяг кредитних вкладень з кожним роком зростає, особливо вони прискорились з освоєнням ринкової економіки.

Необхідно бачити різновиди кредитної практики: застосування короткотермінових і довготермінових ферм кредиту.

Короткотерміновий кредит охоплює позички, терміни яких, як правило, не довгі. Вони визначаються договорами між банком та позичальником. Такий кредит обслуговує короткотермінові потреби позичальників коштів.

Довготерміновий кредит охоплює позички на великі

терміни. Такий кредит обслуговує, головним чином, процес розширеного відтворення виробництва (промислового, сільськогосподарського, будівельного, транспорту, зв'язку тощо), його переоснащення, застосування найновіших технологій, устаткування; форм здійснення управління, організації виробництва і праці, оновлення і здешевлення продукції (послуг).

КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

Кредитна політика – складова частина економічної, фінансової політики, які відображаються в системі форм і методів у галузі кредитування. Вони знаходять обґрунтування в концепції організації кредитних відносин і здійснення заходів по ефективному застосуванню кредиту в національній економіці.

Разом з тим, стосовно кредиту є ряд важливих понять, знання яких і практика застосування кредиту поліпшують його функціонування. Це кредитна дисципліна, кредитна лінія, кредитна блокада тощо.

Кредитна дисципліна – чітке виконання всіх правил і статей кредитного законодавства, виконання сторонами – кредитором і боржником – договірних умов.

Кредитна лінія – юридично оформлене зобов'язання банку (або іншої юридичної особи) перед суб'єктами кредитування надавати їм впродовж узгоджених періодів меж кредиту. Відкриття кредитної лінії свідчить про довготермінове тісне співробітництво сторін в кредитній справі.

Кредитна блокада – в міжнародних стосунках здійснення економічного, політичного і фінансового тиску на країну, яку з якихось мотивів намічено блокувати (блокада буває відкрита та прихована).

КОРОТКОТЕРМІНОВІ КРЕДИТИ

Короткотерміновий кредит – система надання позичок суб'єктам фінансово-господарської діяльності – позичальникам на поточні цілі, терміном, як говорилося вище, як правило, до 12 місяців. Такий кредит надається на умовах:

- строковості;
- повернення;
- забезпеченості;
- цільового призначення;
- платності.

З допомогою короткотермінового кредиту банки стимулюють ініціативу у збільшенні випуску нових високоефективних видів продукції, наданні різноманітних послуг населенню, виробництві і реалізації продукції на експорт, підвищенні технічного рівня виробництва, засобів доставки товарів до споживача. Зацікавленість банків відбивається на збільшенні їх прибутків, прискоренні обертання кредитних засобів.

Відносини між кредитором (сторона, яка надає позички: бюджет, банк, підприємство, організація) і позичальником будуються на основі кредитних угод. Вони можуть бути довготерміновими, якщо позичальник користується кредитом тривалий час, або постійно, і короткотерміновими, якщо позичальник користується кредитом лише раз, або тимчасово.

В кредитній угоді передбачаються:

- об'єкти кредитування;
- розмір кредиту по окремих термінах;
- умови одержання і погашення;
- економічні наслідки від одержаного кредиту;
- процентні ставка і умови їх зміни, якщо таке передбачається;

- умова застави (запорука третьої особи);
- розмір власних обігових коштів і виробничих витрат;
- інші умова, що виникають з кожної конкретної угоди.

Застосовуються також позичкові зобов'язання. Це документ, який надається кредиторіві позичальником. В ньому вказується сума кредиту і строк погашення. При невиконанні умов кредиту позичальник має необмежене право стягнення.

Об'єкт кредитування. Слід розрізняти об'єкти укрупнені і окремі індивідуальні.

До укрупнених об'єктів можна віднести:

- сукупність матеріальних запасів і виробничих витрат: промисловість, транспорт, зв'язок, будівництво, місцеве господарство різних форм власності;

- те саме – суб'єкти сільськогосподарського виробництва з урахуванням сукупного нормативу обігових коштів;

- сукупність товарів поточної реалізації сезонного і тимчасового накопичення – торгівля, збут, товаропостачання тощо.

До окремих індивідуальних об'єктів кредитування відносяться:

- товари і витрати по зовнішньоекономічних експортно-імпортних операціях;

- сировина, матеріали, інструмент і придбання іншого майна суб'єктів новостворюваних структур ринкової економіки;

- витрати на незавершене будівництво, науково-дослідні роботи;

- зобов'язання по натуральних позичках, витрати на формування основного поголів'я худоби;

- заставно-торгові операції тощо.

Окрім того, короткостроковий кредит в окремих випадках може надаватись суб'єктам кредитування і на триваліший термін. Це стосується випадків, пов'язаних з розробкою, підготовкою і освоєнням виробництва і виготовленням нових видів продукції (машин, устаткування) – на строк до 5 років і для проведення пусконаладжувальних робіт – до 3 років; витрат на завершення науково-дослідних робіт, формування основного стада – до 2 років.

Забезпечення позичок. Розмір і об'єкти забезпеченості обумовлюються угодою. Товарно-матеріальні цінності і витрати виробництва приймаються до кредитування в балансовій оцінці на день надання позички.

Довгострокова статистика показує, що загальна сума кредитів, які надавались господарським органам, розподіляється приблизно в таких розмірах:

- формування виробничих запасів	– 29–30 відсотків
- незавершене виробництво	20–22
- готова продукція	10–12
- товари	21–22
- інші цілі	14–20
Разом	100

Хоча ця структура змінюється повсякчасно в залежності від загальноекономічної ситуації з регіону, країні.

За формою використання короткотермінових позичок їх можна поділити: для оплати відвантаженої продукції, на тимчасові потреби під наднормативні лишки (від 30 до 90 днів).

Велику групу займають так звані розрахункові позички на відкриття акредитивів, особливих рахунків по вантажообігу, купівля лімітованих чекових книжок.

Застосовуються також позички під розрахункові

документи на відвантажені товари з метою ритмізації застосування обігових коштів. Видача такої позички здійснюється в момент здачі документів у банк на інкасо. Таку позичку вираховують по собівартості відвантаженої продукції (зі збільшенням на суму вартості тари і транспортних витрат). Строк позички визначають терміном – від дня здачі і повернення документів (документообіг). Різновидом такої позички може бути платіжний кредит, який регулюється умовами поставок.

Слід повторитись, що при всіх позичкових операціях, які здійснюються банком, існує постійно встановлювана оплата – процентна ставка.

Кредит вимагав чіткої системи планування в банках (розглядається в наступних параграфах); суб'єктах фінансової та господарської діяльності. Для обліку всіх суб'єктів кредиторкористувачів ведуться спеціальні рахунки “короткострокові позички банків” по видах позичок. А в банках на те відкриваються:

– спеціальні позичкові рахунки для обліку позичок, що видаються на покриття обігових матеріальних коштовностей в загальних сумах (сировина, матеріали, паливо, готова продукція), або одного з цих видів. Це необхідно для встановлення зв'язку позичкового рахунку з розрахунковим рахунком.

– прості позичкові рахунки. Не них обліковуються позички, які видаються на покриття наднормативних запасів, незавершеного виробництва і готової продукції.

Нині в кредитній практиці банки застосовують нові форми і методи надання короткотермінових позичок. Прикладом може служити застосування так званого факторингу – різновиду поєднання торгівельно-комісійної операції з кредитуванням обігових коштів, включаючи інкасування дебіторської заборгованості і гарантію від кредитного і валютного ризику.

ДОВГОТЕРМІНОВІ КРЕДИТИ

Довготермінові кредити виступають у формі позички для інвестування довгострокових витрат на 5 і більше років. В різних країнах термін надання довгострокових витрат, механізм погашення і вартість кредиту різна. Враховується фінансова стабільність, ступінь інфляції, вартість витратних елементів, складність і строковість проектів.

Суб'єктами довготермінового кредиту є юридичні позичальники і фізичні особи.

Об'єктами кредитування є:

– створення нових і відтворення діючих виробничих, будівельних, сільськогосподарських (постачальницьких, торгових, транспортних, інших) потужностей, основних фондів в усіх сферах народного господарства всіх форм власності;

– будівництво, придбання, капітальний ремонт житла, надвірних будівель, споруд, технічні, транспортні засоби, худоба, реманент.

Довготерміновий кредит стає найнеобхіднішим там, де терміни і витрати на створення виробничого (господарського) потенціалу є довготривалими і разом з тим довготривалими є цикли повернення кредите. Тому й найбільшу питому вагу займає кредитне інвестування довгострокових укладень.

Зміст довготермінових кредитних вкладень визначається основними напрямками. В складі кредиту позичка на виробничі і невиробничі потреби класифікуються в залежності від видів структур: технологічної, відтворювальної, галузевої.

Наприклад, технологічна структура показує питому вагу кредиту, направлену на:

– будівельно-монтажні роботи;

- придбання устаткування, інструменту, реманенту;
- інші капітальні витрати.

Відтворювальна структура кредитних інвестицій показує розподіл їх між інвестуванням нових напрямів розвитку і вкладеннями в розширення діючих об'єктів, їх реконструкцію і переозброєння.

Галузева ж структура розкриває напрямки розвитку з допомогою кредитних інвестицій тих чи інших галузей народного господарства. В цій структурі розкриваються і такі важливі напрями використання кредиту, як розвиток сучасних приватних підприємств, фермерських господарств, приватизаційних перетворень, розвиток соціально-економічної сфери.

Через механізм структурного регулювання кредитних інвестицій досягається цілеспрямований розвиток економічного потенціалу складових частин економіки держави.

Для вирішення питання про надання довготермінового кредиту за основу приймаються:

- склад джерел фінансування, в якому обсязі будуть залучені власні кошти (амортизаційний фонд, фонди розвитку, частина прибутків, виручка від реалізації майна, власні і акціонерні кошти);

- проектні узгодження і розрахунки (титульні списки для будівництва або виконання робіт господарським способом, кошторисно-фінансові розрахунки, схеми, креслення й інші документи, які обґрунтовують технічну можливість і враховують законодавчі акти й інші);

- економічні: доцільність і ефективність.

Якщо вирішується питання про будівництво, то початковим документом є титульний список. Згідно з ним розробляються всі техніко-економічні обґрунтування: обсяг, структура, терміни введення в експлуатацію

потужностей, основних фондів.

За показниками титульного списку робляться розрахунки обсягу фінансування – так званого кошторисного фінансового розрахунку. Ним визначається обсяг капітальних вкладень і він стає економічною основою визначення обсягу кредиту в цілому і по окремих частинах і періодах.

Значну роль відіграють роботи по розробці робочих креслень, специфікацій на устаткування, прилади, кабельну й іншу продукцію. Тобто всього того, що забезпечує ефективне використання позичкових коштів у суворо установлені угодами терміни.

Техніко–економічна частина охоплює:

- розрахунки потужностей, асортименту продукції, пускових комплексів;

- вибір майна (площі), якщо йдеться про будівництво;

- вибір джерел і способів постачання матеріалів, енергії, води, палива;

- встановлення системи зв'язку з іншими суб'єктами господарювання, кооперації, збуту, транспорту тощо;

- розрахунки потреби в робочій силі і джерел забезпечення фінансування, заробітної плати, та створення об'єктів соціально–побутового і культурно–освітнього призначення;

- розрахунки застосування новітніх техніки і технологій, автоматизованих елементів, рівня використання (вивільнення) тяжкої і малопродуктивної праці;

- розрахунки умов праці (санітарія, гігієна, охорона праці, навколишнє середовище);

- угоди і узгоджені з постачальниками заявки на постачання необхідного для своєчасного пуску об'єктів в експлуатацію матеріалів, устаткування, сировини, енергії;

- розрахунки ефективності і окупності кредитних прямих фінансових та кредитних вкладень.

До останнього. Нині існує багато методик розрахунків ефективності і окупності фінансових та кредитних вкладень. Але найважливішими повинні бути:

1. Розрахунок економічного ефекту від нових капітальних вкладень:

$$E_{\text{кв}} = [[(C_{1+i} - C_i) - (C_{1+i} - C_i)] \times Q_{i+1}] - E_n \Delta k,$$

де $E_{\text{кв}}$ - ефективність капітальних вкладень;

$C_{1+i} - C_i$ - ціна одиниці продукції, яка буде виготовлятися на даному підприємстві до і після здійснення вкладень;

$C_{1+i} - C_i$ - собівартість одиниці продукції, яка буде виготовлятися на даному підприємстві до і після здійснення вкладень;

E_n - коефіцієнт окупності;

Δk - додаткові капітальні вкладення.

2. Фактичний термін окупності капітальних вкладень:

$$T_{\text{ок}} = [k_{i+1} - k_i] / [(C_{1+i} - C_i) \times Q_{i+1}] = \Delta k / E_{\text{кв}}.$$

3. Концентрація капітальних вкладень.

Припустимо, що потрібно профінансувати 5 підприємств на суму 100 млн. дол.

Є два варіанти:

- будівництво ведеться одночасно;

- будівництво ведеться щорічно по одному підприємству.

Розрахунки показують, що найбільш доцільним, з точки зору віддачі та погашення кредиту, є одночасне фінансування і будівництво, так як всі підприємства (з терміном будівництва їх 2 роки), з 3-го року мають можливість повертати кредит.

ПЛАНУВАННЯ КРЕДИТУ

Управління процесом кредитування здійснюється з допомогою механізму кредитного планування: розробкою і застосуванням системи планових балансів. До таких балансів належать:

- зведений кредитний плановий баланс всіх банків;
- кредитні планові баланси окремих банків.

Кредитні планові баланси розробляються по таких розділах:

- зведений плановий баланс усіх форм кредиту;
- планові баланси короткотермінового кредитування;
- планові баланси довготермінового кредитування.

Кредитне планування передбачає:

- операції по наданню кредиту;
- операції по використанню кредиту по напрямках кредитування;
- операції по погашенню кредитів;
- операції по фінансуванню капітальних вкладень по всіх джерелах з урахуванням частки кредитної участі.

Кожен з банків розробляє такі плани, виходячи зі своєї спеціалізації і суб'єктів кредитування.

Вважається, що планові баланси короткострокового кредитування є основними в системі всіх кредитних балансів: а) значна сума коштів; б) значний обсяг операції; в) швидкий повсякденний обіг; г) участь у формуванні власних обігових коштів господарських і участь у бюджетному фінансуванні.

Велике місце займають і довготермінові кредити, особливо у відтворенні основних виробничих фондів, технічного переозброєння і відновлення виробництва.

Складання кредитного плану. Кредитний план зведений і по банках розробляється за окремими статтями

активу й пасиву.

В активі віддзеркалюється напрямок ресурсів, у пасиві – сума ресурсів, за рахунок буде здійснюватись кредитування. Основою є заявки і планові розрахунки розвитку національної економіки і окремих її галузей.

По суті своїй кредитні плани показують, скільки позикових засобів (на основі видачі позичок) буде вкладено за той чи інший період в розвиток національної економіки і її галузі. Банківський кредитний план – це практично та заборгованість суб'єктів кредитування на цілком конкретну дату (кінець кварталу, півроку, року).

Особливо слід підкреслити, що кредитний план віддзеркалює не обіг кредиту за період, а лишок його на кінець періоду.

Таким чином, план короткотермінового кредитування має з одного боку ресурси банку, які банк може використати для кредитування; з іншого – напрями кредитування.

Вище вже зазначалось, що до ресурсів відносяться: частина власних коштів байку, які створюються внаслідок фінансової діяльності (питома вага невелика); загальні кошти, тобто тимчасово вільні кошти вкладників (значна питома вага). залучені вільні бюджетні кошти, що є на рахунках бюджетів і бюджетних органів, готівкова маса грошей, що знаходиться в обігу.

Напрями використання короткострокового кредиту.

– на позички під товарно-матеріальні цінності, сезонні витрати, витрати на впровадження новітніх технологій, на виробництво нових товарів під розрахункові документи, розрахункові кредити;

– на тимчасові потреби, виплату заробітної плати.

– на поповнення обігових коштів.

– інші.

– резерв.

Кредитний план довготермінового кредиту має в джерелах кредитування:

1. Частина власних коштів банку.
2. Залучені кошти.
3. Кошти інвесторів (держави).
4. Позичені кошти з бюджетів.
5. Інші.

Напрями використання довготермінового кредиту:

1. На довготермінове фінансування об'єктів.
2. На повернення позичок бюджету.
3. Інші.

Кредитні баланси одночасно виконують функції:

- а) регулювання розвитку галузей;
- б) сприяння розвитку галузей;
- в) контроль з боку банків;
- г) досягнення високої економічної ефективності.

БАНКИ УКРАЇНИ

В Україні, після проголошення незалежності, було успадковано уламок загальнодержавної системи кредитної системи радянських часів. Тому 1991–1993 роки були періодом становлення і формування українських банківських структур.

Як говорилося вище, банки виникли як спеціальні інституції для зберігання цінностей, акумуляції грошей, виконання посередницьких функцій в розрахунках, кредитних та інших операцій. В розвинутих економічних системах банки стали особливими економічними структурами з такими головними функціями:

- акумуляція і зберігання грошових засобів суб'єктів фінансової, фінансово-господарської діяльності, створення позичкового капіталу;
- здійснення посередницької діяльності – грошових

розрахунків між суб'єктами фінансової, фінансово-господарської діяльності;

– надання кредиту. Кредитна участь у фінансово-економічному обігу грошей суб'єктів фінансової, фінансово-господарської діяльності;

– емісії платіжних засобів і цінних паперів тощо.

Виконуючи ці функції, банки стали ефективним механізмом розвитку всіх сфер діяльності і накопичення національного багатства країни.

Створення і функціонування банків пов'язано з двома обумовленими процесами, такими як спеціалізація виробничо-господарської і соціально-економічної діяльності, що привело до спеціалізації банків, та концентрація виробничо-господарської і соціально-економічної діяльності, що привело і до концентрації фінансового капіталу.

Систему банків можна представити наступним, чином. Створюються і функціонують:

– центральні емісійні банки;

– комерційні (депозитні) банки;

– інвестиційні банки;

– ощадні банки;

– спеціальні банки (іпотечні, зовнішньоторгівельні, зовнішньоекономічні) тощо.

В Україні діє дворівнева банківська структура: Національний банк та комерційні, інвестиційні банки, ощадний банк, спеціальні банки. Тобто, до інших належать: Приватбанк, банк "Аваль", Промінвестбанк, Укрсоцбанк, Укрсиббанк, Укрексімбанк, Ощадний банк тощо.

У побудові банків найбільш відчутна тенденція універсалізації. Тобто, банки беруть на себе все ширші функції. Наприклад, різні форми, внутрішні, зовнішні розрахунки, надання різних форм кредиту; проведення

довірчих операцій за дорученнями, валютних операцій і валютного контролю за дорученням держави тощо.

В концентрації банківської справи стають найбільш концентрованими функції банків. Тобто функції, які передаються від суб'єктів фінансово-господарської діяльності до банків. Наприклад, фінансування і кредитування довготермінових вкладень, повна участь кредитних форм в обігу власних коштів. Тобто коли повністю, або майже повністю зливаються інтереси суб'єктів фінансово-господарської діяльності з інтересами банків.

За формами власності банки поділяються на: державні; змішані (з участю держави); міждержавні (Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Європейський інвестиційний банк); неакціонерні (приватні, або змішані): акціонерні; кооперативні; муніципальні і комунальні (власність місцевих органів влади).

Всі банки, окрім державних, комерційні. Їхні операції поділяються на пасивні та активні.

Пасивними називаються операції, з допомогою яких банки утворюють позичкові ресурси грошових засобів (прийом депозитів-вкладів, їх зберігання).

Активними називаються операції, що пов'язані з наданням грошових позичок позичальникам.

Власний (акціонерний, резервний) капітал банків утворюється: а) з первісного акціонерного і б) накопиченого прибутку (міжнародна практика утворення власного капіталу показує, що він становить 3-8 відсотків ресурсів банків).

Економічна роль банків постійно зростає. Розвинуті економічні системи країн передбачають наявність розгалужених кредитних систем. Банки сприяють розвитку продуктивних сил, розширенню виробництва,

підвищенню ефективності функціонування економічних систем країн.

У банківській практиці застосовується так звана банківська таємниця. Вона є захисником стану розрахункових рахунків. Таємниця заощаджень охороняється законом.

Кожен банк має свій відокремлений баланс, котрий періодично публікується для інформування своїх акціонерів і вкладників про результати своєї фінансової діяльності. Баланс складається за схемою. Нижче наводиться така схема (схема 11).

Для аналізу діяльності банків застосовуються різні показники їх роботи.

Показник універсальної рентабельності може бути розрахованим по формулі:

$$K_{ур} = ПБ : Фст$$

$K_{ур}$ – коефіцієнт універсальної рентабельності,

ПБ – балансовий прибуток, в грошових одиницях;

Фст – статутний фонд, оплачений в грошових одиницях.

Коефіцієнт ($K_{ур}$) є універсальним показником рентабельності. Він показує залежність росту прибутку від активності власного капіталу.

Кожен банк в довгостроковому плані повинен приносити необхідний прибуток. Він повинен не лише покривати свої видатки, але й його акціонери мають отримувати достатні кошти по своїх заощадженнях. Виходячи з цього, потрібно приділяти належну увагу методам, передбачуваним до ризиків. Вони постійно можуть виникати в процесі банківської фінансової діяльності. Тому особлива увага постійно присутня при вирішенні проблем дохідності банку.

Основні статті по активах та пасивах

Актив	
1.	Каса
2.	Кошти на резервному рахунку в Національному банку
3.	Рахунки банку в банках-кореспондентах
4.	Дебітори банку
5.	Кредити, видані банком: -короткотермінові -довготермінові
6.	Цінні папери, паї та акції, придбані банком
7.	Будівлі, споруди та інші основні засоби
8.	Інші активи
Баланс	
Пасив	
1.	Статутний фонд
2.	Резервний фонд
3.	Інші фонди
4.	Розрахункові і поточні рахунки клієнтів
5.	Рахунки банків-кореспондентів
6.	Термінові вклади і депозити клієнтів
7.	Вклади громадян
8.	Кредити, одержані в інших банках
9.	Кредитори та інші зобов'язання банку
10.	Інші пасиви з них кошти в міжбанківських розрахунках
11.	Прибуток

Баланс

Показник дохідності загальний:

$$K_{\text{дох}} = \text{Пб} : \text{Б}$$

Пб – балансовий прибуток,

Б – сума балансу в грошових одиницях.

Цей коефіцієнт є показником, що характеризує спроможність активів банку працювати з найбільшою ефективністю.

Коефіцієнт надійності банку

$$K_{\text{над}} = \text{Фст} : \text{Б}$$

Цей коефіцієнт дає уявлення про надійність банку, його спроможність управляти ризиком в банківських операціях (його в банківській літературі називають коефіцієнтом Кука).

Ліквідність – здібність банку повністю та своєчасно виконувати всі зобов'язання по розрахунках. Так як кредитний орган в значній мірі залежить від довіри своїх клієнтів, він має постійно дбати про свою платіжну спроможність. Згідно з “золотим банківським правилом” короткотермінові вкладення клієнтів видаються тільки на короткий термін, а довготермінові на довгий термін. Якщо послідовно дотримуватись цього правила, то перед банком не буде поставати проблема ліквідності.

Надійність. Висока ступінь надійності дозволяє зводити до мінімуму можливі збитки. Це відноситься як до внутрішньої, так і зовнішньої надійності.

Ці показники, безумовно, не дають повної картини міцності і ефективності роботи банку, але в цілому для порівняння роботи різних банків вони цілком можуть застосовуватись.

ОКРЕМІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

Основа – це кредит. Кредит виник на певному етапі розвитку людського суспільства, спочатку як явище випадкове, зумовлене особливими взаємовідносинами між товаровиробниками: коли продавцю потрібно було продавати товар, а в покупця не було грошей, щоб його купити (тому що він ще не виготовив свій товар або виготовив, але не продав його), виникала потреба у передачі продавцем покупцеві товару з відстрочкою платежу, в кредит. У цьому і полягає найбільш загальна причина необхідності в кредиті.

Кредит, безперечно, необхідний уже

функціонуючому товаровиробникові. Однак ще більшою мірою він потрібний тому, хто тільки прагне організувати виробництво, але не має для цього власних коштів. Для одержання кредиту потрібно, щоб той, хто його надає, довіряв тому, хто хоче ним скористатися. Звідси і термін “кредит”, що походить від латинського *credo*, що означає “вірю”. Коли ж однієї довіри недостатньо, оскільки існує великий ризик щодо своєчасного та повного повернення кредиту, необхідні певні гарантії того, хто має відповідні кошти, або страхової компанії.

З розвитком товарного виробництва, особливо коли воно набуває загального характеру, кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання. Пояснюється це тим, що внаслідок спеціалізації виробників на виготовленні певних товарів і спричиненого нею кооперування суспільне виробництво перетворюється у величезний замкнений ланцюг тісно пов'язаних між собою ланок. Найменше порушення в будь-якій з цих ланок може зупинити нормальний обмін товарами між окремими виробниками. Саме в цьому полягає абстрактно-теоретична можливість кризи збуту товарів у суспільстві, котра стає реальною, якщо подібні порушення набувають масового характеру. Кредит допомагає уникнути кризових явищ, безперервно здійснювати виробництво товарів та обмін ними.

Кредит виступає опорою сучасної економіки, невід'ємним елементом економічного розвитку. Його використовують як великі підприємства та об'єднання, так і малі виробничі, сільськогосподарські та торгові структури, як держава, уряд, так і окремі фізичні особи.

Банківський кредит – це двосторонній рух грошових коштів, які надаються банком у позику за певну плату на засадах забезпеченості, поверненості, строковості. Він відображає економічні відносини між кредиторами

(банками) та суб'єктами кредитування (позичальниками), ними можуть бути як юридичні, так і фізичні особи.

Банківський кредит пов'язан з акумулюванням тимчасово вільних грошових коштів, їх перерозподілом на умовах поверненості, а також з емісією грошових знаків в обігу через систему кредитування. Умова поверненості грошових коштів дає можливість перерозподіляти грошові кошти неодноразово.

Банківський кредит – основна форма кредиту. Ступінь і спрямованість його впливу на економічні процеси залежать від використання певних методів кредитування, які застосовуються до конкретних економічних умов.

Банківський кредит надається, головним чином, комерційними банками для вирішення наступних задач:

- збільшення основного і обігового капіталу господарюючих суб'єктів;
- накопичення сезонних (тимчасових) запасів товарно-матеріальних цінностей, незавершеного виробництва, виробничої продукції і товарів;
- задоволення споживчих потреб населення;
- викупу державного майна;
- для інших цілей за умов невідповідності надходжень і видатків у процесі кругообігу власного капіталу.

Комерційний кредит відображає кредитний договір між двома господарюючими суб'єктами – продавцем (кредитором) та покупцем (позичальником). Комерційний кредит надається постачальником покупцеві. Потреба у ньому виникає тоді, коли підприємство-товаровиробник прагне реалізувати вироблений товар, але у покупця немає грошей для його придбання. У таких випадках товар може бути добровільно переданий постачальником покупцеві в кредит. Ця передача може оформлятися

векселем (борговим зобов'язанням). Під вексель постачальник (векселедержатель) отримує в банку кредит; при цьому міжгосподарський кредит трансформується у банківський. Комерційний кредит може мати місце не тільки між постачальником та покупцем. У деяких господарських ситуаціях одне підприємство може надати кредит іншому, коли воно має певний інтерес щодо діяльності свого партнера. Прикладом може бути кредит під організацію виробництва необхідної кредиторю продукції або у вигляді авансу (задатку) в рахунок вартості замовленої для виробництва продукції. Нині в Україні з переходом до ринкової економіки він дедалі більше поширюється, що є реакцією на дорожнечу банківського кредиту.

Строк комерційного кредиту залежить від виду товару, вартості угоди, фінансових можливостей покупця та постачальника, вартості кредиту, наявності довготермінових угод між постачальниками та покупцями, якості товару, пропонуемого різними постачальниками. Але незалежно від того, що продається на умовах відстрочки платежу – товари, або предмети праці – комерційний кредит має короткостроковий характер.

Комерційний кредит тісно взаємопов'язаний з банківським кредитом. Пряме банківське кредитування постачальника розширює його можливість для надання комерційного кредиту та, навпаки, банківські позики, які надаються покупцю, скорочують їх потреби у комерційному кредиті. При комерційному кредиті кредитування можна здійснюватися у двох варіантах: облік (покупки) векселів та видача позик під заставу векселів. Обіг векселів зменшує кількість необхідних для обігу грошових коштів та потребу у прямих банківських кредитах. Один вексель може обслуговувати одразу

декілька торгових угод, до того часу коли він буде пред'явлений к обліку, а у багатьох випадках може не пред'являтися взагалі.

Комерційний кредит має такі недоліки: обмеженість у часі, розмірах; іноді вимушений з боку постачальника характер відстрочки платежу у зв'язку з фінансовим становищем покупця, ризик для постачальника, великий вплив з боку банківської сфери при обліку векселів.

Споживчий кредит - це кредит, який дає:

- можливість отримати ті речі, яких без використання кредиту потрібно було б довго чекати, або ж які були б недоступні для отримання;

- гнучкість: робити придбання товарів в зручний час, навіть тоді, коли споживач не має в своєму розпорядженні необхідної суми готівки;

- безпеку: коли людина купує або мандрує, кредитні картки є більш зручним і надійним засобом платежу в порівнянні з готівковими розрахунками;

- допомогу: споживчий кредит дозволяє оплачувати непередбачені термінові витрати (ремонт автомобіля після аварії тощо).

Але споживчий кредит має і свої недоліки, які слід враховувати:

- іноді кредитні рахунки створюють оману багатства і це призводить до надмірних витрат і згодом, по мірі накопичення боргів, часто виникають труднощі щодо щомісячних платежів.

- як правило, покупки в кредит обходяться дорожче, ніж при оплаті готівкою. Це відбувається тому, що при купівлі товару в кредит ціна на товар часто трохи вища, ніж при оплаті готівкою, а також до неї слід додати процент за користування кредитом.

Споживчий кредит активно регулюється з боку держави. Регулювання здійснюється як на рівні надання

кредиту, так і на рівні його використання і виражається або в заохочуванні кредитування кінцевого споживача через процентну ставку, термін кредиту, первісна участь власними коштами в кредитній операції, або ж в більш жорсткому режимі кредитування.

ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ

Для вирішення загальнодержавних проблем одним із значних джерел забезпечення функціонування державних фінансів є державний кредит. Таку функцію забезпечує ощадний банк, який мобілізує й акумулює тимчасово вільні кошти населення і громадських організацій.

Державний кредит становить друге за значенням джерело фінансування державних витрат. Найбільш широко державні кредити розповсюджені в економічно розвинених країнах. Так вони становлять собою найбільш цивілізовану форму покриття бюджетного дефіциту.

Державний кредит – сукупність грошових відносин, котрі втикають між: державою, з одного боку, та фізичними й юридичними особами, з іншого боку, з приводу, по-перше, вилучення тимчасово вільних коштів та використання їх на фінансування державних витрат, по-друге, надання фінансової допомоги підприємствам та організаціям на умовах строковості, платності та повернення.

У тому випадку, коли держава виступає безпосередньо кредитором, йдеться про активний функціональний прояв суті державного кредиту. Основою тут виступають скарбничі позики (бюджетні кредити).

Коли держава позичає кошти, йдеться про пасивну форму прояву суті державного кредиту – про державні позики.

Державна позика – економічні відносини у грошовій

формі, за яких держава позичає у фізичних та юридичних осіб певні суми на певний строк за визначену платню.

Усю сукупність державних кредитів можна розділити на дві великі нерівні частини: внутрішню та зовнішню.

Сукупність державних позик можна класифікувати за різними ознаками, що відбивають різноманітність взаємовідносин між державою та юридичними і фізичними особами.

1. Персоніфікація інвесторів (вкладників). Усі позики поділяють на:

а) реалізовані серед населення;

б) реалізовані серед юридичних осіб, наприклад, скарбничі векселі;

в) універсальні – продають як населенню, так і юридичним особам.

2. Персоніфікація емітента. Емітентами по позиках можуть виступати як уряд, так і місцеві органи управління (місцеві позики). На відміну від національних, загальнодержавних, місцеві позики мають чітку адресну спрямованість та випускають їх для вирішення конкретних програм.

3. Строковість. Усі позики мають конкретний термін погашення і з цієї точки зору поділяються на короткострокові (із погашенням протягом року з моменту емісії) та довгострокові (із погашенням триваліше року).

4. Прибутковість. Державні позики відрізняють за формою сплати прибутку. Розрізняють процентні, вигрешні та безпроцентні позики. Процентну позику розуміють як таку, прибуток від якої визначають у певному проценті на номінал кожного цінного папера, сплачують щорічно у вигляді купона (за купонним листком) або разово при погашенні, без щорічних виплат.

У разі вигрешної позиції кредитор одержує

прибуток у вигляді премій при погашенні боргового зобов'язання.

Залучення частини коштів населення у державні позики відбувається через купівлю особливих цінних паперів (наприклад, скарбничих сертифікатів) або ринкових цінних паперів (облігацій, скарбничих зобов'язань, оформлення безоблігаційних позик). Цим може займатись Ощадбанк України, скуповуючи боргові зобов'язання держави.

Залучення коштів загальнодержавного позичкового фонду, як форма державного кредиту, вирізняється тим, що державні кредитні установи безпосередньо передають частину кредитних ресурсів на витрату уряду. Ця форма державного кредиту функціонує у тоталітарному режимі. Вона сприяє розвитку інфляційних процесів, що є особливо небезпечно. Повна нормалізація відносин між державою та кредитною системою вимагає, щоб покриття бюджетного дефіциту не йшло шляхом кредитної емісії, а лише через оформлення зобов'язань уряду перед Національним банком України.

Скарбничі позички, як форма державного кредиту, виражають відносин з надання допомоги підприємствам, організаціям на умовах строковості, платності та повернення. Зараз ці відносини у нашій країні не використовують, проте з розвитком приватної власності вони стануть актуальними. Держава не відповідає за наслідки діяльності недержавних підприємств, проте може надати допомогу тим господарствам, у розвитку яких зацікавлене суспільство.

Скарбничі позички відрізняються від банківського кредитування. Вони надаються на пільгових умовах, звичайно не мають комерційної мети, стають засобом підтримки життєво важливих економічних структур.

Безпосередньо забезпечення функціонування

державних фінансів виконується через наступні форми залучення коштів населення і громадських організацій.

Перше - це розміщення державних позик (добровільних за природою, але інколи обов'язкових) і операції по позиках:

- залучення коштів шляхом продажу-купівлі облігацій позик;

- розміщення (продаж-купівля) цінних паперів і операцій.

Друге - залучення вільних коштів у формі заощаджень (населення і громадських організацій).

Застосування в розрахунках потреби в грошових засобах акредитивної форми замість готівкових грошей.

Касове обслуговування населення і громадських організацій у платежах.

Третє - використання позичкового фонду для кредитування потреб населення

Найбільший обсяг робіт припадає на ощадні операції, операції з вкладами і вкладниками.

Внесок - форма передачі власних грошових засобів на зберігання і виконання по них доручень вкладника.

Вкладник - фізична (юридична) особа, яка зберігає свої гроші в ощадному банку. Вкладник є володарем кожного відкритого на його ім'я рахунку.

Вкладниками можуть бути згідно з законом як громадяни України, так й інших країн.

Ощадні банки застосовують різні види вкладів з різними умовами зберігання, видання, нарахування доходу по вкладах у формі процентів.

Ось деякі види внесків:

- до вимоги;
- строкові;
- умовні;
- виграшні;

- на поточні рахунки;
- молодіжні, молодіжні преміальні, преміальні;
- чекові книжки;
- цільові на придбання;
- нагромаджувальні вклади;
- сертифікати, цінні папери.

Вони передбачають взаємну вигоду, банкові і вкладникові; окремі зручності; різні умови зберігання і різний дохід. Вибір форми, умов і таке інше внеску – за вкладником. При вивченні окремих форм вимог, умов по внесках треба керуватись законодавчими актами.

Кредитні операції з населенням. Види і розміри кредиту часто змінюються, тому сказане вище стосується і кредиту. Основні напрями кредитної участі в фінансово-господарських витратах населення:

- індивідуальне житлове будівництво;
- будівництво надвірних будов для утримання худоби, птиці;
- витрати на газифікацію;
- придбання засобів механізації для фермерських та індивідуальних господарств;
- обзаведення крупною рогатою худобою;
- будівництво і благоустрій садово-городніх ділянок;
- кредитна допомога молоді при закінченні навчальних закладів для обзаведення особистим господарством.

Право на одержання кредиту мають всі, хто працює, має доходи у вигляді заробітної плати, пенсії; стипендії, для забезпечення кредиту. Одержання кредиту оформляється документально. Але для всіх форм і видів кредиту передбачається єдиний підхід: розмір кредиту в грошових одиницях, термін користування кредитом, строки погашення, перший рік початку погашення,

розмір щорічного погашення. плата за кредит (процент), відповідальність (забезпечення повернення, санкції тощо).

РОЗРАХУНКИ

Ринкова економічна система будується повністю на системі взаємних зобов'язань і розрахунків. Як було показано вище, грошовий обіг здійснюється двома взаємопов'язаними шляхами: а) використанням грошової готівкової маси, тобто грошових знаків; б) використанням системи безготівкових розрахунків, тобто без застосування грошових знаків. В усьому грошовому обігу розрахунки ведуться в одних і тих же грошових одиницях, в тому числі і при застосуванні векселів, чеків і боргових вимог зобов'язань. Домінуюче місце в розрахунках займає безготівкова система. Якщо прийняти весь грошово-розрахунковий обіг за одиницю, то на безготівкову систему припадає більш 92-94 відсотків.

Що є безготівковим обігом? Безготівковий обіг є в його загальному вигляді формою грошового обігу, при якій платіж здійснюється за допомогою кредитних операцій, заліку і обігу боргових зобов'язань. Грошові знаки в безготівковому обігу замінюються т. з. системою перерахувань по рахунках в кредитних органах або заліком взаємних вимог-зобов'язань.

Функцією розрахунків є лише засіб платежу, а весь обіг в системі розрахунків є формою платіжного обігу.

Основними принципами розрахунків є: оперативність і повнота.

Основою безготівкового обігу є:

- створення обґрунтованого обсягу функціонування готівки, готівкової частини розрахунків з метою зміцнення, конвертованості і твердості валюти, яка функціонує в державі;

- зберігання коштів на рахунках у банках всіх суб'єктів фінансово-господарської діяльності і населення та посередництво банків (стовідсоткове) у безготівкових розрахунках;

- зростання кількості та вартості матеріальних, господарських, фінансових, кредитних, валютних, цільових, фондів, страхових, платіжних розрахунків;

- розширення інвестиційної діяльності, сфер руху капіталів, результатів праці, фондів трудових ресурсів;

- розширення банківської сфери, взаємин між ними і суб'єктами фінансування і кредитування

- розширення сфери платежів, податків, бюджетної взаємодії між бюджетними органами і сферами формування доходів і здійснення видатків;

- розширення сфери транспорту, торгівлі, побуту, культурно-освітніх установ, фінансування науки, освіти, охорони здоров'я, функціонування благодійних фондів і т. ін.

З метою створення і здійснення ефективної безготівково-розрахункової системи розробляються і застосовуються ряд підсистем:

- спеціальних позичкових і розрахункових рахунків, на яких відображається надходження, кредитна участь і зняття (перерахування) коштів, в даному разі той, хто платить, зветься платником, а той, хто отримує платіж – одержувачем;

- дії в розрахунковому обігу позичково-кредитних засобів, що забезпечують оперативність і повноту надходжень платежів їх одержувачами;

- застосування документів інформації про платежі: необхідні дані про платника, одержувача, виду платежу, кількісної і якісної оцінки об'єкта, вартості, яка передається одержувачеві платежу;

- розрахунків;

- технічних засобів одержання, обробки передачі банку одержувача платіжної інформації;
- санкцій дотримання договірних угод і банківських вимог;
- законодавчих матеріалів.

ФОРМИ РОЗРАХУНКІВ

Для розрахунків в умовах функціонування грошей застосовується декілька форм:

- акцептна (інкасо платіжних вимог);
- розрахунки з допомогою платіжних доручень;
- розрахунки з допомогою чеків і акредитивів;
- розрахунки за системою заліку взаємних вимог.
- розрахунки з допомогою банківських карток.

Акцепт – це згода покупця на оплату розрахункового документа, може застосовуватись за будь-якої форми розрахунків. Платіж виконується за місцем знаходження покупця (договірні платежі).

Безакцентна форма оплати застосовується в умовах відсутності у покупця права на відмову від платежу (обов'язкові платежі).

Статистика обсягів розрахунків показує, що акцептна форма в минулі роки становила понад 70, розрахунки платіжними дорученнями – десь 25, а застосування чеків і акредитивів приблизно 5 відсотків.

Деякі особливості окремих форм безготівкових розрахунків.

Розрахунки за платіжними вимогами. Ця форма передбачає оплату за розрахунковим документом – платіжною вимогою постачальника на оплату. Банк постачальника пересилає вимогу банкові платника за місцем його знаходження з акцептом або без акцепту.

Акредитивна форма розрахунків застосовується як

доручення банку-покупця на оплату. Оплата здійснюється за місцем банку постачальника. Акредитив може оформлятися за рахунок власних або за рахунок коштів кредиту. Співставляючи види оплати, можна побачити що при акцептній формі оплата настає після отримання товару, а при акредитивній оплата йде завжди попереду. Цим прискорюються розрахунки. Акредитивна форма будується на повній довірі до постачальника.

Платіжні доручення. Ця форма застосовується в умовах, коли термін поставок короткий. Платіжне доручення – це розрахунковий документ, переказ грошей на оплату.

Чеки. Форма розрахунків застосовується як доручення власника рахунку в банку про перерахування з його рахунку на рахунок отримувача.

Чекова форма – оперативна форма розрахунків. Розрахунковий чек вручається постачальникові негайно після отримання товару і рахунку на цей товар. Постачальник передає чек банкові, який його обслуговує. Оплата проводиться тут же за рахунок кредиту, кредит погашається з надходженням коштів з банку платника.

Розрахунки, побудовані на заліках взаємних вимог. Ця форма передбачає взаєморозрахунки в одному банку при наявності взаємних вимог між двома, або групою партнерів. Розрахунки можуть бути разовими, або постійними. Вони виконуються шляхом списання сум у одних і їх зарахування на рахунки інших учасників-партнерів.

Останнім часом триває пошук посилення ефективності функціонування розрахункової системи.

Як приклад можна навести те, що Кабінет міністрів і Національний банк України припинили (січень 1993 року) застосування розрахунків платіжними вимогами і акцептної форми. Пояснюючи це пристосуванням

механізму розрахунків до умов, в яких нині фактично функціонує грошова система. Тобто спрямовуючи розрахунки на забезпечення ефективної реалізації грошово-кредитної політики.

Посилюється застосування в розрахунках таких форм, як платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, чеки, акредитиви, векселі. На відміну від характеристик окремих видів розрахунків, які дані вище, вексельна форма передбачає попереднє перерахування або бронювання коштів. Ця система більш категорична в напрямі забезпечення своєчасної оплати, але вона не є бездоганною:

- по-перше, у платника на деякий час вилучаються обігові кошти, часто-густо нестача покривається кредитом банку, за який треба платити високий процент, і крім того це призводить до чергового вливання грошової маси в обіг;

- по-друге, відповідальність за оплату повністю покладається на платника і знімається контроль банку, перекидаючи це введенням штрафних санкцій на користь банків;

- по-третє, це призвело до введення адміністративним шляхом нормативів (у днях) проходження платіжних документів;

- по-четверте, недостатньо обґрунтовані міжнародні розрахунки у валюті.

Разом з тим посилились операції, які практично зв'язують нормальні розрахунки:

Це застосування бартеру (від англ. – barter – обмінювати), тобто товарообмінних операцій, натуральних угод без платежу грошима. Такі операції застосовуються в умовах падіння значення грошей в надзвичайних економічних умовах.

Застосовується також кліринг – тобто системи заліку

взаємних вимог, часто–густо в двохсторонніх стосунках.

Безумовно, поліпшення економічної ситуації приведе до пошуків і знахідок цивілізованіших форм розрахунків, подальшого їх удосконалення.

Останніми роками все більший обсяг розрахунків, особливо фізичних осіб, набуває практика застосування банківських карток. Цей метод набуває значного розмаху. Населення вже звикає до цього методу через отримання різних виплат по пенсіях, заробітній платі тощо.

МЕХАНІЗМ РОЗРАХУНКІВ

У практиці розрахункових операцій застосовуються дво- і багатовзаєморозрахункова системи списання і заліків платежів. Побудовані вони на тому, що у платника зменшуються (списуються) з рахунку в банку сума платежу, а одержувачу ця ж сума записується.

Про розрахунки, побудовані на заліку взаємних вимог, говорилось вище. Застосовується при цьому як стара система передачі (пересилання) платіжних документів поштою, так і нові методи взаєморозрахунків між банками.

Тобто, в останні роки всі негативні моменти в розрахунках, які були наслідком технічно і економічно відсталих систем обробки платіжних документів, передачі їх банкові одержувача, ведення рахунків і обліку в банках (записи по дебету, кредиту, виведення сальдо тощо) стають нині даниною історії й старих методів банківських розрахунків.

В останній час у банківську систему України прийшли й почали освоюватись найбільш сучасні методи, створюється національна система міжбанківських розрахунків. Вона веде до здійснення платежів у реальному режимі (часу), подолання заборгованості

платежів, приведення дебіторсько-кредиторської заборгованості в нормально-розрахункові умови. В кінцевому результаті це прискорить виробництво, обіг товарної маси, створення необхідних фондів для ритмічного його функціонування.

В систему входить створення мережі розрахункових палат за кількома технічними моделями з врахуванням різних рівнів оснащення окремих банків; програмне забезпечення системи; мережі електронної пошти; оснащення банків криптографічною апаратурою; методів застосування файлів електронних платіжних документів, які майже повністю замінують паперові; розробка систем платіжних документів для функціонування в межах одного міста (у вигляді своєрідного паперового клірингу); застосування ключової системи криптування та електронної картки, які захищають операції від перехоплення і підробки.

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ

В умовах розвитку ринкових відносин, побудови правової держави з особливою необхідністю постає проблема контролю. Фінансовий контроль – одна з найважливіших ланок державного управління, державного контролю, що впливає з контрольної функції фінансів, – послідуєчого контролю.

На контроль покладається завдання профілактики здійснення господарсько-фінансової діяльності в межах державної законності, забезпечення збереження національного багатства, суворого дотримання режиму економії.

I, безумовно, повернення збитків, які створюються внаслідок безгосподарності, розкрадання суспільного майна, безвідповідального ведення господарської і

фінансової діяльності.

Нині в Україні здійснюється 4 основні напрями контролю з боку:

- Державної податкової служби України;
- Державної контрольно-ревізійної служби;
- Національного банку і фінорганів України;
- незалежних аудиторських структур.

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ

Фінансовий контроль здійснюють: державна податкова служба, державні контрольно-ревізійні служби, національний банк, фінансові органи та незалежні аудиторські структури, як показано вище.

Державні податкові служби здійснюють контроль за фінансово-господарською діяльністю всіх юридичних і фізичних осіб України з метою забезпечення додержання законодавства про податки, повний облік усіх платників податків та інших обов'язкових платежів у бюджет, правильності обчислення та сплати цих платежів. Основою контролю і здійснення своєї головної функції є законодавство України. В підпорядкуванні Державної податкової служби є місцеві органи оподаткування.

Фінансовий контроль здійснюється шляхом розробки проектів Законів України про податки і після прийняття законів – контроль за їх виконанням; розробка інструкцій, методичних вказівок, нормативних документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків та інших платежів до бюджету; контроль за станом бухгалтерського обліку, оцінки оподаткованого доходу, прибутку, аналізу фінансово-господарської діяльності і пошук нових доходів, прибутків і резервів збільшення доходів, прибутків.

Результатом фінансового контролю й аналізу фінансово-господарської діяльності мають бути викриті нові доходи, прибутки, розроблені пропозиції щодо збільшення виробництва, доходів, прибутків, поліпшення всієї фінансової та господарської діяльності.

ДЕРЖАВНІ КОНТРОЛЬНО-РЕВІЗІЙНІ СТРУКТУРИ

В державні контрольно-ревізійні структури входять контрольно-ревізійні управління держави, республіки Крим, областей, міст, контрольно-ревізійні підрозділи (відділів, груп) в районах, містах і районах у містах.

Головним завданням державної контрольно-ревізійної служби є здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм надалі. Державний контроль здійснюється у формі ревізій і перевірок.

Ревізія – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації; дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності; спосіб документального викриття недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань. За наслідками ревізії складається акт.

Перевірка – це обстеження і вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності

підприємства, установи, організації або їх підрозділів. Наслідки перевірки оформляються довідкою або доповідною запискою.

Державна контрольно-ревізійна служба у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України.

Державна контрольно-ревізійна служба діє при Міністерстві фінансів України і підпорядковується Міністерству фінансів України.

Контрольно-ревізійні управління в Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі, підпорядковуються Головному контрольно-ревізійному управлінню України. До складу обласних контрольно-ревізійних управлінь входять контрольно-ревізійні підрозділи (відділи, групи) в районах, містах і районах у містах.

Основні функції Державної контрольно-ревізійної служби:

- організація роботи контрольно-ревізійних підрозділів республіці Крим, областях, містах, районах по проведенню ревізій і перевірок, узагальнення наслідків документальних ревізій і перевірок, а ще у випадках, передбачених законодавством, повідомлення про них органам законодавчої та виконавчої влади;

- проведення ревізій та перевірок фінансової діяльності, стану збереження коштів і матеріальних цінностей, достовірності обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади, в державних фондах, у бюджетних інших установах тощо.

Їм підпорядковані контрольно-ревізійні підрозділи, які виконують ту ж роботу і доповідають місцевим органам самоврядування і передають матеріали в державну контрольно-ревізійну службу.

Службові особи державних контрольно-ревізійних служб зобов'язані суворо дотримуватись Конституції України, Законів, прав та інтересів громадян, підприємств, установ і організацій, що охороняються законом.

За невиконання або неналежне виконання службовими особами державних контрольно-ревізійних служб своїх обов'язків вони притягаються до дисциплінарної та кримінальної відповідальності відповідно до чинного законодавства.

У випадках виявлення зловживань і порушень чинного законодавства матеріали передаються правоохоронним органам. Одночасно передбачається правовий захист службових осіб контрольно-ревізійних служб.

Завдяки державному фінансовому контролю створюється високоефективна фінансова система і поліпшується фінансове становище всіх господарюючих систем і структур управління в державі.

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ І ФІНАНСОВИХ ОРГАНІВ

Національний банк України здійснює фінансовий контроль у галузі грошових і кредитних відносин. Через поліпшення та прискорення функціонування грошей НБУ забезпечує прискоренню обертання основних засобів виробництва, власних обігових коштів підприємств усіх галузей національної економіки, всіх форм власності.

Значна контрольна функція банків пов'язана з кредитною системою. Кредитна підтримка підприємств, участь кредиту в інвестуванні виробництва стає міцним і ефективним механізмом фінансового контролю банку в сфері матеріального виробництва.

Велика місія фінансового контролю банків пов'язується з системою їх спілкування і регулювання фінансової і банківської діяльності. Тепер ця система здійснюється також комерційними банківськими структурами і біржами різних форм.

Фінансові органи, безпосередньо пов'язані з усіма сферами національної економіки, використовують механізми залучення до бюджетів частки доходів і фінансування різноманітних форм діяльності.

В цих умовах фінансовий контроль стає найефективнішим. Дальше поширення зв'язку із суб'єктами одержання доходів і фінансування повинно сприяти всебічному посиленню фінансово-економічної роботи і вести до позитивних наслідків віддачі від контрольних дій.

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ НЕЗАЛЕЖНИХ АУДИТОРСЬКИХ СТРУКТУР

В умовах повного освоєння ринкових методів господарювання, функціонування різних форм власності виникла потреба в широкому здійсненні аудиторської діяльності в Україні, спрямованої на створення системи незалежного фінансового контролю з метою чіткого виконання фінансово, кредитного та організаційного Законодавств та захисту інтересів господарюючих власників.

Економічна історія дає нам основи вважати, що аудиторська форма фінансового контролю існує більш як 200 років. Аудит збалансував інтереси власника і менеджерів, на яких покладається механізм управління виробництвом і ведення всіх фінансово-економічних справ.

Перші нормативні акти про аудит появились в 1844 році. Сучасний погляд на аудит почав формуватись у 1929

році. В 1953 році створена міжнародна організація контрольних органів, а в 1977 році була прийнята "Декларація керівних органів контролю". Тобто, аудит має давню історію, накопичено величезний світовий досвід.

Аудит прийшов в Україну разом з отриманням статусу самостійної держави і входженням в ринкові умови господарювання. В Україні створились аудиторські структури, які успішно діють і вже накопичили власний досвід. Він став потрібний для посилення фінансового контролю, насамперед для перевірки виконання вимог нових законів про облік, ведення фінансового господарства, достовірності врахування доходів і видатків і, насамперед, в цілому для поліпшення фінансово-господарської діяльності.

Аудиторська діяльність включає в себе організаційне і методичне забезпечення контролю, організацію перевірок та надання інших аудиторських послуг. Аудиторські послуги надаються у формі: аудиторських перевірок, пов'язаних з ними експертиз, консультацій з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності та інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності фізичних та юридичних осіб.

Аудиторська діяльність здійснюється на основі самоокупності, одержання доходу, прибутку, який оподатковується згідно з діючим у країні законодавством.

Аудит – це перевірка бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності, повноти і відповідності чинному законодавству та діючих фінансово-економічних нормативів.

Аудит здійснюється незалежними особами – аудиторами, аудиторськими фірмами, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення. Витрати

по аудиту відносяться на собівартість продукції, послуг тощо.

Аудитором може бути юридична чи фізична особи України, які одержують кваліфікаційний сертифікат про право на заняття аудиторською діяльністю. Аудитору забороняється займатись торгівельною, посередницькою та виробничою діяльністю. Останнє не виключає права аудитора отримувати дивіденди від акцій та доходи від інших корпоративних прав.

“Продукцією” аудиту є аудиторський висновок. Це офіційний документ, засвідчений підписом та печаткою аудитора. Документ складається в установленому порядку за наслідками проведення аудиту і містить в собі висновок стосовно достовірності звітності, повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансової та господарської діяльності.

Аудиторські послуги у вигляді консультацій надаються усно або письмово з оформленням довідки та інших офіційних документів. Послуги у вигляді експертиз оформляються експертним висновком або актом.

Проведення аудиту є обов'язковим для підтвердження достовірності та повноти річного балансу, звітності комерційних банків, фондів, бірж, компаній, підприємств, кооперативів, товариств та інших господарських суб'єктів незалежно від форм власності; фінансового їх стану, емітентів цінних паперів; при здачі в аренду цілісних майнових комплексів; порушенні питання про визнання неплатоспроможними або банкрутами тощо.

Аудит проводиться на підставі договору аудитором і замовником. Замовник зобов'язаний створити всі умови для якісного виконання аудиту. Закони України встановлюють також спеціальні вимоги, обов'язки господарських суб'єктів, відповідальність сторін.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Автоматизація виробництва – оснащення (переоснащення) виробництва комплексом машин і механізмів, пов'язаних в єдиному технологічному процесі, з допомогою яких виробляється продукція (або інша робота) без застосування, або з мінімальним застосуванням ручної праці.

Акредитив – грошовий документ, який є наказом одного кредитного закладу іншому по оплаті чітко визначеної грошової суми.

Акцепт – згода платника на оплату платіжних вимог (форма розрахунків).

Акціонерне товариство – форма підприємства, власниками якого є акціонери–засновники.

Акція – цінний документ (папір), який свідчить про участь даної юридичної (або фізичної) особи в капіталі акціонерного товариства. Акція дає право на одержання доходу – дивіденду.

Акциз – один з видів податків, який застосовується на товари не першої необхідності.

Амортизація основних фондів – економічна система врахування фізичної і моральної втрати їх вартості за період функціонування і відшкодування її через реалізацію в складі вартості продукції з метою створення амортизаційного фонду.

Амортизаційний фонд – фонд грошових засобів, який утворюється з амортизаційних відрахувань і направляється виключно на відтворення зношених і створення нових основних фондів під нові найкращі технології.

Асортимент продукції – групування виробленої продукції за найменуваннями, видами, артикулами, розмірами, фасонами, малюнками і т. і. Асортимент

продукції формується згідно з договорами споживача і постачальника.

АСУ - автоматизована система управління виробництвом, яка будується на сучасних електронно-обчислювальних системах і економіко-математичних методах,

Б

Банк - специфічна фінансово-кредитна установа, організація грошового обігу, функціями якої є акумуляція тимчасово вільних засобів вкладників, ведення розрахунків, надання тимчасових і довгострокових позичок, ведення операцій по цінних паперах.

Бартер - один з видів економічних відносин в сфері товарообігової угоди. Бартер виникає в умовах інфляції - падіння ролі грошей, поглиблення кризових явищ в економіці.

Біржа - складова одиниця в ринковій структурі. Є посередником в умовах функціонування ринку праці, товарів, цінних паперів і т. і.

Брокер - посередник в товарно-грошових угодах і операціях з цінними паперами в ринковій економіці.

Бюджет (державний, регіональний, місцевий) - основні фінансові баланси держави, регіону, місцевої ради. Збалансований централізований грошовий фонд грошових доходів, фондів і резервів з видатками.

Бюджетна різниця - різниця між доходами та видатками бюджету.

Бюджетний дефіцит - перевищення видатків над доходом бюджету.

Бюджетний резерв - спеціальні грошові фонди та резерви, які резервуються для забезпечення фінансовими ресурсами безперебійного функціонування бюджету.

В

Валова продукція - показник загальної вартості

обсягу виробництва. В вартість валової продукції включається: готова (товарна) продукція всіх підрозділів підприємства, напівфабрикати, залишки незавершеного виробництва.

Валюта – від лат. valeo – коштую; грошова одиниця (франк, фунт стерлінгів, карбованець, рубль, гривня, долар, євро) групи держав, країни.

Валютна каса – валютний резерв, котрий використовується в валютних розрахунках.

Валютна корзина – набір різних валютних компонентів, встановлення середньозваженого курсу.

Валютна система – сукупність економічних відносин, з допомогою яких здійснюється міждержавний платіжний обіг.

Валютний кредит – різновид міжнародного кредиту, який надається в грошовому обчисленні в валюті конкретної держави-кредитора.

Валютний курс – оцінка іноземної валюти в валюті даної держави.

Валютний план – валютний баланс даної країни.

Вексель – цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця.

Г

Господарський розрахунок – механізм дії і взаємодії економічних важелів, що забезпечують високі наслідки виробництва при мінімумі витрат.

Гроші – особливий товар, який виділився в процесі розвитку товарного виробництва і обміну з усієї маси товарів, спеціальною функцією котрих є виконання ролі всеохоплюючого еквіваленту.

Грошова система – форма організації грошового обігу. Грошова система утворюється і регулюється даною державою.

Грошовий обіг – опосередкована участь грошей в

усіх сферах виробництва, обміну, споживання, банківської, біржової та інших сфер діяльності. Грошовий обіг передбачає дві сфери: безготівковий і готівковий обіг. Грошовий обіг не слід змішувати з кругообігом грошей.

Грошові фонди децентралізовані – грошові засоби, які створюються і використовуються безпосередньо на підприємствах, організаціях.

Грошові фонди централізовані – грошові засоби централізовані в фондах держави, громадських організаціях.

Група “А” промислового виробництва – виробництво продукції виробничого призначення, засобів виробництва.

Група “Б” промислового виробництва – виробництво продукції народного споживання (одяг, взуття, продукти харчування, товари культурно-побутового призначення, інші товари споживання для народу).

Д

Дебітор – боржник.

Девальвація – один з методів грошової реформи. Здійснюється зменшенням в законодавчому порядку металевого змісту національної грошової одиниці або пониженням курсу валюти даної держави.

Дилер – спеціаліст в операціях з цінними паперами, представляє інтереси інвестора.

Договір – основна форма економічних відносин в умовах ринкової економіки.

Довговічність продукції – один з показників якості, який характеризує строк служби виробу до повного його зносу.

Дотація – доплата, матеріальна допомога.

Е

Екстенсивний розвиток виробництва – збільшення

обсягу виробництва за рахунок нових капітальних вкладень, введення в дію нових виробничих фондів, чисельності працівників.

Електроозброєність виробництва – кількість електричної енергії, що використовується підприємством в розрахунку на одного середньорічного працюючого.

Енергоозброєність підприємства – кількість механічної і електричної енергії, що використовується підприємством в розрахунку на одного середньорічного працюючого.

Ефективність виробництва – економічний результат виробничої діяльності. Підвищення ефективності характеризується зростанням таких найважливіших показників: продуктивності праці, рентабельності, фондівіддачі, економією трудових, матеріальних і фінансових витрат на одиницю виробленої продукції. Підвищення ефективності виробництва – найважливіша умова зниження цін на товари.

З

Засоби виробництва – матеріальні елементи виробництва, до яких відносяться основні виробничі фонди (будівлі, споруди, машини, робоча худоба, інструмент тощо); обігові виробничі фонди (сировина, технологічні матеріали, посівні матеріали, худоба на відгодівлі, паливо тощо).

Знос основних фондів – поступова втрата основними засобами виробництва їх корисних якостей фізичних і моральних. Фізичний знос – це наслідок інтенсивного використання основних фондів і впливу зовнішніх сил природи; моральний – старіння внаслідок технічного прогресу, коли на зміну діючим приходять нові засоби виробництва з більш високими якість для експлуатації і вищою продуктивністю.

Зобов'язання казначейські – вид державних цінних

паперів, що розміщуються серед населення на добровільній основі.

І

Інвестиції – довгострокові капітальні вкладення у виробництво, які дають високу віддачу за короткі строки.

Інвестор – юридична або фізична особа, яка здійснює інвестиції.

Інтенсивність виробництва – підвищення ефективності виробництва, комплекс заходів, які дають високу кінцеву результативність.

К

Капітальні вкладення – витрати на створення і реконструкцію діючих основних виробничих і невикористаних фондів.

Каса обігова – каса, з якої щоденно ведуться операції по видачі і прийому грошових мас. Каса обігова щоденно регулюється шляхом підкріплення або вилучення зверхлімітної частки.

Каса резервна – є практично сховищем резервної маси готівкових грошей, цінних паперів, коштовностей. Використовується в особливих випадках потреби в додатковій емісії.

Конвертованість валюти – валюта, котра може використовуватись без будь-яких обмежень.

Коефіцієнт змінності – показник стану організації праці і використання устаткування. Високі коефіцієнти змінності підвищують ефективність роботи, продуктивність праці, віддачу виробничих фондів.

Конкуренція – економічне змагання, мета якого є завоювання ринку збуту і одержання високих доходів.

Концерн, консорціум – господарські структури, побудовані в залежності від призначення. Засновниками є підприємства різних форм власності і напрямів діяльності, а засобами фінансування – державно-бюджетні,

акціонерні, власні кошти засновників, кредитні ресурси.

Кооперування виробництва – прямі ринкові зв'язки з постачальниками матеріальних ресурсів і споживачами по лінії збуту готової продукції. Кооперування передбачає довгострокові стосунки на основі договорів з певними економічними гарантіями і відповідальністю.

Котировка валюти – періодична оцінка іноземної валюти в національній валюті даної держави.

Кредит – від лат. *creditum* – позичка, борг.

Кредит довготерміновий – охоплює позички на великі терміни. Кредит довготерміновий обслуговує головним чином процес розширеного відтворення.

Кредит короткотерміновий – позичка, термін якої не виходить за рамки одного року. Обслуговує в основному тимчасові госпрозрахункові потреби.

Кредитна політика – складова частина економічної, фінансової політики держави.

Кредитні реформи – сукупність державних актів, націлених на здійснення ефективної кредитної політики.

Коефіцієнт використання матеріальних ресурсів – показник раціональності використання основних і допоміжних матеріалів, всіх видів енергії в розрахунку на одиницю виробленої продукції.

Коефіцієнт змінності – показник стану організації праці і використання устаткування. Високі коефіцієнти змінності підвищують ефективність роботи, продуктивність праці, віддачу виробничих фондів.

Л

Лізинг – здача в тимчасове користування майна з оплатою його вартості в установлені терміни.

Ліцензія – спеціальний дозвіл держави на право вивозу і ввозу товару з-за кордону. Видається на певний строк.

Ломбард – кредитна установа, що видає кредит під

заставу цінностей і майна на обумовлений договором строк і за конкретну плату (процент).

М

Маркетинг – динамічна господарська система, що діє в умовах ринкових відносин і забезпечує просування товарів від виробника до споживача.

Міграція грошей – пересування грошових готівкових мас з однієї території на іншу.

Менеджмент – мистецтво управління в умовах ринкової економіки людьми, матеріальними і фінансовими ресурсами.

Матеріаломісткість продукції – частка сировини, матеріалів, енергії, інших матеріальних витрат в вартості одиниці готової продукції.

Матеріальні стимули до праці – мистецтво застосування механізму оплати праці, що знаходить відображення в системах формування, розподілу і використання фонду споживання, нормування праці, застосування ефективних систем заохочення.

Механізація праці – заміна ручної праці машинами, механізмами, які полегшують саму працю і підвищують її продуктивність.

Модернізація устаткування – прогресивні зміни в конструкції, що підвищують технічний рівень й поліпшують економічні характеристики устаткування.

Моніторинг – нагляд, спостереження за виробничою та фінансовою діяльністю.

Н

Надійність продукції – показник якості виробів, що характеризує можливість виконувати її функції і конкурувати з кращими світовими зразками.

Національний дохід – загальна сума нової вартості, утворюється в галузях матеріального виробництва. Це різниця між вартістю суспільного продукту і вартістю

фонду відшкодування використаних упродовж року засобів виробництва.

Номенклатура продукції – укрупнений перелік продукції, що виробляється на підприємстві.

Норма виробітку – кількість продукції або операцій, які працівник повинен виробити за одиницю часу (годину, зміну, місяць, рік).

Норма витрат матеріальних ресурсів – науково, технічно, економічно обґрунтований рівень витрат сировини, матеріалів, палива, енергії на виробництво одиниці продукції або виконання конкретної роботи.

Норма часу – час у секундах, хвилинах, годинах, що обґрунтовується науково, технічно, економічно на виробництво однієї операції, одиниці роботи, продукції. По мірі запровадження нових технологій і організації виробництва і праці витрати часу на одиницю продукції зменшуються.

Нуліфікація грошей – об'ява державою паперових грошей, які різко обезцінюються внаслідок глибокої інфляції, недійсними.

О

Обігові виробничі фонди – предмети праці (сировина, основні матеріали, будівельні матеріали, посівні матеріали, худоба на відгодівлі, матеріали, паливо, мастила, тара, запасні частини для ремонту технічних засобів і т. і.), що використовуються у виробництві, повністю споживаються в виробничому процесі.

Обігові засоби – виражені в грошовій формі засоби підприємств, що використовуються для формування обігових виробничих фондів, покриття вартості готової нереалізованої продукції і видатків майбутніх періодів.

Обіг обігових засобів – послідовний перехід грошей в різні форми: виробничі засоби – виробництво – готова продукція. Чим скоріше обертаються обігові засоби, тим

менше їх потрібно для забезпечення обігу.

Обіговість – одна з властивостей валюти, спроможність обмінюватись на всякі інші валюти.

Облігації – цінні папери, що засвідчують запозичену суму.

Окупність витрат – виручка всіх витрат на виробництво з одержанням прибутку. Окупність пов'язана з постійним збільшенням рентабельності виробництва.

Оптова ціна підприємства – сума собівартості продукції і прибутку в ціні, встановлюється на основі договорів сторін у ринковій економіці.

Організація праці – система ефективного використання трудових ресурсів, враховує всі напрями, від яких залежить висока її продуктивність, починаючи від організації робочих місць і закінчуючи раціональними санітарно-гігієнічними і психологічними умовами роботи.

Основні виробничі фонди – основні засоби праці (будівлі, споруди, передаточні устрої, машини, устаткування, транспортні засоби, продуктивна худоба і т. і.), з допомогою яких виробляється продукція. Вони функціонують в виробництві тривалий час, переносять свою вартість на готовий продукт поступово частками, не змінюючи при цьому первісну свою форму.

П

Папери цінні – грошові документи, що посвідчують право власності, або позикові відносини.

Пільги – податкова система врахування об'єктів при оподаткуванні, які потребують соціального захисту і економічного стимулювання.

Пит – секція, місце активної торгівлі конкретним товаром.

Планування – економічний механізм по обґрунтуванню економічних, технічних і соціальних напрямів розвитку.

Податки – механізм вилучення частки доходів підприємств, організацій і приватних осіб до бюджетів. Через податки і пільги здійснюється економічне регулювання розвитку господарських суб'єктів.

Податок на добавлену вартість – застосовується для оподаткування прибутків з усіх видів продукції і послуг, передбачає пільги по окремих напрямках роботи і окремих видатках з доходів.

Податок на доходи від підприємницької діяльності – застосовується для оподаткування окремих громадян, де дохід – різниця між одержуваним доходом у грошовій і натуральній формах і документально підтверджених витратах, пов'язаних з одержанням доходів.

Погодинна заробітна плата – форма оплати праці, при якій заробіток працюючих залежить від їх тарифної ставки або посадового окладу і від кількості відпрацьованих годин або днів.

Прогноз економічний – науково обґрунтоване передбачення умов і кінцевих результатів розвитку економіки в цілому і окремих її елементів на близьку і далеку перспективу.

Програмування економічне – галузь прикладної математики, яка займається рішенням економічних задач з допомогою економіко-математичних методів і електронно-обчислювальної техніки.

Прибуток – грошовий результат фінансової діяльності, різниця між ціною реалізації продукції чи послуг і її повною комерційною собівартістю.

Принципи управління – науково обґрунтовані положення, які знаходяться в основі управління, менеджменту і маркетингу.

Продуктивність праці – ефективна система витрат живої і зреченої праці, виробництво продукції за одиницю робочого часу або в розрахунку на одного

працюючого в матеріальному виробництві.

Продуктивні сили – засоби виробництва і працівники, які функціонують у сфері матеріального виробництва.

Р

Реалізована продукція – вартісна оцінка продукції, проданої споживачеві за конкретний термін (місяць, квартал, рік).

Ревальвація – підвищення вартості валюти, що відображається в збільшенні офіційного золотого вмісту.

Реконструкція підприємства – докорінне переоснащення, що має за мету підвищення виробничої потужності і значне поліпшення якості продукції.

Рентабельність – показник якості роботи, обчислюються відсотками одержаного прибутку в відношенні до суми авансованих засобів виробництва.

Ритмічність виробництва – показник ступеня рівномірності його функціонування впродовж доби, декади, місяця, кварталу, року. Висока ритмічність – чітка, рівна по кількості “видача” продукції.

Розрахункова палата – (клірингова палата) – підрозділ біржі, який контролює правильність угод.

С

Сертифікат ощадний – письмове свідоцтво кредитного органу про депонування грошових засобів.

Собівартість продукції – повні витрати на виробництво і реалізацію продукції. В собівартість включаються амортизаційні відрахування, матеріальні витрати, фонд споживання й інші витрати.

Синхронізація процесу виробництва – забезпечення високої ритмічності функціонування всіх елементів технологічного процесу (див. ритмічність).

Стагнація – економічна криза плюс інфляція.

Субвенції – вид державної фінансової допомоги

місцевим органам влади або окремим галузям економіки.

Субсидії – як правило, вид грошової допомоги держави фізичній або юридичній особі.

Спекулянт біржовий – (від спекуляція) – передбачення, спекулятор – в цивілізованому світі і розвинутій ринковій системі – ділова особа.

Суспільний розподіл праці – система диференціації трудової діяльності.

Т

Твердість валюти – ознака, що характеризує валюту зі сторони її курсу, усталеність.

Техніко-економічна норма – науково, технічно і економічно обґрунтована величина витрат живої і зреченої праці. Норма розробляється на основі наукових досліджень, технічних розрахунків і глибокого аналізу.

Тип виробництва – розподіл виробництв за їхніми основними характеристиками, що відображають обсяг, трудомісткість, ступінь регулярності випуску продукції. Відрізняють типи: масове, серійне й індивідуальне.

Товарна продукція – готова продукція (закінчені роботи) призначена для реалізації.

Трудомісткість продукції – кількість витрат робочого часу за нормативом і фактично на одиницю продукції.

Технологічна трудомісткість – витрати робочого часу робітниками в сфері технологічного виготовлення продукції, повна трудомісткість включає витрати часу всіх категорій працівників.

Трасант – векселедавець переказного векселя.

Трасат – боржник, платник.

Трест – довіра.

Трансферт – переказ грошей з однієї фінансової установи до іншої.

У

Управління грошовою системою – механізм планування, прогнозування на основі складання і виконання балансу грошових надходжень і видатків.

Ф

Факторній – агент, посередник у торговельно-комісійних операціях, які сполучаються з кредитуванням обігового капіталу клієнта.

Фінанси – система грошових відносин, з допомогою якої здійснюється розподіл і перерозподіл національного продукту і національного доходу і утворюються грошові доходи, фонди і резерви.

Фінансові ресурси – грошові фонди, доходи, резерви бюджетів, господарських органів, бюджетних організацій. Основою створення фінансових ресурсів бюджетів є доходи (прибуток) господарських органів і організацій, спеціально створювані грошові фонди: амортизаційний, обігових коштів, споживання, страхування і т. і.

Фінансові фонди цільові – спеціальні фонди, що створюються для конкретних цілей. Наприклад, фонди: інвестиційний, пенсійний, стабілізаційний, Чорнобиля і т. і.

Фондоозброєність – показник ступеня оснащення основними виробничими фондами, частка основних виробничих фондів в розрахунку на одного працівника в грошовій оцінці.

Фондовіддача – показник ефективності функціонування основних виробничих фондів, розраховується виробленою продукцією в кількісному або вартісному виразі в розрахунку на карбованець (або іншу грошову одиницю) основних виробничих фондів.

Х

Хеджування – страхування від коливання цін.

Проводиться товарною біржою.

Ч

Чиста продукція або чиста вартість продукції – грошова оцінка нової вартості продукції підприємства в порівняльних цінах.

Я

Якість продукції – технічна, естетична, економічна, соціальна, споживча оцінка продукції.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. **Фільштейн Л.М.** Фінанси України: Навчальний посібник. К-д.: – Державне Центрально-Українське видавництво, 1994. – 164 стор.

2. **Фільштейн Л.М.** Грошовий обіг та кредит: Навчальний посібник. К-д.: – Державне Центрально-Українське видавництво, 1994. – 64 стор.

3. **Фільштейн Л.М., Петров Ю.Д., Малаховський Ю.В.** Основи фінансового менеджменту. Навчальний посібник. Міністерство освіти і науки України. Кіровоградський національний технічний університет. – Кіровоград, РВЛ КНТУ, 2005. – 266 с.

4. **Л.Фільштейн.** Дохід нації та його державний менеджмент. Монографія. – Кіровоград, Інвест-Груп, 2006. – 141 с.

5. **Фільштейн Л.М., Малаховський Ю.В.** Креативно-інноваційний менеджмент продуктивності. Навчальний посібник. Міністерство освіти та науки України. Кіровоградський національний технічний університет. – Кіровоград, РВЛ КНТУ, 2007. – 460 с.